

kazancakis

İSPANYA

yaşasın ölüm

kazancakis İSPANYA yaşasın ölüm

TEL YAYINLARI

2. BASI

Nikos Kazancakis

**İSPANYA
YAŞASIN ÖLÜM**

**Türkçesi: Ahmet
Angın**

İSPANYA YAŞASIN ÖLÜM / Nikos Kazancakis / Türk-
çesi: Ahmet Angın / Kapak: Fahri Karagözoğlu / Dizgi:
Yenigür Matbaası / Baskı: Haşmet Matbaası / TEL YAYIN-
LARI: 16 / Cağaloğlu Meydanı 25/9 P.K. 636 İstanbul
Tel.: 26 77 54 / İkinci Basım / Ağustos 1973

İSPANYA YAŞASIN ÖLÜM

**Türkçesi: Ahmet
Angın**

İkinci Basım

Ö N S Ö Z

Hayatımın en büyük zevki gezmek ve itirafta bulunmak (yaratmak da itiraf etmenin en yüksek ve en bağlantılı biçimidir) olmuştur.

Dünyayı dolaşmak, yeni topraklarla denizleri görmek, insanlarla fikirleri bulmak, hepsine ilk defa imiş gibi bakmak (bakmak ve doymamak), sonra da gözlerini kapamak ve zaman kendilerini ince eleğinden geçirinceye, tortu bütün acı ve sevinçlerinden süzülünceye kadar, zenginliklerin içine istedikleri gibi yavaş yavaş veya fı-

tınalı bir şekilde çöktüklerini hissetmek... Bence yürekteki bu simya ilmi, insan zevkinin büyük bir değeridir.

Çünkü insan böylelikle, yalnız kendini tanımakla kalmaz, çok daha önemlisi, insanın en acılı ve başıboş ordusunu kendi içine sokmak ve ahenk kazandırmak suretile çılgınca denecek gibi ben [Ego] ini aşabilir.

Ben çok gezdim. Manevi gezilerdi bunlar... Acıyan yürek oyalansın diye. Ve sönmeden önce, mümkün olduğu kadar çok su ve toprak görme hasretini çeken gözlerim rahatlasın diye!..

Şimdi ruhumun üstünü örten mantığın sağlam kabuğunu kırarak hatırlamağa çalışacağım. Her gezi bana boğulmayı ve Misolongi ile dolu bir iç sarsıntısını bazan neden, bazan da sonuç olanı hatırlatıyordu. Ve düşünüyorum ki, bunu sözlerle sağlamlaştırabilirsem, aynı yolda kardeşçe tempo ile sıkıntılarını gidermeleri için yardımcı olabilirim.

Keşke şu itiraf, iyi bir davranış değerine sahip olsa... O, bundan büyük başka hiçbir şeyi temenni etmez. Çünkü ben yalnızca, yüreğimin haykırmasına izin veriyorum.

N.K.

İSPANYA'YA GİRERKEN

İspanya iki yanlıdır. Bir yanda, berbat durum-
daki süvarisinin damarlı, uzun suratı, öbür yanda
da Sancho'nun pratik, dörtköşe kafası!...

İspanya'nın bütün o parlak görüntüsü geliyor
aklıma şimdi: Castilla ile Etremadura'nın susuz,
ağaçsız ve baştan aşağı taşla dolu yüksek yaylası;
Endülüs ile Valencia'nın portakal, limon ve muz
ağaçlarıyla dolu güleç ve sıcak ovaları; uzun boylu,
kuru erkekler, kokulu saçlarında kule gibi yükselen
tarakları ve onların üstünde dalgalanan siyah şalları
ile kadınlar; limonluklar, boğa güreşleri ve rengâ-
renk panayırlardan yükselen uğultu; Cordoba ile
Sevilla'nın gölgeli iç avluları ve kafesleri arkasın-
dan yükselen, sırf acı ve ölümden ibaret, nağmeleri
uzun Arap müziği; yaseminler, gübre ve çürük mey-
valardan çıkan koku; camiler, serin kiliseler, müs-
luman sarayları... Uğultulu ve rengârenk sokaklar-
da çarmıha gerilmiş İsa'lar, Murillo'nun kara gözlü
serseri çocukları, Velasquez'in acılı ve mağrur cüce-
leri, Goya'nın serserileri, dilencileri, Greco'nun ince,
dik ve meşaleler gibi yanan vücutları...

Bütün İspanya ısıldayıp kıpırdıyor, açık kuyru-
ğu ile iki deniz arasında gezinen erkek bir tavus-
kuşu gibi...

Daha iyi hatırlamak için gözlerimi yumuyorum. Yavaş yavaş ve tatlı bir yağmur çiseliyor; Pirene'ler sis altında kaldı. Havada, asılmış gibi duruyor neşeli bir gökkuşağı: Bu gökkuşağının bir ayağı İspanya'nın vahşi kayalarına dayanıyor, öbürü uzakta, İtalya'ya doğru, sisler içinde eriyor.

Düz kemikleri çıkık, gururlu bir sırt. Arkasında bir soğan örgüsü ve bir gitar sarkıyor. Başka bir sırt, bir daha... Yıpranmış işçi gömlekleri, ter, şarap ve sarmısak kokusu. İnsan kokusu bu...

Hepimiz, kadın, erkek ve keşişler sınırlara yığılmışız. Şiddetli bir yağmur başladı. Yanımdaki sessiz, uçuk benizli rahibe dudaklarını ısırtıyor, başındaki beyaz, kolalı kanatlar ıslandı, ölü bir güvercin gibi kıvrılıp omuzlarına düştüler. Kırmızı, büyük kuşaklı ve şapkasının kenarları geniş, tomalak biri yere tükürerek yağmuru yağdırana sövüyor.

Yanımda duran çocuk bağırmağa başladı: Ağlıyor. Anası, kırmızı bir lâhana yaprağı çıkarıp ona verdi. Oğlan sustu ve adatavşanı gibi mutlulukla yaprağı kemirmeye başladı. Kısa boylu, keskin bakışlı bir köylü gülerek elini uzattı. Kadın ona da büyücek bir lâhana yaprağı verdi ve torbayı sıkıca bağladı.

Gülüştürüyoruz. Önce ben konuşmağa başladım:

— Nerden geliyorsunuz?

— Fransa'dan! Fransız bağlarında çalıştık.

Irgatız. Ya sen?

— Ben de işçiyim diyorum. Başka bağlardan geliyorum..

Bana da bir parça lâhana yaprağı verdi. Çiğnemeğe başladım. Onlarla bir olunca rahatlamıştım. Aydınlarla bir aradayken beni o derece kızdıran

çekingenlik, insanı insandan ayırdığını gördüğüm acılı ve aynı zamanda gösterişli sevinç; burada hiçbir çabaya hacet kalmadan yokoluverdi. Bir gülüş, anlamsız bir konuşma, basit bir lâhana yaprağı aradaki boşluğu dolduruverdi.

İşçiler, köylüler, rengârenk bohçalar taşıyan kadınlar, keşişler, rahibeler... Yağmur sıklaştı ve tümümüzü sardı. Kısa boylu, esmer bir kapüsen papazı diyor ki:

— Dünya batacak, çünkü hepimiz günahkârsız!

Bir kadın döndü, ona baktı, güldü. Birşey söyledi ama duyamadım yalnız yağmur altında parıldaayan dişlerini gördüm.

Işık yaklaşıyordu... Yüzler aydınlandı. Ağlıyorlarmış gibi şapkalardan, saçlardan burunlardan ve şimsiyelerden sular damlıyordu. Ama alaycı ve keskin Fransız bakışlarından kurtulup İspanya toprağına yaklaştığımız ve bu topraga ayak bastığımız için herkesin duyduğu sevinç büyüktü.

Bir kadın yoruldu, istasyondaki sete oturdu, göğsünü açtı oğlunu emzirmeye başladı. Sepetini de açtı, ekmek, biraz peynir, büyük bir dilim kavun çıkardı. Damarlarını yeniden doldurup, boşaltan göğsünü besliyordu. Sessizce ve çabuk çabuk ekmek, peynir ve kavunu yiyerek süt haline sokacaktı.

Yağmur durmuştu. Etraftaki kayalık dağlardan inen suların sesi duyuluyor. Sarı, çamurlu bir gün... Dağların tepeleri güldü, kuşlar kanatlarını silkeliyor... Biz ise, aşağıda, çamurlar arasındaki insanlar, bulutlar dağıldı ve karşımızda güzel kokulu yeni yıkanmış, keskin dağ yamaçlarile güneşte buğusu tüten İspanya'yla karşılaştığımız için seviniyor-duk.

Bir köylü, bir dağı, bir taşı ilk defa görmenin

sevinci! Bütün topraklar üzerinde, insanın bir ağacı ehlileştirmek, bir kulübe yapmak, bir kadın almak ve kulübeyi çocuklarla doldurmak için gösterdiği ölmez, inatçı çabasını görmenin verdiği heyecan!

İspanya'nın dünya haritası üzerinde teşkil ettiği, bütün o gerilmiş boğa derisi biçimini kafamda açmağa çalışıyordum. Kafamın içinde onun sıra dağlarını, nehirlerini yüksek yaylalarını ve ovalarını çiziyorum. Zaman parçalarını bir araya getirdim. Yüzyıllar boyunca bu topraklardan geçip kanlarını birbirine karıştıran bütün ırklar(**akıl, zamanın akışını tutuyor da ona birden yol veriyormuş gibi**) önümden bir daha geçiyor: İberler, Keltler, Fenikeliler, Yunanlılar, Kartacalılar, Romalılar, Vandallar, Vizigotlar, Araplar, Yahudiler. Kanın içinde uluslar birleşti ve ateşli çiçeklerini açtılar: Savaşçılar, bilgeler, ozanlar, kırıllar... Nihayet esrareniz tohum, derin sentez geldi: Dağınık ve geçici bütün gövdeleleri asırlık tek vücut halinde birleştiren, zaman ile mekânın büyük meclislerinde İspanya'yı temsil eden bütün bu toprağın kahramanı geldi: Büyük ve kutsal kurban Don Kişot ile onun yanında esrareniz kadını (**İspanya'nın kutsal çiftidir bu**) Santa Teresa...

Uluslar arasında İspanya Don Kişot'tur. Dünyayı kurtarmağa çalışır o! Sağlam olan iyilerden kaçır, ele geçmez işlemeli binlerce hayali kovalar. Bu, mantık ötesi Don Kişot'ça seferde kendini tüketir. Şehirleri harap oluyor, tarlaları çoraklaşıyor, Araplardan kalma kanalları tıkanıyor, bahçeleri kuruyor. Kendi efsanesini yaratıyor o... Mutlulukla iyi geçimi, uslulukla barışı ne yapsın? «Nasıl bir tapınak yapılmalı, büyük mü,

küçük mü?» diye tartışıldığı zamandaki Sevilla'lı ateşli keşisin söylediği söz yüzyıllar boyunca İspanya'nın sesi olarak kaldı: «Öyle bir tapmak kuralım ki, bizi deli sansınlar!»

Bu, her zaman bir yaşama çılgılığı olarak kalmıştır. Bitkiler, mantık ve yerçekimi kanunlarını yenerek çamurun içinden böyle yükseldiler Ekzotik ve uçan canavarlar otların arasından böyle çıktılar. İnsan da çamurlu kafatasının içinde bir kıvılcımla arka ayaklarının üstüne dikilerek hayvanlar arasından böyle çıktı. Uslu, gerçek insanların içinde çılgınlığın, yani en derin mantık davranışının Don Kişot'ça çılgılığı da böyle silkindi.

Bu düşünceler içinde, dalgın bir halde İspanya topraklarının kayışını seyrediyordum vagonda: Taşları, tarlaları, kayalar arasına sıkışmış fakir köyleri. Arada sırada sanki evler için nöbet tutan bir çan kulesi. Bazen de, uzun bir değneğe çenesini dayamış, güneş ile yağmurların yıprattığı, hareket siz bir çoban, zayıf keçilerinin yalçın kayalar arasında çırpınarak ot aramalarına anlaşılmaz, dalgın bir gözle bakıyordu.

Ateşli gözlerle genç bir İspanyol da yanımda, vagonun penceresinden İspanya'ya bakıyordu. Bakışlarımız aynı taşlarda, aynı bağlarda birleşiyordu. Kısa zamanda dost olduk. Don Manuel makina sevgisinin etkisinde, modern bir İspanyol'du. Onun Mekkesi New York şehriydi. Gökdelenler, uçaklar, sinemalar, cazbant, spor, aşk, canlı ve hareketli bir tempo, hayal ve sanatı küçümsemek.

Yeni kuşağın eski değerlere boş verip yenilerini yaratmasına seviniyorum. Seviniyorum, çünkü böylelikle hayatın bir gençlikten, yani benimkinden

diğerine, yani modern gençliğe doğru bir adım attığını elle tutulacak şekilde anlıyorum. Hızla benim de hoşuma gidiyor, sağlam ama farkedilmeyen kıpırdanışa dayanamıyorum; ölmeden önce, hayatın mümkün olduğu kadar çok hızlandığını görmek isterdim. İnsanın kendinden genç olan biriyle konuşması ve onun, kendi gençliğinde sevilen şarkıları tekrarlayıp güldüğünü görmesi ne hoştur! Hayatın seni geride bırakmak işteyişini, artık seninle ilgilenmediğini, başka gençlere atlayıp başka siyah saçlara tutunduğunu görmeyen ne hoş! Ama sen yenilmiyor, geri kalmıyorsun, çünkü gençleri dinlerken onlardan nefret etmiyor, karşılarında içini çekmiyor, onlarla birlikte ıslık çalıyorsun! Genç dostumu konuşturmak için onu kızdırmak istiyorum. İspanyol, yalnızlığın evlâtları gibi sessizdir. Konuşması için (o zaman da kolay kolay susmaz) kışkırtılması gerekir. Öyle ise, biz de Don Manuel'i kışkırtalım:

— Carmen'i görecek miyiz?

O sinirli sinirli karşılık veriyor:

— Hangi Carmen? Şu bolero ile, kısa eteği, kastanyetleri ile saçlarında kanlı gülü ile danseden Carmen mi? Hani şu hayasız turistleri baştan çıkaranı mı? Geçti onlar! Carmen şimdi öğretmen oldu, işçi olarak çalışıyor ve oy konusunda konuşuyor!...

— Ya Don Kişot?

— O da makinist!...

— Ölmezliği yok mu?

— Var. Ama değişik bir şey bu! O zaman atlı idi. Eski değersiz kitapları okuyor, bir berber leğenini miğfer olarak kafasına geçiriyor, kadidi çıkmış bir ata biniyor ve dünyayı kurtarmağa gidiyordu. Şimdi ise makinisttir. Politeknik okulunda okudu diploma aldı, mesleğinde çalışıyor. Gördüğü yelde-

ğirmenlerini dinamitle uçuruyor. Buharla çalışan değirmenler, yollar, köprüler, demiryolu istasyonları yapıyor. Modernleşti. Buhar makinalarına, otomobillere, uçaklara biniyor. Uzun at öldü. Artık, Cennet'in «işe yaramaz» lar sepetindedir o...

— Don Kişot akıllandı! Öyle ise, artık ne değeri var?

— Süphesiz artık o seyredilecek birşey değil ve kendisini görmeğe gelen turistlerin masrafları havaya gidiyor. Fakat, ne İspanya bir tiyatro sahne sidir, ne de biz Ortaçağ kostümleri giymiş palyaçolarız! Yaşayan ve modern insanlarız biz... Onun için ruhumuz, yani Don Kişot da moderndir. Don Kişot ne idi? Çok eski silâhlarla dünyayı kurtarmak üzere harekete geçen bir kahraman: İlk tüfek ve topların yeni icat edildiği devirdeki mızrak ve miğferler... İhtirasın çıkarı lendi hükümleri altına alarak egemenlik kurduğu bir devirde ideal ve hayalden ibarettir bunlar... Ama, Don Kişot artık akıllandı. Gerçekleşti o... Kalın çerçeveli Amerikan gözlükleri takıyor, rahat ayakkabılar ve yumuşak kolalı yakalar kullanıyor. Makinaya, maddeye, başarı ve hızlı zevklere inanıyor. Politikaya karışıyor; öncülük ediyor halk özgürlüklerine, işçinin dostu, barışçı ve biraz sosyalisttir. Bütün zevkleri elde etmek için çabalar. Çok iyi bir şey bu... Yoksa, yine o eski adam olmaz, serseri ve farfaracı adam olurdu.

— Ya Dulcinea?

— O da değişti. Hayal bulutlarından inerek mütevazi köyüne çıktı. Şimdi Madrid'de yaşıyor, modern Don Kişot ile evlendi, ev hanımı oldu. Yemek pişiriyor, çamaşır yıkıyor, kavga ediyor, çocuk yapıyor. Adını da değiştirdi.

— Şimdi ne diyorlar ona?

— Demokrasi!...

Ağaçlara, topraklara bakıyordum. Küçük istasyonlar, âni bağırımlar. Çeşitli bohçaları taşıyan kadınlar, yıpranmış ihtiyarlar. Kişi boğumlu bir zeytin ağacı sanıyor onları!... Hayat burada çok, çetin. Ter ve gözyaşı ile yoğrulmuştu bütün bu top raklar. Dostuma döndüm: |

— Öyle ise, yaşasın Don Sancho!

— Bütün yabancıların büyük hatası burada. Kişot ile Sancho aynı şeydir. İspanya'nın tek ve biricik hayatını bunların ikisi birden teşkil ederler. Cervantes ruhumuzu, daha iyi görelim diye ikiye ayırmıştır. İspanyol ruhu zengin bir bütün halinde dir. Çünkü kuru ve sert kabuğumuzda iki çelişik ikiz bademler gibi birbirine sarılır. Aynı insan, Dulciena'nın yalnız kendi içinde var olduğunu bilir. Hak, özgürlük ve idealin yalnız kendi içinde olduğunu bilir o.. Fakat şöyle düşünür: «Acaba, tek doğruluk düşündüklerim olmasın? Tek gerçek mi? Acaba gerçek insanın görüp dokunduklarının hepsi hayal olmasın? İspanyol ruhunun bir yanı «Yalnız içimizdeki istek, gerçek ve hayattır!» diyor. Bu yan Don Kişot'tur. İspanyol ruhunun öteki yanı, yani Sancho da «Yalnız görüp dokunduğumuz şey gerçek hayattır!» diye bağırıyor. «Senin o söylediklerin palavradır, patron!»

Don Kişot'un, yani İspanya'nın gerçek ve derin dramı budur işte! İspanyol ruhu Kişot — Sancho, ya da Sancho — Kişot'tur. Bu ölmez ruhun bazan biri, bazan da öteki sürüp gider. Fakat daima birlikte mücadele edip acı çekerler. Madrid'de göreceğin gökdelenlere hayret etme! Bizim politik ve ekonomik tasavvurlarımıza da! Çağdaşlaşmış olan Sancho'vâri kaba görünüşün arkasından bu kutsal, ışık

ve anlam dolu, İspanya'nın büyük patronu Don Kişot'un yüzü meydana çıkar. Yeter ki, sen onu göresin! Hatta şu modern, basit ve makinist bir adam olan ben varım ya? Sancho'yu biraz kazıdım, altından Don Kişot çıktı.

Konuşmadım. Her zaman âşık olan islâm bilgesi, matematikçi ve şair Ebu Ali'yi düşünüyordum. Bütün kadınlar hoşuna gider, ama karar verip içlerinden bir tanesini seçemezdi. Türkülerinin birinde şunları yazar:

«Bir çember meydana getirir etrafımda
bütün kadınlar.
Benim yüreğim merkezdir ve
oradan atılır aşkımın okları!»

Özgür düşünürün yüreği de aynı şeydir. Düşüncesinin bütün oklarını aynı şekilde sever ve onlar aynı özlemin üzgün, ya da neşeli temsilcileridir.

M İ R A N D A

Issız ve yüzü gülmeyen ovada Ebro ırmağı çamurlu sularile sâkin sâkin akıyor. Gri topraklar, yapraksız ağaçlar; tek bir kuş, iç açıcı tek bir renk bile yok. Çapkın ve romantik insan yüreği durgun değil. Ciddî ve yüz vermeyen bir görüntü... İspanya'nın bir yanı bu, yani gülmez olanı!. Daha aşağıda Akdeniz'in güneşle yıkanan kıyılarında, ya da Endülüs'ün doğuvâri bahçelerinde, İspanya'nın öteki yüzünün, güleninin tadını çıkaracağız.

Ebro'nun kıvrımları arasına Miranda'nın fakir köyleri sıkışmış. Pis sokaklar, gübre taşıyan ilkel arabalar, hatları keskin erkekler, ciltleri buruşuk kadınlar.. Dar sokaklardan geçiyor, ısrarlı gözlerle bakıyor, topraktan yapılmış kötü evlerine, kuru ağaçlara, tozlu pencerelere hem hoş bulduk diyor, hem de veda ediyorum. Birden, küçük bir San Nicola kilisesi hoplattı yüreğimi. Eskiden bir Arap camisi imiş; herhalde şurda, önümde bir avlusu, bir şadırvanı ve yeşil ağaçları vardı. Belki, bir kök yasemini ile iki üç çift güvercini de bulunuyordu. Papaz gelip kovaladı onları.. Kubbesi, o yerden yük selen güzel sırtı yere düştü; ağaçları taştan, çiçekleri taştan, güvercinleri taştan çilekeş bir gotik

kambur halini aldı. Ok yerden fırladı, gökyüzüne doğru çıkıyor ve bir daha geri dönmek istemiyor.

Küçük kilisenin etrafını dolaşüyor ve bir seçme yapamadığıma seviniyorum. Boş da olsa, umutsuz Don Kişot'vâri olan, gökyüzünü fethetme yolundaki çabamız iyi bir şey... Yeşil yeryüzünde her zaman kamp yapmamız da iyi. Duvarların üstünde zamanla aşınmış oymalar var; kapı sağlam, ince bir kemerle, pencereler ortalarından küçük sütunlarla ayrılıyor. Her küçük sütunun tepesinde bir azizin başı var. Başlardan biri şaşırtıyor kişiyi: Çıkık elmacık kemikleri, yaygın yüzeyde kesintili bir alın, yanaklar ve çene, altları sarkık iri gözler, sırf keder ve acıdan ibaret dudaklar. Bir Afrika maskesi bu...

Yüreğim hızla çarpmağa başladı. Durdum. Bu, bizim ihtiyar, sıcak, karanlık, kalın yapraklı ağaçlar ve kudurgan canavarlarla dolu ninemiz, ataların toprağı Afrika! Afrika'nın kalın dudaklı vahşi maskesi, bu kadar kuzeyde bulunan şu külüstür İspanyol köyünde birden bire nasıl karşıma çıkıverdi!... Herhalde zenci bir kâfir yontmuş olmalı onu! Kendince bir hristiyan çilekeşini yontmak istemiş ama, o sırada içindeki ataları ona hükmediyordu.

Böylelikle de, sırf özlem ve ten susuzluğundan ibaret o mağrur zenci maskesi bu mütevazi ve faziletli kilisenin tâ içlerine kadar girip sıkışmış oldu. Kilise sonbaharın solgun güneşi altında bir ara sarıldı, buğulandı ve tekrar söndü. Gözlerimin önüne rengârenk canayar ve kuşlarla en yüksek ağaçlara tırmanıp oturup gülen merhametsiz ve aç tanrılarla dolu bir orman serildi. İnsanlar bütün gün güneşte çalışır ve güneş batar batmaz bütün toprak davul-

lar vahşi danslar ve havalanan kadın çıgıllıklarla yankılanır. İnsanlar tanrılarla, hayvanlarla, şularla ve yılanlarla konuşurlar. Bütün dünya koyu, ren gârenk bir rüyadır, kutsal bir sarhoşluk şakakların vidalarını gevşetir, kahramanca, boş süslerden uzak sert ve doymak bilmez şarkı başlar.

İnsanın ruhu, bir Afrika şarkısının küçük dan sözü Bana Baimda gibidir:

«Dağda, bir ağacın altında bir kadın doğum yaptı. Çocuk kızdı. Yağmur yağıyordu. Ana ile çocuğun üzerine yağıyordu yağmur. Ana öldü. Hâlâ yağmur yağıyordu.

Bütün gece, sabaha kadar yağdı çocuğun üstüne Çocuk ağacın altında yatıyordu. Birden silkindi. Kalktı.

Şarkı söylemeğe başladı:

— Herkesin sevdiği bir kadını ben.

Ben şeytanın sevdiği bir kadını...

İnsanların sevdiği bir kadını.

Adım Bana Baimda'dır!

Yola koyuldu kız ve bir şehre varıp şarkı söylemeğe başladı. Bağırды herkes:

— Hiç duymadık böyle bir şarkıyı biz!

Bana Baimda o gece üç kez daha dans etti. Sonra birden kocaman bir çıgıllık atarak boğa derisinin üzerine cansız düştü.»

Kilisenin, şu nefesine düşkün acılı maskesi şimdi yüzyıllardır Bana Baimda'nın dansını seyrediyor. Benim de yüreğimin, gece gündüz bakıp doymadığı şeye bakıyor o: Kısa ömürlü dansöze, hayata, acıya, zevke ve yok olmayan hiçliğe...

Bu maskeden üzüntüyle ayrıldım. Onu, bir daha hiç göremeyeceğim. Fakat, birden böyle Castilla'nın تنها bir yaylasında görerek kalın dudaklarınm üzerinde görünmeyen bir damla kan bıraktığıma sevindim.

Daracık sokaklarda gidip geliyorum. Saman demetleri, eşikte, kapının iki kanadını açan ihtiyar kadın... Yük çok ağır, ihtiyar adam sendeliyor; koşup ona yardım ediyorum. Konuşmağa başladık:

— Amca, şimdi demokrasi ile aran nasıl?

İhtiyar iskeletleşmiş omuzlarını kaldırıyor:

— Her zamanki gibi... Fukaralık!

— Açlık da var mı?

— Elbet de... Görmüyor musun bizi? Bir deri bir kemiğiz! Nah, benim kocakarıya bak: Hayalet! Süpürge sapı gibi!...

İhtiyar kadın güldü:

— Böylesi daha iyi oğlum! Ne oldu ya?

Kurtlar için et mi besliyecektim? Ne kadar et bulurlarsa onlarıdır. Kemikler benim.. Kemikleri yiyemezler. Bin yıl bile dayanabilirim!

İhtiyar adam karısını dürttü:

— Haydi şimdi, Teresina'm, sohbeti bırak! Yardım et!

İhtiyar kadın saman demetini kuvvetle kucakladı (herhalde kocasını da böyle kucaklıyordu), avluda iki adım attı. Gülerek döndü:

— Nerelisin sen, caballero? (1)

— Çok uzaktan!

(1) İspanyolca'da «atlı, süvari» ve «asil» anlamlarına gelir. Burada «sayın bay» anlamında kullanılmış. «Kavaliero» okunur. (Ç.)

— Peki, buraya neden geldin?

— Görmek için!

— Neyi göreceksin, be hıristiyanım? Ne diye yerinde oturmazsın? Her tarafta aynı şeyler var Nene gerek senin? Hiçbir değeri yok bunların! Azrail'in hepsi!

Hepsi Azrail'in! NADA! NADA! Hiç birşey! Hiç birşey!... İspanyol ruhunun en ağır, en karakteristik çığlığı... Hiç'in karşılanması... Ölüm ya da hayat! En basit köylüden Calderon ve Cervantes'e kadar herkesin, hayatın rüya olduğu yolundaki trajik inancı. «RÜYA GÖRELİM, RUHUM, RÜYA GÖRELİM...

İspanyol (hırsh ve çetin enerjik anların dışındada) dünyaya bir doğulu gibi bakar. Köydeki yakınlarına veda eder, belki de Amerika'ya gidecek bir gemiye binmek üzere trene atlar, trenin penceresinden yakınlarına bakar, başını sallıyarak şöyle der: «Daha şimdiden ne kadar uzakta!» Anası, babası çocukları, dostları, doğduğu köy ona, çok uzaktan, hatıranın bulanık sisleri arkasında imişler gibi görünürler. Gerçek olan şey kafasında seyrekleşir, incelir, rengârenk bir halde dalgalanır ve rüya gibi sır dolu bir biçimde uzaklaşır.

İspanyol'un erdemleri, gerçeğin bu hasta bakırından doğar. Hepsinden önce de, onun o tüm insancıl olan duygusu gelir. İspanyol ne kadar çok kişisel imiş, kendininmiş gibi yaşar. Kendi macerasıdır dünyanın macerası. İspanyol burada, Rus'un ruhu ile yakın akrabadır: Aynı anlayış, sempati ve kişileşme yeteneği... Calderon tiyatrosunda: «Evet» der, «evet, rüya görüyorum, rüya görüyor ve iyiyi

yapmak istiyorum. Çünkü iyi davranış, rüyada bile yok olmaz!»

Sonra, İspanyol'un başka bir erdemi de, ruhunun ilhamından, bütün gerçeğin (**çizgi ve doku**) doğduğu rüyasıdır: Onun stosismidir bu! Hayatın hiçlik görünüşü, herşeyin hayal olduğu şüphesi, kendisine kahramanca direnişi, sâkin bir gülümseyişi, mağrur ve sessiz bir sebatı kazandırır. İspanyol melodramatik değildir; ağlamaz, bağırıp çağırmaz. Gereksiz şikâyetlere başvurmağa değer vermez. Nasıl, kötü bir rüya görülürken uykumuzda, bunun rüya olduğunu anlayıp babalanıyor ve umursamıyorsak, İspanyol da, daha hayatta iken anlamış gibi başına gelenlere karşı babalanır ve küçülmez.

İspanyol'un bu düşüncesi de ruhu ile aynı ayar dadır. İspanyol iç ve dış hayatına bakar ve kendi başına üstündeki örtüyü çıkarmasını bekler fikrin. Tenkidi değil, hakemliği titizdir. Sentez yapabilir (ve bunu sanki tek eşdeğeri bu imiş gibi büyük bir neşe ile yapar) ama, eleştirici analizi güçlkle, memnuniyetsizlikle başarır. İspanyol'un psikolojik tutumu özel bir üstünlüğe sahiptir, fakat metod ve teknik ile sabırlı ve titiz çalışması yoktur. «İspanyol ya bir Castillâ atasözünü söyler, beygir gibi dört nala gider, ya da katır gibi hareketsiz durur.» Yavaş ve tabiatına aykırı bir şeydir.

Öğle vakti. Küçük şehirden dışarı çıkıp taralara dalıyorum. Çamur ve ıssızlık. Göz alabildiğine ne bir duman var, ne bir ev, ne de bir yolcu. İspanya hoşuma gidiyor, çünkü, sıcak, dişi bahçelerinin yanında böyle bayağı ıssızlıklar da var. Suların çekildiği, nehirlerin yer değiştirip kum ile granitin kaldığı yerlerde aşılmaz ovalar ve yüksek yaylâlar...

Yiğit ruhlar için parlak bir dükkân bu. Ruh burada ister istemez büyük, ateşli ya da donmuş çöllerde olduğu gibi balyozlanır. Issızlık.. Hiçbir yerde hiçbir yardım yok ve eğilirsen vay haline! Çölde kendi kendine egemen olmayı ve kimseden yardım beklememeyi öğrenirsin: Ne Tanrı, ne insan, ne hayvan, ne ağaç, ne de su... Bir yanda sen varsın, öbür yanda yeryüzü ile gökyüzünün bütün yamyam karanlık güçleri... Bir an için kendinden geçtin mi, yok oldun demektir! Komşular, akraba ve güvenlik kuvvetleri yok burada... Yalnızsın. Sadece bir adım peşinden, kanatlarına yapışmış olan Ecel gece gündüz arkandan gelir. Hiçbir dostun yoktur.

Böylece ruh, ister istemez korkunun öldü rücü bir zaaf olduğunu ve yalnız bir kişiden, kendinden yardım bekleyebileceğini öğrenip erkekleşir. Sonra, yalnız o, yani sen sadık kalırsın... Hayat trajiktir. Felsefi ya da güzellik tutkunun teorileri için eğlence ya da oyun aracı değildir o... Mücadele dir. Ya sen beni veyahut da ben seni. O, insan etini tadan, onu çok lezzetli bulan ve artık doymayan bir kaplandır. Köylerle şehirlerin içine girer ve nereden bir insan bulursa yakalar. Kendisi için ondan lezzetli et yoktur.

İspanya, Afrika ve kutuplarda aşılmaz çöller, ruhları böyle çalıştırır. Bir zamanlar, bir Lapon'un kızığında, karla örtülü korkunç bir çölde koştuğumu hatırlarım. Kızığı çeken geyikler baştan aşağı billûrdanmış gibi parıldıyordu. Bir tepeye çıktık en yüksek yerinden baktım: Uzakta, çepeçevre ve sonsuz, düşman karlar... Ne bir insan, ne de bir hayvan soluğu!.. Akşam oluyordu. Yüreğim daraldı. Umursamaz tavırlı, sessiz sürücüme döndüm ve

Rusça sordum: «Korkuyor musun?» »Hayır» «Neden Umudunu Tanrı'ya mı bağladın?» Lapon yavaş yavaş başını salladı: «Tanrı çok yüksekte. Görmez. Duymaz.» «Öyle ise, neden korkmuyorsun?» «Çünkü korkarsam, mahvoldum demektir!»

Korkarsam mahvoldum demektir! Çöl insana bu kadar yiğitçe ve trajik yenme usulünü kazandırabilmek için kimbilir, aradan kaç yüzyıl geçmiştir! Hiç mi yer yok tanrılara, şeytanlara, ya da kuş-kulu dalgınlıklara. Kişinin gururuna sığınmak yersizdir! Tehlike karşısında en yararlı olan şey, insanın korkmasıdır. Güçlerini ancak böylelikle tutabilir ayakta ve yıpranmamak için daha sağlam imkânlarla güreşir... Başka bir usulün faydası yoktur.

İyi bilir İspanyol yiğitliğin bu güzel dersini. Ona bunu, kendi çölleri öğretmiştir. İspanyol epope-sini gerçekleştirmiş olan gerçek İspanyol, çölün oğ-ludur: Bireyci, mağrur ve yiğit! Ve bu büyük erde-min, bütün hatalarının yanında başkaları ile işbir-liği yapmak, bir kamu programını izlemek, uzun süreli ve çok yanlı bir eseri disiplinli bir şekilde sürdürmek gibi yeteneği yoktur. Tektir. Kaptan Tek! Bahtsızlık onu bir an için başkaları ile birleş-tirdi mi, inanılmayacak işler başarır. Ama hızını çabuk kaybeder bu bahtsızlık ve İspanyol kendi ka-lesinin, ruhunun içine çekilir. Yalnız kalan Kaptan Tek, başka karakterlerle işbirliği yapmağa ve ki-şiselliküstü büyük bir eserin çizgisi içine girmeğe tenezzül etmeyen (yani bunu yapamayan) bir ka-rakterdir: «lo! lo — Ben! Ben!» İspanya'nın tâ içinden yükselen yenilmez, boğuk ses budur. Onun bugünkü en eşsiz temsilcisi Don Miguel Unamuno böyle bağırır:

— Ben! Ben! Ben! Başka hiçkimse değil!
Yalnız bu dünyada değil, öteki dünyada da! Ben.
Avrupalıların yok olmuş, vücutsuz, vücutüstü
ölümsüzlüğünü istemem! Kendi İspanyol ruhuma
uyan gerçek ve tek ölümsüzlüğü isterim: Ben
bizzat ben Unamuno, Don Miguel Unamuno tenim-
le, yirmi adet tırnağım ve sivri, sinirli sakalımla
ben, ebedi olarak yaşamalıyım!

BURGOS

«Kale» olan Castilla... Ebro'yu aşarak içine girdiğimiz bütün şanlı alan, İspanya'nın gerçekten kalesi ve taştan yüreği olmuştur... Ve Burgos... Castellâ'nın önderi olan bu çetin savaşçı şehir! Arapları İspanyol topraklarından atmak için Leon ile Castilla'nın kont ve kırılları bu kartal yuvasından harekete geçtiler. İspanyolların Digenis Acritas'ı Run Diaz de Vivar, yani Cid burada doğdu. Jimena ile ünlü evlenmesi de burada oldu.

Harap halde asil evleri, yükselip alçalan küçük sokaklar... Şehrin içinden geçen Alanzon ırmağı kıyılarında parklar yapılmış... Her akşam basit burjuvalar, hızları kesilmiş dedeler, politikadan konuşarak yavaş yavaş gezintilerini yaparlar. Hayatın hızı kesildi, kahraman Burgos heykeller ve monologlarla doldu, ama artık kılıcsız, şerefli bir depo halindeydi.

Tilkinin aslan ini etrafında yaptığı gibi, ben de Burgos'un dev gibi, gotik stildeki Katedral'ine girmeden etrafında dolanıyorum.

Kuleleri, mazgalları ve kızgın suyu ya da yağı dökerek kuşatıcıları haşladıkları kazanları ile karanlık bir savaş kalesi. «Yumuşak» İsa, eski biçimine (Yehova'nınkine) bürünerek siperine döndü

Silâhlarını yeniden kuşandı (burada hepsi taşdandır) ve kâfirlerle dövüşmek üzere nöbete girdi.

Kendisinin söylemekten hoşlandığı gibi «Fukaracık», Tanrı'nın Karagözü» Saint (1) François D'Assise'in ağlama ve yalvarmalarını hatırlar mısınız? Artık ihtiyarlamış, tarikatı devleşmeğe başlamıştı. Keskin çömezi İlia, Üstad'ının titrek, sevgili ellerinden dizginleri aldı ve Assise'de üç katlı büyük Sancto Francisco (2) Manastırı'nı yapmağa başladı. Burasını çok değerli duvar resimleri, altın İnciller, rengârenk camlı büyük pencerelerle dolduruyordu. Zavallı Francisco: «İsa'mızın ahır (3) değil bu! Saray bu! Kale bu! İstemiyorum onu! İstemiyorum!» diye bağırıyordu. Şişko İlia ise gülüyor, frerlere göz kırpmıyor, onuruna tapınağın yapıldığı kişiyi göstererek mırıldanıyordu: Çocuklaşma bunlar!»

Köleler arasında doğan Tanrı, toprağı kazıp mezarların içine tarla faresi gibi gizlendi. Köleler zamanla güçlendiler, özgürleştiler, bodrumlardan yukarı çıktılar, sarayları ele geçirdiler. Tanrı da onlarla beraber güçlendi, karanlık bodrumlardan yukarı çıktı, saraylarda ve kulelerde tahta oturdu. Şu kocaman kiliseler Tanrı'nın değil, insanın gücünü, inan ve gururunu gösterir. Burgos Katedrali de öyle. Zorla alınması imkânsız bir savaş kalesi,

-
- (1) Yazar «Saint» yerine Yunanca «Ayios»u kullanıyor. Biz Türkçe'de daha çok bilinen bu şekli aldık.
- (2) Yazar burada da «Ayios»u kullanıyor. Manastır Biz Türkçe'de daha çok bilinen bu şekli aldık.
- (3) Bilindiği gibi İsa bir ahırda doğmuştur. (Ç.)

aslan ini, kıyamet öncesi devrin korkunç dev canavarının kabuğu.

Eşiği ürpererek aştım. Yavaş yavaş ilerliyorum yarı karanlıkta. Gotik kiliselerinin uyandırdığı heyecan ve büyümeyi yeniden hissediyorum. Yüksek dik sütunlar, yılankavî taşlar, sivri kubbeler, köşelerde birikmiş mavimtrak karanlık, taze renkli (**sırf yakut, sarı yakut ve zümrüt**)) camları ile pencerelerin sızdırdığı ışık..

Soluk nasıl esti, taşlar nasıl kalktı ve bütün bu taştan yapılmış alâmetler havada nasıl durdu? Büyük yaratış devirleri çözümlenmesi imkânsız bir sırdır. En çetin Ortaçağ savaşları ve hergün var olan tehlikeler içinde yaratıcılar, dinlenmeden resimler çiziyor, şarkı söylüyor, yazıyor kiliseler yapıyor, taşı ve demiri büküyorlardı. Sanki ruhun iyi ve kötü bütün güçleri hep birden canavarlaşıveriyordu... İyi ile kötü, yarım yamalak ve ürkek ruhlar yaratan dar görüşlü farklardır. Herşey orgazm, kuvvet ve hasettir ve bunlar ruh olabilir. Lânetli ve kısır olan yalnız çiftit hayat (**harcanmamak, tehlikeye düşmemek, acı çekmemek**) ve sırf uslulukla iyi geçinmeden ibaret sefil barıştır.

Evet, barış devrinde büyük eserler doğar. Ama, hangi barıştır bu? Savaşın kızı olan barış... Çünkü tohum, erotik savaş anında düşer ve görünebilir bir hal alır, sonra barış yılları içinde zamanla filizlenir. Haçlılar Doğu'ya, Kutsal Tapınak'ı kurtarmağa gittiklerini sanıyorlardı. Aslında onlar, içlerindeki güçleri kurtarmağa gidiyordu. Gözleri, mavi denizler, güneş, hurma ağaçları, camiler ve tavus kuşları ile doldu. Parmakları titredi ipekli halılara dokunup Doğu'nun esmer kadınlarını ok-

şarken. Yurtlarına döndükleri zaman da, hatıraları iyi şeylerle dolup taşıyordu, heybeleri ise altın, fildişi, minyotürlü el yazıları, ipekli işlemeler ve kutsal kalıntılarla.Yeni bilgiler edinmişlerdi. Artık taşlara dokundular mı taşlar canlanıyor, asmalar, hayvanlar, kelebekler halini alıyordu. Kuzey'in sisi içinde güller açmış gibi, karanlık kiliselerde de pencereler açılmıştı.

Tanrı'nın bu kalesi içinde, casus gibi, gizlice ilerliyorum. Sanki düşman karargâhında imişim de içeri sızmış ,onun esrarengiz tahkimatını keşfe çalışıyormuş gibiyim. Her işlemeye birer birer dikkatle bakıyor ve kimse tarafından görülmediğim zaman uzanıp dokunuyorum. Tapınağın ortasında İspanya'nın çok gezmiş, yırtıcı Akritası'nın mezar taşı var. Onun yanında da çok çekmiş, sadık karısı... Yaldızlı bir köşede yanan bir sürü mum ve kandillerle büyük, insan boyunda, deri ve sahici kıllardan yapılmış bir İsa. Dinsel öğretiye göre, Doğu'dan gelme olup kendi çömezlerinden Nicodimoz tarafından asıl İsa'nın vücuduna benzetilerek yapılmışmış. Buraya Haçlılar getirmiş, dantelli beyaz bir fistan giydirmişler, başına insan saçından yapılma bir peruka takmışlar, kan içindeki göğsünü de açık bırakmışlar.

İspanyol ruhunun istekleri içinde böylelikle birbirine zıt olan iki ters uç, iki kahraman bu Katedral'de böylelikle birleşmiş: Sertlik, erkeklik, cesaret ve hayatın erkekçe ifadesi olan Cid ile onun yanında tutku, çekingenlik, fedakârlık,⁴ dişilik, yani Çarmıha Gerilmiş İsa... Burada, birbirlerinden yalnızca birkaç adım uzakta. İspanyol bu birkaç adımı atarak, bir kutuptan ötekine ruhunu geçiriverir.

İspanyol'un dini, dalgın ve tensiz bir dogma, yanına yaklaşılmaz Tanrı ile kendi arasında var olan anlamlı ve uzun mesafe değildir. Sıcak kucaklaşma, el ve yara (**Tanrı'nın yarası içine giren insan eli**) dir. İspanyol için Meryem de beyaz bulutlar üstünde duran ulaşılmaz bir bakire değildir. Gün baktarken kapısının eşiğinde oturup iplik büken Endülüs'ü ya da Castilla'lı bir köylü kızıdır. Yahut da bir Endülüs halk şarkısının dediği gibi «Bakire, çocuğunun bezlerini günlüklerin içinde yıkar.»

İspanyollar İsa'yı, çarmığa gerilmiş olduğu için, beş yarasından beş oluk halinde kanının aktığını gördükleri için severler. Bundan dolayı onlar derin oyulmuş, göz alıcı renklerle, kızıl kanla boyanmış, nohut taneleri kadar iri gözyaşları ve açık duran yaraları ile tahta heykelleri severler. İspanya'da «Yeniden dirilişler»e, neşeli azizlere ve sevinçli Tanrı'ya pek rastlanmaz. Böyle bir Tanrı'nın bize ihtiyacı yoktur. Bizim tapmamız onun nesine gerek? Ama, Çarmıha Gerilmiş olanı bize yakındır, bizimle birdir, bizim gibi insan olmasına az kalmıştır, her kadın Pietà (1) olup elinde haksız yere öldürülen oğlunu taşır.

Katedral'in soluk ışığında, Çarmıha Gerilmiş olan gibi açıkta duran ve saatlerce diz çökmüş halde dua eden kadınlar görüyorum. Bazı kadınlar da pazardan gelmiş, ellerinde satın aldıkları yiyecekler (**sebzeler, bir kavun, sepetten dışarı çıkmış**

(1) Meryem'i, kucağında oğlunun cesedile gösteren bir tablonun adı. Bu tablo Paris'teki Louvre Müzesi'nde dir, kimin yaptığı bilinmez. «Pietà» İspanyolca «acıma» anlamına gelir. (Ç.)

bir balık kuyruğu) var ve bunları birer çocuk gibi sıkı sıkıya tutarak, diz çökmüş ve rahatlamış bir halde İsa'ya bakıyorlar. Muhakkak ki, bütün kadınlar, aynı anda çacuklarına ağlayan analar haline giriveriyor. Bu onların en eski, en derin ve en çok hakettikleri yüzleridir. Ama burada, İspanya'da onların yüzündeki anlamı, daha eski ve daha acıdır. Sanki Meryem gerçek yüzünü, zevk ile hazdan uzak olanını İspanyol kadının yüzünde bulmuştur. Bu, acı ile ölümün ifadesidir. İşte bu İspanya'da tüyle-ri ürpererek görür insan, Tanrı'nın, kadınların içinde nasıl ve hangi sır ile insanlaştığını.

Kardinal gibi, menekşe renginde uzun bir gömlek giymiş, oldukça hilekâr bir İspanyol olan kandilci, karanlıkta bana işaret ediyordu. Sapsarı eli hızlı hızlı ve sinirli bir halde sallanıyor:

— Gel! Gel!

— Ne istiyorsun?

— Gel!

Beni büyük bir tahta kapının önüne sürükledi. Oyma kuşlar, hayvanlar, çiçekler gösterdi. Simsiyah bir tahta ,sert ama narin bir demir, Yaşama sevinci, ayrıntı sevgisi, açıklanan acı, şarkı ile açmak istermiş gibi kilidin yanında şakıyan uzun boyunlu bir kuş. Kandilciye baktım. Kısa boylu, kurnaz ve bir hadım gibi ince, soğuk bir sesi var. Ataları bu tahtayı oymuşlar. Bu kapıya onların ruhu üflemiş ve hâlâ yaşayıp üflediği için de saçları diken diken oluyor. Şimdi de solgun ve sarı elini uzatarak bir onluk istiyor.

Bir zamanlar buradan geçmiş ruh. Ama, yiğitçe davranışlar, büyük sanat eserleri ve güç fikirler yaratmış. İnsanın tembel ve korkak olan ruhunu yoğurmuş, onu sıçramak zorunda bırakmış. Karın-

ca olan aklın yüzyıllar boyunca topladığı samanları ateşlemiş, alev sallanmış ve bütün İspanyol toprağı aydınlatmış. Sonra ruh görevini (yakmayı) bitirince ,arkasında yanık kalıntılarını bırakarak çekmiş gitmiş.

Acaba ruh bir daha buradan geçecek mi? O, aynı ırk ve aynı yerden bir daha geçer mi ? Spengler (1) in «Fellah uluslar» sözü, bir zamanlar büyük uygarlıklar kurmuş olan ulusları adlandıran bir sözdür. Bunlar Mısırlı, Asuri, Pers ve Hindliler' dir. Hastalıklı elini uzatan İspanyol kandilcisini, yarı karanlıkta yarımyamalak hatırladığım şu anda, bu isim beni ürpertiyor... Daha birkaç yüzyıl önce, başka bir el, bunun atasının eli, bambaşka bir şekilde, neşeli, sonsuz bir güce sahip olup madde ile didişiyor, odunla taşı, insan ruhunun bütün biçimlerini (kuş, ağaç, Tanrı) almak zorunda bırakıyordu.

Bu yaratıcı soluk ne kadar dayanır? Sanki ruh, yeryüzünün kanunlarına karşı imiş de, çabuk sönmüş gibi, uzun zaman ayakta duramaz, tekrar toprağı düşer, gerçek yurduna döner. Bizim memlekette aptalların şu sözleri söylediklerini, yazdıklarını çok defa duymuşumdur: «Yunanistan'ın iklimi, gökyüzü, ışık ve çizgisi... Ruh yuva yapıp yumurtlamak için bunlardan daha iyi şartları başka nerede bulabilir?» Ve unuturlar ki, Yunanistan'ın iklimi, göğsü, ışığı ve çizgisi binlerce yıldanberi aynı

(1) Oswald Spengler (1880 — 1936) bir Alman filozof ve tarihçisidir. «Batının Çöküşü» adlı kitabı ile tanınır. (Ç.)

idi ve ruh burada yalnız bir an (iki üç yüz yıl) için yuva kurmuştur. Sonra, böyle güneşi, mavi göğü olmayan başka bir yere uçtu veyuvasın soğukla sisler arasında kurdu!.

Fellâh uluslar! Bazan, çetin bir düşünce kanımı kaynatır: Ruh, bir geçtiği yerden bir daha geçmeyecektir. Bu et yiyici kuş, eski yuvasına hiçbir zaman dönmez.

Kandilci onluğu aldı ve karanlıkta yok oldu. Yalnız kalınca, hemen daha iyi anlayayım diye elimle kapının işlemelerini okşadım ve avucum şakıyan kuşun üzerinde uzun uzun durdu: Sert boynunda, açık gagasında ve sıkılmış tırnaklarında... O çok eski heykeltıraşın ruhuna dokunuyor, okşuyormuş gibi... Bu oyma kuş bana, karşı konmaz ani bir sevinç verdi. Birdenbire vatanları sarmışım da, o yerinde durmaz kuş olan ruhun değiştirdiği yuvaların hepsi insanın yüreği içinde yapılmışmış gibi... Bunun için de, ruhu yöneterek dünyanın herhangi bir yerine götüren zor görev, acı çeken her canda ölümsüz bir şekilde sürüp giden ve gelişen, tamamen insanlara özgü bir görevdir.

Ancak akşam üzeri aslan yuvasından kurtulup çıkabildim. Aşağı inen küçük patikalara yöneldim, soluk sarı renkli ırmağın kıyısında yürüyorum. Batmakta olan güneş bir ara bulutların arasında göründü, yüzler aydınlandı, yıkılacak durumdaki asil evlerinin kapılarında bulunan eski, ünlü armalar (aslanlar, kartal ve balıklar) parıldadı. Bir zamanlar, bundan yedi yüz yıl önce, yaratıcılığın orgazm çağında, bütün bu uygarlık (kuleler, dükânlar, pazarlar ve ruhlar) tanrısal birlik ile çalışı-

yor ve hepsi birden, evlerinin ortasında, Tanrıları
nın tüneğini, yani Katedrallerini dikiyorlardı. Şim-
di kuleler, dükkânlar, pazarlar ve ruhlar harap
oldu. Yalnızca kocaman, taştan ve boş kabuğu
kaldı ejderhanın.

Kocaman bir alan, oynayan çocukların uğultusu
ile inliyor. Etraktaki fakir dükkânlarda meyva ve
kömür satıyorlar. Semerciler, hanlar, nalbantlar,
katırlarla insanlardan çıkan keskin bir koku. Ve
alanın dip tarafında Kraliçe İsabella'nın, bulduğu
Yeni Dünya'dan başarılı bir şekilde dönen büyük
kurban Colomb'u kabul ettiği, eski harika saray.

Gemi çıması gibi örgülü taştan, kalın bir kolla
kapatılmış, kapıcılığını aslanların yaptığı, dört kö-
şesinde kubbeler bulunan yüksek bir kapı. Taşların
yerinden oynayıp aralarında otların bittiği avlu
ıssız. Kolay oyunlara sapmasın diye hayal gücünü
güç tuttum. «Denizin Don Kişot»u Colomb, bütün
kirli ve insanı ürküten kumpasiyle bu kapıdan
nasıl girdi ve avluyu nasıl doldurdu? Bugün otların
büründüğü bütün bu avlu rengârenk kuşlar, ekzotik
hayvanlar, bilinmeyen bitkiler, esrarengiz tohum-
lar ve iri atın külçeleriyle dolup taşmış olmalı. Tarih
karnavalı gibi. Şimdi büyük bir ıssızlık var. Sütun-
ların etrafında iki küçük serçe birbirlerini kovalı-
yor. Kart bir köpek, başını kaldırıp bana baktı, ama
havlıyacak gücü yoktu. Harap avluda, buranın
sahibi imişim gibi gidip geliyorum. Büyük
Gongora' (1)nm dediği gibi «rüzgârın şeffaf yıllık-

(1) Gongora y'Argote (1561-1627): Cordoba'lı bir İspanyol
şairi. (Ç.)

ları» artık silindi Yalnız yaşayan çocukların sesle·
rile nalbantın vuruşları var. Bir de tezek kokusu...

Ertesi sabah, şafakla trene yetişecek ve gide·
cektim. Şafağın iri yıldızları altında Katedral, vahşi
ve tehdit edici biçimi ile dimdik duruyordu.

VALLADOLİD

Castilla'nın yüksek ve çilekeş dağ eteğini tırmanıyoruz. Bazan aç bir karga geçiyor, bazan dağın omuzlarına dayanmış bir köy, Sierra Guantarrama'nın diğer kayaları arasında bir taş yığını gibi güçlkle beliriyor. Bir tepedeki bir kilise, bir müslüman mezarı veya Knosos'un herhangi bir kurbanının boynuzu gibi, bu kilisenin damının iki ucu havaya kalkmış, sanki yukarı doğru silkiniyor. Gri ince vücutlu bir teke, kesik bir kayanın arkasından çıkıp hareketsiz duruyor. Nehrin kuru yatağından ihtiyar bir köylü geçiyor; yağmurla güneş onu aşındıra aşındıra dört köşeli bir hale sokmuş. Bıyığı tıraşlı, kocaman bir çenesi var. Şimdiki kadar hiçbir zaman, hepimizin, çevremizdeki maddelerin tümünden yapılmış olduğunu (dağlardan, ağaçlardan, hayvanlar, insanlar ve fikirlerden) böylesine hissetmemiştim. Artık anlıyorum ki, büyük Arhont Don Kişot'un en baştan çıkmış, ama harap malikânesine girmiş bulunuyoruz. Bu peygamberlere yaraşan çölün yanında, büyük olan derebeyi odur. Hayalin süvarisi, yani çölün süvarisi, köleleri kurtarmak, haksızlığa uğrayanlara haklarını vermek, dünyanın basit acılarıyla, yani kıskançlık, haksızlık,

korku, namussuzluk, tembellik ve utanmazlıkla sa-
vaşmak üzere buradan yola çıkmıştı.

Kuruntuyu kovalayan hayalperest, rüyadan kurtulmak istemediği için bu vahşi, hareketsiz dağlardan yola çıktı. Bu kayaların içinde yazın, rüzgâr taşların üzerinde ısıklık çalarken, rüya ile gerçeğin sınırları oynar ve yok olurlar. Akıl fokurdayıp harekete geçen ve isteyen bir ruh için herşeyin kolay olduğunu sanır. Yüreğimiz tutulur. Mağrur ve fakir kulesinin arka kapısından çıktığını görür ve ona şöyle bağırarak isteriz: «O ölmek üzere olan külüstür atla, paslanmış mızrakla, kemerinde düka altınlarına ve akla sahip olmadan nereye gidiyorsun, ihtiyar dostum? Geri dön!» Fakat idealin, acımasız Dulcinea'nın safdil aşığı artık ovaya inmiş ve mızrağını kaldırmıştır. O tepeden tırnağa aşk ve hiddettir. Dünya, Tanrı'nın elinden haksızlık ve hatalarla dolu bir halde çıkmıştır ve bu hayal süvarisi onu düzeltmeyi kendine borç biliyor. Çünkü, Don Kişot'un eseri, Tanrı'nın bırakmış olduğu yerden başlar.

Ve gülüşlerle ağlamalar arasında o korkunç sefer başladı. Yel değirmenleri, kuzular, ejderhalar, dayaklar, açlık ve en sonunda küçültücü ve dayanılmaz geri dönüş. Gülüşümüz, ağlamaktan daha acıdır, çünkü tam onun katlandığı büyük ruha güldüğümüz anda, yalnız orta çaplı yargılamaların hak verdiği, çıkara dayanmayan büyük maceraların küçük düştüğü bu hayatın ne kadar çekilmez olduğunu derinden anlarız.

1600 yıllarında İspanyolların, trajik ruhlarının bu komik maskesini nasıl karşıladıklarını düşünün! Açıkça İspanya'yı görüyorlardı bu maskenin arkasında. Mancha'nın beyni sulanmış kahramanı gibi

İspanya da, büyük bir ideal için fakir, küçülmüş ve hayalle dolu bir halde yola çıkmıştı: Hristiyanlaştırmak suretile dünyayı kurtarmak! Ona da, Don Kişot'un kutsal akılsızlığı egemen olmuştu. Hayal ile gerçeği birbirinden ayıramıyordu. Ve 1588'in bir Ağustos akşamı, yenilmez Armada'nın, İngiliz kayalıklarında eridiği yolundaki korkunç haber ulaştığı zaman bütün İspanya yıkıldı ve bir daha ayağa kalkamadı. Armada ile birlikte onun bütün Don Kişot'ça rüyaları da batmıştı. Don Kişot ile İspanya, uslanmış ve ölüme hazır bir halde harap kulelerine döndüler.

Yine aynı devirde bir adam, küçük vücudu ile vatanın trajik macerasını yaşamaktaydı. CERVANTES.

O da hayallerle dolu olarak harekete geçmişti. Gençliğinde, daha 24 yaşında iken Lepanto'da kahramanca savaştı. Hastalanmıştı; komutanları ateşten titrediğini görerek onu savaşa götürmek istemediler. Cervantes ise, daha o zamandan Don Kişot'ça olan hırçın bir sesle bağırdı: «Ateşim olsun! Kahramanca dövüşeceğim. Yatakta yatacağıma, İsa ve Kırıl uğruna dövüşerek ölmem yeğdir!» Don Kişot da, İspanya'da aynı ateşle konuşuyordu. En sonunda onu da beraber aldılar, yiğitçe dövüştü, yaralandı, yine savaşa girdi. Vatanına döndüğünde Kırıl'ın kendisini kolları açık halde karşılamasını bekliyordu. Ama, kimse dönüp ona bakmadı bile.. Bunun üzerine umutsuzluğa kapılarak kendini yazıya verdi. «Büyük eserler yazacağım,» diyordu, «ün kazanıp zengin olacağım, kılıcımla kazanamadığımı kalemimle kazanacağım!» Kâğıtların üstüne kapandı, hırsla (tiyatro eserleri,

hikâyeler) yazdı ama beklediği ün gelmedi, yüreği rahatlamadı. Büyük bir aşkla bir kadına tutuldu, ama fakir ve ünsüz olduğu için kadın ona önem vermedi ve bir başka adamla evlendi.

Cervantes umutsuzluğa kapıldı. Artık kırkını geçmişti. Kalemı bıraktı ve kendini pratik hayata, ticarete verdi. Donanmanın erzak müteahhidi oldu. Donanma için yağ ve buğday toplamak üzere İspanya'yı dolaşıyordu. Armada bozguna uğrayınca Cervantes de onunla birlikte iflâs etti. Gizlice Amerika'ya kaçmak istedi, ama borçlarından dolayı yakalayıp hapse attılar. Cervantes cezaevinde iken hayatını düşünmeğe başladı. Kâfirlere karşı savaşarak kahraman olmak istemişti. Beceremedi. Sonra, büyük ozan olup ölmez eserler yaratmak istedi. Yine beceremedi. Arkasından bir kadını sevdi, o işi de yürütemedi. Ticarete girişti, borç yüzünden hapse girdi. Kazandığı ne idi? Bütün bunlara rağmen hayatının acı macerası mı? Ne hayallerle ve nasıl yola çıkmış, nereye varmıştı! Yaşlı, parasız, dostsuz, şöhretsizdi.. Dünyayı fethetmek için çıkan gülünç bir kalyon döküntüsü! Büyük vatanının başına gelen de aynı şey değil mi idi? Artık 1600 yıllarında, ikisi de hasara uğramış gemiler gibi akıl limanının sakin sularına demir atmışlardı.

Ve o zaman, umutsuzluğunun en yüksek noktasında, Cervantes'in yüreğinde Don Kişot doğdu. Kendi gençliğinin, İspanya gençliğinin hayallerini, ihtiyar şövalyenin yeller esen başına oturttu ve onu acı, deva bulmaz gerçek ile savaşmağa gönderdi. Don Kişot'un felâketlerine hem güler, hem ağlardı, çünkü bunlar onun kendi felâketleriydi. Onunla birlikte bütün İspanya da gülüp ağlardı. Çünkü o da silâh takımlarını kuşanıp aynı büyük idealle

yola çıkanın ve şimdi kırk yara almış bir halde geri dönenin ta kendisidir...

Artık mantık ile aklın ötesindeki büyük seferlere çıkmıyacak kadar yorgun olan İspanyollar, her hareketin ne kadar acı ve komik olduğunu kendilerine gösteren epik şiiri zevkle okuyorlar. İspanya Don Kişot'u sevdi, çünkü inancı yoktu. Ve hayal tokluğunun, belki de bazı tehlikeli sapmalar olmadan, gerçeğe götüren yol olduğunu görerek seviniyordu. Don Kişot, çökmüş olan büyük Castilla ruhu için bir teselli idi. Dayanılmaz acının o kritik anında sanat, İspanya'da daha büyük bir eser yarata-mazdı.

Burada, bugün benim geçtiğim dağlarda hayalin, ruhu karmakarışık olan ölmez şövalyesi acı çekmiş, didişmişti. O Hamlet, Odisseas ve Faust ile birlikte insanların ruhunu paylaşır. Ruhların dört lideridir onlar. Ve Don Kişot'un (genç acemi askerlerle ihtiyar savaşçı kalıntıları) insanın yüreğinde derin, acı ve ölmez bir etki yaparken, diğerlerinin ordularında en gözü doymazlarla en akıllılar, en çekingenlerle en kibarlar yer almaktadır. Çünkü, Don Kişot, insanın kaderini en sadık şekilde sembolize eder.

Valladolid'e, Castilla'nın yüreğine, büyük öncümüzün gölgesi altında böyle girdim. İspanya'nın eski bir başkenti, zengin kiliseler, harap haldeki büyük saraylar... Bütün âşıkları ölmüş ve yaşamak için işi teknik ile ticarete dökmüş düşkün bir kadın asilzade...

Büyük kiral ve kardinaller ölünceye kadar onu sevmiş, ona sadık kalmışlar. Ama, geçici olan ile ölümsüzü birbirinden ayırabilen ve bir yerinden

tadını çıkarabilen gezicinin hafızası bütün bu büyük yüklüklere değer vermez. Valladolid'den akılda yalnız bir şey kalır: Fakir, rutubetli, sarmaşıklar arasında boğulmuş, demir parmaklıklı bir ev. Valladolid'in sahip olduğu tek şey bu evdir, onun yüreğidir. Çünkü bir yaratıcı olan Cervantes orada oturmuş ve orada acı çekmiştir. Bir insanın beynine sarılmış halde, dünyadan geçerlerken, kendisini o derece üzmüş olan geçici büyüklüklerden bu şekilde intikam alır ruh.

Acı ve büyük heyecanım, bir türlü ayrılmak istemediği bu küçük evi kucakladı. Irkının ruhuna sağlam bir çerçeve verebilen ve böylece onu düzenbazlıkla bozuluştan kurtarabilen adamın bütün çalkantılı hayatını kucakladı. İşi yaratabilen, yaratılmış olanı belirli, katıksız sınırlar içinde tutabilen ve bir daha taşıp buruşmak suretile baştaki biçimini kaybetmesine imkân vermeyen nedendeki güç sihirlidir. Belki Cervantes'in çağdaşı Quevedo daha güçlü, daha zengin, daha makul, daha canlı ve daha çetin bir yazardır. Fakat, hiçbir eserinde iki yönlü İspanyol hayatını ölümsüzleştirememiştir. Yani kurtaramadı ve kendisi de kurtulamadı. Ama Cervantes, Don Kişot ve Pancho'su ırkının ruhunu zamanın tahribinden kurtardı ve kendi de onunla birlikte kurtuldu. Nasıl Dante ölümünden yüzyıllarca sonra kendi vatanını ciddi üçlükleri (1) ne içine böyle birleşik halde soktuğu için İtalya'yı birleşmek zorunda bırakmışsa, Cervantes de ırkının

(1) Yazar burada «terzina» sözünü kullanıyor ama, kelimenin aslı İtalyanca olup şiirde «üçlü» anlamına geldiğinden böyle çevirdik. (Ç.)

henüz gizli ve olgunlaşmamış karakteristiklerini aynı şekilde sözle belirterek meydana çıkardı, sağlamlaştırdı ve İspanyolları, bunların çok olgun, belirlenmiş tarzına bakarak, ırklarının zevkine uygun şekilde düzenlemek zorunda bırakmıştır. Büyük yaratıcının güçlü, tehlikeli ve sırla dolu sorumluluğu budur işte!

Valladolid'in ve İspanya'nın sırf ihtiras ve kuvvet dolu diğer bir yaratıcısı da heykeltıraş Gregorio Hernandez'dir. Burada, Valladolid'de çarmıha gerişin trajik törenini ağaç üzerinde işledi. Haydutları, Romalı askerleri, Miroforlar (1) ı, çıplak İsa'yı, benzi solmuş ve kanlar içindeki İsa'ya gülen plebleri.. Burada, Sancho'nun sırf tenden ibaret, obur, ayyaş, iri sarkık dudaklı, bazan saf, bazan da tam hınzır ve alaycı bakışları olan insanların hepsi de böyle... Buna paralel olarak da, Don Kişot'un bütün tipleri ince, heyecanlı, ürkek havaları, kahraman zayıf kadınları ve gerçek ile hayalin büyük kurbanı, dikenli tâcı taşıyan göklerin Don Kişot'u!... Ağaç şaşırtıcı bir şekilde boyanmış, anlatımdaki gerçeklik o kadar güçlü, kollar, dudaklar, gözler ise insanı ürpertecek kadar canlı... Zaman geri dönmüş de, adamı Kudüs'ün tozlu, kan damlalarile kaplı bayırına götürüyormuş gibi... İsa'nın acıları... Aşağı halk tabakası her zaman olduğu gibi kendi kurtarıcısını öldürmek için saldırıyor. Bu ağaçtan boyalı heykeller, yüzyıllık fikirleri sembolize ediyor ve İspanyol sanatçısı Acılar'ın İspanyol ruhları tarafından anlaşılabilmesi için

(1) İsa'nın mezarına kutsal yağ ile giden, Tanrı'ya saygılı kadınlar.

bütün ateşini, hırs ve boyalarını kullanmış... İsa'nın yaralarından dereler gibi kan akıyor ve kanı seven İspanyol onu görünce yükseliyor, en eski, en derin erdeminin uyandığını hissediyor. Gülünç olmayı ve ölümü küçümseyerek dünyayı kurtarmak için harekete geçmeğe hazır bir durumda... Acaba İsa da, İspanyol için Don Kişot'un daha patetik, daha belirli başka bir yüzü değil mi.

Büyük Hafta (1)'da dinsel törene giden bu gururlu, renkli tahta heykellere dokunuyorum bugün... İspanyol ruhunu o derece derinden sarsan öteki mistik ününü istemiyerek hatırladım: Boğa güreşini... İki esrarengiz eylem, ayrılmaz bir biçimde bende birleşiyor. Acaba Midas dininde boğanın öldürülmesi, Hristiyan dininde İsa Kuzusu'nun kurban edilmesiyle aynı anlamı taşıyor mu? Yoksa Midas'ın kutsal boğa güreşçisini, kendi tanrısını öldürmeğe iten şey, atalardan kalma aynı insanlık dışı soğuma olmasın?!

Valladolid'de taştan yapılmış tanrılar, Meryemler, kelebekler ve balıklarla tıkabasa dolu birçok eski kilise var. Burada bütün o dayanılmaz lüksü ve büyüklüğü ile boy gösteriyor Barok ahengi. Klâsik sütun yine başlangıçtaki biçimine dönmüş, yine yumrulu ağaç olmuş. Barok sanatının bu önlenemez, düzensiz orgazminin tohumları, hiçbir disiplin ve nezakete uymaksızın açılıp başaklandı. Vücutlar giysilerle yüklendi. Ve giysileri manyaklaşmış bir rüzgâr dalgalandırıyor. En canlı çırpınışlarına kavuştu gözler, eller, ayaklar. Bu vücutlar arasında dinlenecek boş bir yer yok. Klâsik disiplin

(1) Paskalya'dan önceki hafta (Ç.)

linin sessizlik, nezaket ve huzuruna ister istemez özlem duyar insan... Ben, Valladolid'deki bu resim ve heykellerde dilsiz bir antipati ile yolundan ayrılmış ruha bakıyorum. Muhakkak ki yüksek sanat şudur: İhtirasın zaptedilmesi, kaosta düzen, neşe ile acıda sessizlik. İnsanın kendine egemen olması, yararlanmak üzere kullandığı maddeye egemen olması. Aşırı güzelliklerin insanı baştan çıkarmaması, mekânı doldurmakla zamanı yendiğini aklından geçirmemesi...

Dionios'un alacalı ipekliler giymiş, bilezik ve yüzüklerle yüklü, gözleri sürmeli, tırnakları kınalı bir halde Hindistan'dan yola çıktığını söylerler. Yunanistan'a doğru yürüyor, yürüyor, çok güzel. Bâkir denizlere yaklaştıkça üzerindeki giysilerden birini çıkarıyor. Süslerini denize atıyor, boyanmıyor, artık hiçbir şey sürünmüyordu. Ve sonunda, Eleusis'in tepesine varıp kutsal kıyıya ayak bastığında, çıırçıplaktı. Sarhoşluk tanrısı, güzellik tanrısı oluverdi. Sanatın ilerlemesi de böyledir işte!..

SALAMANCA

Üniversite'nin büyük taşlarla örtülü avlusu boştu. Üç yüz yıl önce burada, dünyanın her tarafından gelmiş binlerce öğrenci bağırıp tartışarak, karıncalar gibi kaynaşıyordu. Bu bilgelik yuvasında o zaman hayat, hareket ve canlılık vardı: Ayyaş ve başıboş, ya da soluk benizli ve mistisizm hastası öğrenciler, alacalı üniformaları (bazıları kılıç kabzası gibi kırmızı haçlarını göğüslerinde taşıyan, bazıları yeşil, mavi ve sarı kepleri, bazıları da siyah veya bembeyaz cübbeleri ile Sen Yakov'un askerleşmiş taburları) ile avludaki büyük taşları çiğniyor, karanlık dehlizlere dalıyor, pencerelerden sarkıyor, Aristoteles'in düşüncelerini Scott ve Thomas d'Aquina'nın teolojisini, ya da tüm yeryüzünün merkezi ni tartışıyorlardı. Bu öğrenciler demokratik bir şekilde örgütlenmişti, profesörlerini kendileri seçer, felsefe ile teolojiyi izler, geceleri de işi şaraba, şarkıya, kadınlara yada ibadete dökerlerdi.

Bugün sessizlik, ıssızlık ve derin bir haz... Sonbahar güneşi... Otlar taşları kucaklayıp onları yerlerinden oynatmağa çalışıyor... Beyaz bir kedi eşikte oturmuş güneşleniyor. Bütün uğultu kesildi. Havayı sarsan metafizik sorunlar (nereden geldik,

nereye gidiyoruz?) çözümlenmedi, yok oldu ve yerlerine konuşması olmayan ot ile güneşleyen kedi geldi. İnsamn hem kibarlık, hem de işkencesini teşkil eden saçmalamalar yere düştü. Ecelden kurtulmak için kale gibi dikilen delikanlılara ait halk şarkısını hatırladım: «Küçük bir sarsıntıcık oldu ve kale falan kalmadı...»

Avlunun bir köşesinde, Onaltıncı Yüzyıl teolojisinin bilgi öğreticisi, büyük ozan ve çok tatlı, sempatik bir keşiş olan Luis de Leon'un heykeli, üzgün güneş altında yavaş yavaş aydınlanıyor. Mutaassıp bir halk taraftarı olup «nüfuz edilmesi imkânsız ve acı-lı İspanya» ya, ulusun aydınlanıp kurtulması iste-niyorsa onun dilile yazılması gerektiğini öğretiyor-du. Eski bilgeliği biz, ancak halkın dilile canlandı-rabiliriz. Aydın keşiş «bilge olanlarla olmayanların bundan kârlı çıkacakları» nı öğretiyordu.

Tabii onu hapse attılar. Beş yıl hiç şikâyet et-medem katlandı cezaevindeki işkencelere. Kendisinin de, ilk hıristiyanlar gibi, gerçek uğruna işkence çektiği düşüncesi ile savunuyordu. Sonra, acısını ahenkleştirerek mısra haline sokan yeteneği saye-sinde rahatladı. Sanat mûcizesini yine göstermiş-ti. Hapisteki ozan mısraları ile kilitli kapıları açır-yor, özgürlük içinde, acı ve melankoli ile gökyüzü-nün ve dünyanın ilâhisini okuyordu:

Yalanla kıskançlık mahpus
tutuyor beni burda..
Kem sözlü dünyadan kaçan,
ve sâkin tarlalarda
fakir eviyle, yemeğiyle,
Tanrısıyla başbaşa kalan

ve kıskanmadan, kıskanılmadan
hayatını tek başına süren
mütevazî kadere ne mutlu!

Onu beş yıl sonra cezaevinden çıkardılar. Salamanca Üniversitesi'ne doğru yavaş yavaş yola çıktı, yine kürsüsüne gitti ve dersine bir gün önce ara vermiş gibi alışılmış yalın anlatımıyla yeniden başladı: «Deciamos ayer... Dün diyorduk ki...»

Boş avluda bir kocakarı görüldü; avuçları mısır tanesi dolu idi. Boğuk bir sesle tavuklarını çağırmağa başladı: «Pul! Pul! Pul!» Arkasında on kadar besli tavukla kırmızı bir horoz geldi. Luis de Leon'un ayaklarının etrafını birden, namuslu ölmez hayat çevreledi.

Bu düşkün bayan öğretmenin (**Salamanca'nın**) dar sokaklarında bütün gün dolaştım ve eski sorular, eşek arıları gibi etrafımda vızıldayıp durdu. Sanki bu hava büyülenmiş sanki otların altında bilgelğin ateşli ve geveze Don Kişotları tamamen çürümemişti. İspanya'nın toprağı ve taşları üzerinde ruhun nasıl cesaretle ilerlediğini görürcesine o devri yeniden yaşıyordum. İlk defa olarak Avrupa'yı Afrika'dan Pireneler'in ayırdığını anlamaktayım. İnsanların içinde yine neşe ve gerçekleştirme kaynakları yaratan Rönesans (**Eski Yunan ruhunun hristiyan ruhu ile birleşmesi**) Pireneler'i aşmamıştı. Romansların, gotik zevkin ve Ārap melodisinin ateşli İspanyası, bir bâkire olarak kalmış...

İtalya'da Apollon ile Meryem'in gayri meşru evlenmesinden doğan Rönesans sınırları aştı ve birden Fransa'yı uyandırdı. Troubadour'lar ve göz alıcı gotik kiliselerle başlamış olan Fransa'nın yer-

li rönesansı birden duruvermişti. Sendelemiştir. Kendisinin olan nesi varsa inkâr etti, topraklarında doğmuş olan kendi kahraman ruhlarını ölümsüzleştirmeden ölüme bıraktı, Paris'in kapıları açıldı ve eski Yunanlılar başlıkları, miğferleri, masal ve taneleri, o trajik Dionisos'un bütün alacalı ve neşeli tiyatro gurubu ile içeri girdiler. Feci bir yanlış anlama ve çılgınlık ânı! Gotik ağacın yeni başlayan kökleşmesi kurudu. Ama İspanya'da bu arkaik canavarlar (**Ahaialılar ve Romalılar**) uzun süre sınırları aşamadılar. Enkizisyon (**sağ olsun!**) ateşler yakmış, canavarların yaklaşmasını engelliyordu... Birkaç tanesi sınırları aştı, evlere, tiyatrolara girerek sahneye çıktılar. Ama halk atalarına sadık kalarak, onları görür görmez yuhalayıp maskaraya döndürüyordu.

Onun için İspanya'nın şiiri, kendi özünde bir birlik gösterdi. Halk, baş kahraman olarak Cid'i alıp gitar ile kahramanlarının şarkısını söyledi. Tiyatronun kökleri derinlerde, romanslardadır, klaâsik bilgilerle ilgilenmez, İspanyol toprağında çiçek açıp meyvasını verir. Kahramanlığa tapma, maceraya susamışlık, yaşamak ve aşk için güçlüdür. İspanyol şövalyeleri, İspanyol çılgınlıkları, Ozan ayaklarının İspanyol toprağına daha fazla gömülü olduğunu hisseder ve sevinir. Bugünün ozanlarından biri, ağaç gibi toprağına sağlam bir şekilde bağlı sanatçının sevincini söyler:

Toprak. Fazla birşey değil.

Toprak. Noksan birşey de değil

Çünkü ayaklar toprağına dayanır

Ve dik vücut ayakların üstünde durur.

Vücutun üstünde de sağlam kafa...
Ve alnın arkasında düşünce,
Düşüncenin içinde yarın,
Yani ölmezliğin anahtarı...
Toprak! Başka birşey isteme...

İspanyol toprağının büyük devi Lope de Vega'nın taşkın ve gururlu hayatı böylelikle daha iyi anlaşılır. İspanya'nın ruhunu köksüz halde havada ve kendi vücudu ile beraber yok olacak maddesiz ve geçici olarak değil, İspanya ile onun dağları ve nehirleri ile, doğmuş ve doğmamış insanları ile birleşmiş olarak hissediyordu. Şarkı söyleyen ölümlünün ağzı, İspanyanın ağzı idi. Onun için gurur ve güvenle şunları söylüyordu: «Daimî hükümdar baba, gökyüzü ile yeryüzünün görünen ve görünmeyen ozanı bir Lope de Vega'ya inanıyorum.»

Ama bu sevinç çok sürmedi. Kendilerini beğenmiş Bourbon kırılları, Grek-Roma mikrobunu taşıyarak Preneler'i aştılar. Ama halk, o güçlü ve dağıtılması imkânsız ruh hamlesi ile direndi. O, böyle şeyleri görmek istemez; bunları anlamaz, onlar kendisini harekete getirmezler. Andromak, Midcas ya da Agamemnon'dan ona ne? Kendinin olan, kendi içinden çıkmış olup kendi hayatını yansıtan kahramanlarını, tanıyıp sevdiği biçimleri görmek için İspanyol eserlerinin peşinden koşar. Kıralityet fermanları, İspanyol şiirinin altın çağına ait eserlerin savunulmasını yasakladı. Artık Bourbon'ların getirdiği mikrop her yerli filizlenişi soldurmaktadır. Tiyatro eserleri, şiirler, romanlar, hepsi Paris örnekleri üzerine biçilmiş. Artık sırf hamleden ibaret olan ekzotik İspanyol eseri nasıl filizlenir? İspanyol ruhunun Fransız ruhu ile hiçbir akrabalığı

yoktur. Aralarında uçurum vardır onların... Mantıkî, durulaşmış ve gelişmesinin en canlı yerinde olan biri açıklığı sever, ihtirası sâkin bir mantık çizgisine bağlar, zekânın yasalarına uyar, içgüdülerini sık sık doldurur ve zekâyı insan çabasının zirvesine kadar götürür. Dengesiz, çetin, sırf kargaşa ve patlamalardan ibaret olan öteki ruh (İspanyol ruhu), mantıkla yasaları yener, ihtirası hayat ve sanatın biricik ölmez kaynağı haline sokar.

Nesiller geçti. İspanyol ruhunu sindirip başkaldırmasına imkân vermeyen bu manevî esaret ağırdı. Ama güçlü bir ırk, esaret içinde sıkı ve gizli bir çalışma ile kurtuluşu sağlayabilir. Böylece zamanla kendi kurtarıcısını doğurur. Bu, kahraman ya da azizdir. Yahut da ikisi birdendir.

Birkaç nesil sonra İspanya da kurtarıcısını doğurdu. Bir azizdi bu. Sâkin babacan bir adam. Madrid Üniversitesi hukuk felsefesi profesörü Don Francisco Giner de Los Rios. Kibar ve az konuşan bir kişi. Bir öğrencisinin bana söylediğine göre, o kadar temiz imiş ki, yerde bir kâğıt parçası dahi görmeğe dayanamazmış. Her zaman beyaz kravat takarmış. Konuşması sırf şaka, mizah ve samimilikten ibaretmiş. İspanyol Rönesansının ruhu, kapışıp hamle yapmak için böyle bir kişiyi seçti. O, gök gürlemesi gibi gümbürdeyen ağzı, güçlü vücudu, ateşli ten hırsları olan bildiğimiz öteki İspanyol kahramanlarına benzemiyordu. Çünkü İspanyol ruhu zengindir ve bütün kutupları yaratabilir.

Don Francisco, bağırıp çağırmadan ve kaba ağızla açıklamalar yapmadan, yavaş yavaş, öğretisi ve kendi hayatı ile başlamıştı kavgaya. Bugünkü İspanya'nın ALMA MATER'i olan «Serbest Eğitim

Ekolü»nü kurdu. Yalnız akıllarını değil, aynı zamanda yürek ve ruhlarını da işleyerek yeni insanlar, yeni erkek ve kadınlar yaratmak istegindeydi. Don Francisco, gerçek bir İspanyol olarak tek yanlı akıllan işlenmesini sevmiyordu. O bunu tehlikeli ve insanı yarım bırakan bir şey olarak kabul ederdi. Amacı, fikirleri, ruhları ve hareketleri sıkı bir ahenk içinde olan tam insanlar yaratmaktı.

Böyle bir ekol, o zamanki İspanya'nın papazlar tarafından ele geçirilmiş okulları arasında gerçek ve inanılmayacak bir mûcize idi. Bütün o gülmek bilmez, dar kafalarda, küflenmiş öğretmen kafalarından kovulmuş olan neşe, bu özgürlük beşiğine sığındı. Don Francisco'nun öğrencileri gülüyor, oynuyor, geziler yapıyor, yüzüyorlardı. Ve büyüdükları zaman artık içlerinde, etraflarındaki İspanya'dan tamamen farklı, başka bir İspanya yaratmışlardı. İki İspanya arasında savaş başladı: İdeal İspanya ile gerçek İspanya arasında... Her zaman olduğu gibi gerçek İspanya galip geliyordu: Örgütleri, kırılları, ordusu, papazları ve olgunlaşmamış halkı ile gerçek İspanya! Ama, yine her zaman olduğu gibi, yaralar ve gözyaşları içindeki Fikir, yavaş yavaş ilerlemekteydi. Kendisine ne kadar işkence edip kovalıyorlarsa, o da o kadar cesaretlenip ilerliyordu. Bir Hind aşıa sözü der ki: «Lotüs çiçeğinin kokusu rüzgâra uygun biçimde yol alır, azizliğin kokusu ise rüzgârın aksi yönünde gider.» Özellikle rüzgâra karşı. Sanıki iyinin, insan ruhunda tutunup kökleşmesi için mücadele edip kana bulanmağa ihtiyacı varmış gibi... Onun bir düşmanı olmalı, bu düşman onu gece gündüz uykusuz kalmağa ve asla kötünün eğilimine teslim olmamağa zorunlu bırakmalı... O za

man ister istemez iyi ile işbirliği yapar ve insanı yukarı doğru iter! Dünyadan şiddet, küstahlık ve haksızlık kalkarsa, vay halimize!...

Don Francisco yavaş yavaş, sabırla ve gülümseyerek mücadele etti. Azizliğin kokusu, İspanya'nın bir başından öbür başına kadar yayıldı. Hangi ruha dokunsa, ona biçim değiştiriyordu. Ve ruh aynı zamanda kendi isteğine uygun olarak kokuyu değiştiriyor, kahramanlık ifadesi, hiddet haykırışı ve fedakârlığın sesi haline sokuyordu. Öğretmenin kinden tamamen ayrı huyları olan öğrenciler, İspanyol toprağının bütün köşe bucaklarından ortaya çıkıverdiler. Don Francisco seviniyordu. Bunun iyi bir belirti olduğunu biliyordu. Fikir, bu kadar birbirine benzemeyen ruhlara hükmettiği zaman o fikrin, kendisini ortaya çıkaran akıldan üstün olduğuna, kitle ile devrin zorunlulukları içine derin şekilde kökleşmiş vücuttan daha geniş bir istek olduğuna işarettir.

Don Francisco görevini bitirdiğine inandı; artık ihtiyarlamıştı, kollarını kavuşturdu ve öldü. Akşam ışığı gibi gürültüsüzce çekilip gitti. Onun ölümünü, öğrencilerinden biri olan Antonio Machado heyecanla anlatır:

«Üstad gitti

ve bu sabahın ışığı bana dedi ki:

— Üç gündür, Francisco kardeş çalışmıyor

artık

Öldü mü? Biz, sadece biliyoruz ki,

ışıklı bir patikadan yürüyerek bıraktı bizi

ve şu isteğini bildirdi hatıramı sürdürün,

eserler ve umutlarla;

yalnız iyi olun,

ben ne idiysem onu olun aranızda: ruh!

Yaşayın, hayat geçiyor,
ölüler gider, gölgeler yok olur.
Vurun çekiçleri! Susun kampanalar!
Daha içten bir ışığa gitti şafağın kardeşi.
Ey kardeşlerim, vücudumu dağa çıkarın,
Guantarrama'nın geniş, mavi dağına.
Orada derin çukurlar var.
Üstlerinde rüzgârın şarkı söylediği yeşil
selvilerle.
Yüreğim, aralarında altın kelebeklerin:
oynaştığı
kekik otlarının içinde dinlensin.
Üstad orada kurdu hayalini birgün
yeniden çiçek açışının...»

AVİLLA

İspanyol ruhunun dövüldüğü bu yüksek tez-gâh kuru, تنها ve engebelidir... Merkezî Castilla! İnsanlarla hayvanların bir arada yiyip uyuduğu toprak evler, buz gibi rüzgârlar, çıkık kemikli, uzun boylu, ateşli iri gözlü çobanlar, aç keçilerini kovalıyarak taşlar arasında gidip gelen güneşte yanmış çoban çocukları...

Gerçek İspanyol'un içinde hâlâ bir kabile özlemi var. Eğilerek toprağı kazan köylüleri hor görür; Arap kölelere sahip olabildiği zaman, toprağın işlenmesini onlara bırakıyordu. İspanyol, o şanlı devirlerinde gerçek görevini sürdürmekteydi: Yeni dünyada savaşıyor, geziyor, keyfediyor, dolaşıyordu. İsa'nın dini egemen olsun, ya da sonsuz güçteki büyülü altını kapsın diye değil... Bunlar sadece vesile idi; olmasalardı İspanyol başkalarını bulurdu. Yapılışı öyle olduğu için savaşıyor ve serserice dolaşıyordu. O maceralara can atar, orta yaşantıdan kurtulup, ölmeden önce büyük bir eseri tamamlamak için cabalardı. Dürer'in o büyük eserinde olduğu gibi ölüm, atını koşturan İspanyol'un arkasından kendi atma binmiş olarak koşar ve ikisi birden, iki yiğit savaşçı gibi mezara doğru giderler. Ama, bu ölüm yarışı sona ermeden önce İspanyol,

doymaz bir gözle etrafındaki toprağa, denize, kadına bakar, bakmağa, dokunmağa ve veda etmeğe doyamaz.

Bunca bilgenin mantıkla anlıyamadıkları İspanyol ruhunun büyük ve şaşkınlık veren tezadı böyle anlaşılır: İhtiras ve hiç! İki kutup bunlardır ve İspanyol ruhu bunların etrafında döner: İhtiras, özlem, hayata hararetle sarılma ve bunun yanında bütün bunların hiç olduğu, Hiç'in tâ kendisi olduğu duygusu. Ama, Hiç duygusunun ne kadar sağlam bir ruhu varsa, her geçici ve boş ânı da o kadar kuvvetle yaşar. Güçlü ruhlar için ölüm her zaman daha acı bir tahrikçidir.

Castilla'nın ortasında, bir tepede «sırf taştan ve azizlerden yapılmış» Avila kalesi yükselir. Kale, surları, 88 kulesi, dişleri dökülmüş mazgalları ve ıssız yeraltındaki sütunları ile hâlâ ayakta. Bu surlar, bugünün basık fukara evlerini, eski asil saraylarını ve ünlü şehrin kilise ve manastırlarını çevreliyor.

Bin yıldan çok bir süre önce, bugün bu kadar tenha ve sessiz olan şu alanda Arap tezgâhlarının sesleri yankılanıyor, esmer ustalar bronzu dövüyor, müezzinin sesi duyuluyordu. Ve şüphesiz alanın orta yerinde bir şadırvan yükseliyor, etrafta yüksek duvarlı, kapalı evlerin arkasından sabırsız, siyah gözler doymacasına aşağı, sokağa bakıyorlardı. Yahudi mahallesinde keskin sesler, yeşilli kırmızılı koşumları ile katırlar ve hilekâr satıcılar. Rengârenk kumaş parçaları, uğultu, baharat, gizli bahçeler, yeni doğan ayın altında hazin bir santur sesi. Sonra, tâ kuzeyden, azgın hristiyanlar saldırdı ve esmer zanaatkârlarla kınalı ve sürmeli kadınlar

gittiler. Aynı dar yollardan besli katırlara binmiş demir zırhlı süvariler ve kilitli, demirden bekâret kemerleri taşıyan kadınlar geçmeğe başladı.

Bir gün (1522 sıralarında olacak) Avila'ya yarı kızgın, yarı gülümseyen bir süvari geldi: Atının sağrısında on yaşlarında bir erkek çocuğu oturuyor ve ağlıyordu. Süvari eski bir asil evinin önünde durdu, çocuğun ensesinden yakaladı ve yere bıraktı. Eşikte yedi yaşlarında bir kız çocuğu belirdi. Kardeşini gördü, hırsla dudaklarını ısırdı ama sesini çıkarmadı. Kızgın süvari atına atlarken bağırdı: «Teresa, kabahat sende! Onu sen baştan çıkardın! Mauro (1)'ların yanına gidip hıristiyanlığı ilân edecekmiş! Şuna bak sen!... Şu sümüklüye!...

Küçük Teresa hiç karşılık vermeden, ağlıyan kardeşini elinden tuttu, kulağına eğildi ve hiddetle fısıldadı: «Rodrigo, ağlamaktan utanmıyor musun? Biraz bekle, büyüyelim, beraber gideriz!»

Küçük Teresa azizlerin hayatını okuyor, hayali ve yüreği genişliyordu. Rengârenk minyatürlerde yeşil, kırmızı sarıklı Mauro'ların, azizlerin kafalarını kestğini, yukarıda, dökülen kandan beyaz zambakların açtığını görüyor ve üstte, mavi havada zümrüt duvarlı Yeni Kudüs'e hayran hayran bakıyordu.. Para siempre!... Siempre!... Siempre... —Her zaman için! Her zaman!... Her zaman!... Her zaman!... Daha sonra itiraf ettiği gibi, kardeşi Rodrigo ile göçler ve kurbanlardan konuşurken

(1) İspanyollar genellikle Araplara «Los Moros-Mauro'lar» der. Bu isim bugünkü Mauritanya sakinlerinin adından gelse gerek. (Ç.)

tekrarlamaktan hoşlandığını söylediği sözler bunlar...

Bu ateşli hava içinde, böylece büyüyor ve bekliyordu. Genç kız olduğu zaman bile, ciddî baba evinde kahramanlıkları ve maceraları düşünür, her zaman, her zaman ve her zaman için uzaklara kaçmanın hayalini kurardı.

Onu bir manastıra kapadılar. O zamanlar manastırlar, asil kızları için bir nevi neşeli kız okulu idi. Genç rahibeler burada arkadaşlarını konuşma salonuna kabul eder, onlarla saatlerce çene çalarlardı. Kızlar akrabalarını ve kendilerine dünya hediyelerini getiren dostlarını da kabul ederlerdi: Küçük şişelerde çiçek suları, cilt için merhemler, Yeni Hindistan (Amerika)dan ekzotik meyvalar: Yer elmaları, muzlar, kahve... Bazan onlara, Troubadour'lara yaraşır bir incelik ve romantik mübâlağa ile yeryüzü ve gökyüzü aşkını birbirine karıştıran, böylece basitlik ve aynı zamanda kurnazlıkla tehlikeli ten hapını yaldızlayan sanatkârca yapılmış akrostişler de getirirlerdi. Asil manastırlar bu serbestliklerle, o devirde âdet olduğu üzere felsefe ve sanat konularının tartışıldığı monden merkezler, devrin âdetine uygun olarak plâtonik aşk ile son sevgilinin konuşulduğu neşeli Akademi'ler halini almıştı. Asil kızları burada, gülmenin girmedığı baba evlerinde, ya da İkinci Filip'in ölüm kokan sarayını da yaşamaları imkânsız olan ve kendilerine yakışan ince, neşeli hayatı yaşıyorlardı. Genç rahibelerin sürdüğü neşeli hayatı görüp de şu sözleri söyleyen Venedik temsilcisinin hakkı vardı: «Bu manastırda ki rahibeler, Cennet'in giriş yerinde bulunuyorlar.» Teresa hayatında ilk defa olarak, kapatıldığı manastırda gülüp oynama, dünyanın tadını anlamağa,

güzel konuştuğu için gururlanmağa ve her sözün en isabetli karşılığını her zaman kendisi bulmağa başladı. Bu küçük dünya başarıları ona büyük bir sevinç veriyordu. Artık hayatı neşeli, boş ve endişe siz geçmeğe başlamıştı.

Teresa'nın ruhu bir gece acı ile sarsıldı. Birden kendi mahvına doğru gittiğini anladı. Ayaklarının dibinde birden Cehennem açılıverdi. «Kurtarmalıyım!. Ruhumu kurtramalıyım!» diye bağırdı. «Eski erdemi manastırlara tekrar getirmeliyim!»

Aynı devirde Don Kişot da, şövalyelerin bütün hayat hikâyelerini okuduktan sonra ürperiyor ve şöyle bağıırıyordu: «Kurtarmalıyım! Ruhumu kurtarmalıyım! Düşkün şövalyeliğe eski erdemini geri getirmeliyim!» Don Kişot ile Santa Teresa bir çifttir. Çılgınlıkları aynı idi, tıpatıp aynı ve aynı amacı güdüyordu: Ruhlarını kurtarmak, yani onu daha yüksek bir amaç için harcamak!

Azizenin kahramanca ve sık sık da komik olan macerası o geceden itibaren başlar. Yeni manastır vasalarını kurup harekete getirmek, kendi örnek manastırlarını kurmak için gece gündüz, küçük arabasile köy ve şehirleri dolaşıyordu. Onunla alay ediliyor, onu korkutuyor, binlerce güçlük çıkarıyorlardı. Kendisine manastır diye verdikleri evler çoğu zaman yıkılacak halde idi, damları akıyordu, ne sandalya, ne masa, ne örtü vardı. Teresa neşeli, sırtı iyimserlik ve sevinçle dolu, evlere sırayla uğruyor, içinde bulunmayan en kaçınılmaz ev eşyasını, birer ekmek, zeytinyağı ve odunu dileniyordu.

Sık sık «Sevgi enerji demektir» demesi hoşuna giderdi. Azizlik de, bir kabarış veya yiğitlik değildir, sürekli bir sabır ve çalışma çabasıdır. Hücum değil.

pislik ve çamur içindeki siperlerde sürüp giden bir savaştır. Santa Teresa böyle savaşıyordu. Açlığa, hırçınlıklara ve korkulara, sabır ve ölçü ile karşı koymaktaydı. Yalnız bir lokma ekmeği olduğunda ve rahibeler surat astıkları zaman o güler ve ötekilerine şöyle derdi: «Daha iyi! Daha iyi! Vücut şişmanlandığı zaman ruh zayıflar!»

Çoğu zaman ekmeğin, ateşin ve yatacak ot ya tağının bulunmadığı bu ıslak ve soğuk manastırlarda Teresa eline bir tepsi alır, avluda ilâhi okuyarak cynamaga başlardı. Güler, kendi kendiyile alay eder ve gülerken şöyle bağırırdı: «Ne akıl bel!» Şaşkın ve aç olan rahibeler ona hayretle bakarlardı. Ama o zaman da azize onlara dönüp bakar ve dudaklarında şu acı cümle dökülürdü: «Bunların hepsi hayata katlanabilmem için zorunludur!» Ve ağzından sık sık şu İspanyol çılgılığı da dökülürdü: «Yto do es nada! — Ve herşey hiçtir!»

Bir ilkbahar akşamı, Salamanca'daki manastırın avlusundaydı. Santa Teresa sâkin sâkin rahibelerle konuşuyor ve taşların üzerinde dolaşıyordu. Birden, ufak tefek bir rahibe, elinde tef ve kastan yetlerle avlunun ortasına çıktı ve şarkı söyleyip oynamaya başladı: «Gelin, gelin iki gözüm! — Gel, tatlı İsa'm!»

Azize birden parmaklarının gerildiğini hissetti, gözleri kapandı, bütün vücudu soğudu ve baygın halde taşların üstüne düştü. Rahibeler korktular, ağlıyarak onu hücreesine götürdüler ve katı yatağının üstüne uzattılar. Teresa kendine geldiği zaman Tanrı'ya meşhur ilâhîsini yazdı: «Muero porque no muero! — Ölmediğim için ölüyorum!»

Bu onun ilk gösterişli bayılması idi. Ama o bu

anlardan korkuyor, inanmıyor, onları istemiyor, sağlam toprağın üzerinde durmayı ve ruhunun vücudunda kalmasını tercih ediyordu. Histerik bir rahibenin yere düşüp çırpındığını gördüğü zaman hiddetle emrederdi: «Bir kaç değnek vurun da kendine gelsin!»

Teresa için ayrılıp kanatlanmış ve dünyadan kaçan bu hayat değil, sabreden, çalışan ve seven hayat, aziz hayatıdır. Sanatta olduğu gibi azizlikte de söylenmiş ilham, heyecan, toparlanma ve tanrısal da olsa mani'de insana yolunu şaşırtabilecek şüpheli ve şeytanca unsurlar vardır. Bütün bu bulanıp, işlenmemiş unsurların, aklın günlük, çok çetin ve sabırlı çalışması ile hesaplanması gerekir. Sabır, mantık, neşe, sevgi... Santa Teresa'yı ve ruhunu taşıyan küçük arabayı çeken dört küçük kısarak bunlardır.

Don Kişot ile Sancho'yu, içinde tam bir mükemmellikte bu kadar verimli şekilde birleştiren bu inançla dolu kadını düşünüyorum. Avila'nın sırf inş ve çıkıştan ibaret dar sokaklarında dolaşırken kafamda hep o vardı... İçinde yaşadığı devrin kendisine kazandırdığı özel karakteristikleri bir yana bırakarak, cüppelerinin içinden ateşini cıvılcıplak ve noksansız bir şekilde farketmeğe çalışıyorum.

Geçici ânımızın hazzını tam olarak duyabilmemiz için yalnız bir çare var olmuştur ve var olacaktır, çünkü bütün güçlerimizi o seferber edip yönetir: Kendimizden daha üstün bir tempoya uymamız. İnsanın hayatı ancak böylelikle birlik kazanıp enerjisi vücudun boğucu sınırlarını aşabilir. Ancak böyle bir tempoya inanıp uyan bir kimse, kendi küçük kişisel hayatını tam olarak yaşayabilir. İnanan bir

kimse, insan yakmağa mahsus odun yığının üzerine çıktığı, ya da yiğitçe bir davranışa giriştiği veya kapısının eşğinde sâkin sâkin oturduğu sürece hayat, içinde sırf bir ışık olarak belirir ve göz açıp kapayacak kadar bir sürede mantıkî olanlarla inanmayanların yüzyılda duyamayacağı hazzı duyar. En çilekeş din bile her zaman insanın gelecekteki öteki hayatı değil, şimdiki hayatı yaşamının en sağlam ve verimli yolu olmuştur. Kitleler yalnız bir dinle yükselebilir. Ama yükselmek ne demektir? İstek ve ihtiyaçlarını madde üstü, yani çok derin olan bir insanlık âhengine bağlı kılmaları.

Bizim görevimiz, bu âhengi bulduğumuz zaman onunla birlikte mücadele etmemizdir. Nasıl? Onun metodunu izleyerek: Elimizden geldiği kadar çok maddeyi ruha dönüştürerek. İnsanlık çevresi içinde bu mücadele çok yanlı ve kararsızdır. Çünkü madde ve ruh dediğimiz şey değişir. Bir önceki nesilde doğru hareket, hamle ve ruh olan, şey, sonraki nesilde hareketsizleşmiş, ruhsuzlaşmış, ağırlaşmıştır ve artık bir madde olarak direnme gösterir. Ateşli bir şekilde yükselip yaratan bir soluk (**buna din, ırk, ideal, vatan adı verilirdi**) birkaç yüzyılda söner, sönük bir marsık halinde düşmeğe başlar ve yükselmekte olan başka bir soluğa engel olur. En sonunda o da kuvvetini elinden geldiği kadar çok eser için harcar, hızı geçer, söner ve tam mücadelenin orta yerinde bir engel olarak durur.

Bu çok eski, insan öncesi tempo, insanlık tarihine egemendir. İstek ve zorunluluklarla dolu bir kitle hamle yapar, maddî ve manevî otoriteye egemen olur, kendi yasalarını koyar, uygarlık yaratır ve yavaş yavaş doymuş bir hale gelerek hareket-

sizleşir. Aç oldukları, ya da yeni bir tanrı komutanları olduğu veya haksızlığa uğrayıp adeleti getirmek istedikleri için başka bir insan kitlesi ortaya çıkar. Ama, gerçek olan bütün bu vesileler daima büyük nedeni gizler: Köle olduklarını anladıkları için hamle yaparlar; hatta daha iyisi de var: İçlerinden biri köle olup kurtulmağa çalışır.

İnsanın batışından ayrı olan bir Soluk, her devirde insanı âlet diye kullanarak kitleleri hareket getirir ve yaratır ki, biz buna uygarlık deriz, ya da ihtiyarlanmış uygarlığın eser ve fikirlerini ortadan kaldırır. Ruhları bir ahenk sarar, onları kendi istediği gibi(**dengeli bir sükûnet yada felâket şaşkınlığı ile**) raksa zorlar. İnsanların sık sık yüzeyde kalan bir acele ile «Devrin soluğu» adını verdikleri şey gerçekten şeytan gibi, insandan üstün birşey gibi,yük hayvanı gibi sırtına biner. Ve bir devri, yada bir ırkı kendinden üstün, her mantikî öngörüşten yada araçsız gerekmesinden ötede çok yüksek eserleri gerçekleştirmeğe zorlar. Bu büyük anlarda herkes, iyi ya da kötü, dost ya da düşman, isteyerek ya da istemeyerek işbirliği yaparlar onunla. Herkes onun akışına kapılır, bu akışı anlayıp ona yardım ederek, yahut direnerek ve böylelikle aynı ahenkteki eylemi örgütlenip çoğaltmağa zorlarlar.

Avila'dan ayrılıyor. Santa Teresa'ya veda ediyorum. Başka bir devirde, başka şartlar altında, aynı alev başka bir şekle girer, havada başka türlü oynardı. Sokrat'dan önceki yıllarda, bir Yunan adasında, tarısal ilkbaharda, etrafı aşık olmuş öğrencileriyle çevrili bir halde. Adına Şafoderlerdi. Ve o, aynı Tanrı'nın başka bir adla ilâhisini söyler-

di. Eğer devrimizde yaşısaydı, yine etrafı ateşli ruh larla çevrilmiş olarak, ağır çağımız gerçeğinin içinde, haksızlığa, açlığa, acıya bakarak, armağan ile cezanın yerlerini değiştirecek eski tanrıya artık sahip olmayacağı için, başka türlü bir haçlı seferi ni harekete getirir ve başka bir yol tutardı.

Aynı ruh, aynı alev, tıpatıp aynısı, her devrin zorunluklarile ve her ırkın kuruluşlarile uygun olarak başka bir isim alır. Fakat, talimli olan bir göz aldannıaz!...

Putperestler San Lorenzo'yu bir ızgarada pişirirlerken aziz, umulmadık bir rahatlıkla, aşçılarına bakarak şunları söyledi «Bir tarafım pişti, şimdi öteki tarafımı çevirin!»

Madrid'in 60 kilometre kuzey — batısındaki Escoril'in çetin kayalıkları arasına bu azizin adını taşıyan bir kilisecik sıkıştırılmıştı. İkinci Filip, savaşı kazanırsa büyük bir kilise yaptırıp onu San Lorenzo'ya adamayı vadetmişti. Savaşı kazandı ve 1563'de vaadini gerçekleştirmeğe koyuldu. Kendi ruhunun evini kurmak istiyordu. Soluk benizli, fanatik kiral. Soğuk ve dengesiz beyninin sıcaklığı bir kılıf... Bu dünyanın güzellik ve zevkleri onu ilgilendirmiyordu. İçindeki mücadeleyi, tenin gözünü doyuran kubbelerle, süslerle, oyuncaklarla yumuşatmağa değer vermiyordu.

En iyi üstadları, önce Toledo'lu Juan Batista'yı, sonra da Juan Herrera'yı getirdi ve onlara San Lorenzo'ya adayacağı için ızgara biçiminde bir dev manastır yapmalarını söyledi. İnşaat yirmi yıldan fazla sürdü. Filip hiç uyumadan kayada oyulmuş bir tahta oturarak inşaatı izliyordu. Mavi donuk gözleri ile, vahşi sarp kayaların arasında hem kendi hücresi, hem sarayı, hem de mezarı olacak olan bu yerin yavaş yavaş yükselişine bakıyor, bakıyordu.

Bu sarı kıral da, ipek böceği gibi ve sessizce kozasını sabır ve korku için örmekteydi.

Ruhu kurtulacak mı acaba? Acaba günün birinde uyanıp bu gri taş duvarları delecek ve Tanrı'nın ulu çiçeği üzerinde sarı bir kelebek gibi uçacak mı? Filip sessiz, üzgün bir durumda, kötü ilhamların etkisi altında, siyah kadife üniformasıyla, yontulmuş taştan taht üstünde oturuyor ve mezarının yükselişini seyrediyordu. Kocaman bir tapınaktı bu: 208 metre uzuluk, 162 metre genişlik, 1110 dış, 1600 iç pencere, 1200 kapı, 86 merdiven, 16 avlu. Bu dev kule ve kulenin herbiri 56 metre yükseklikte. Filip, o merhametsiz gözü ile yeşilimtrak sarı granitlerin birleşmesine, kapanmasına ve son sığınağını çevreleyişine bakıyordu. Hasta, dudakları solgun ve umutsuzcasına bakıyordu. Bu gülmek bilmez büyük kıralın sırrı neydi acaba?

Bugün Escorial'de, büyük avluyu arşınlayıp bu trajik kilise Othello'sunun kaderini düşünürken, birden aklıma eski bir hikâyeye geldi. Oruçlu San Juan çöldeki küçük manastırında ölüyordu. Çölün tâ öteki ucunda San Neilos bu kara haberi aldı, bir melekten. Ayağa kalkarak değneğini aldı, fakat ihtiyarlıktan yürüyemiyordu. Çömezler onu bir yük hayvanına bindirdi ve öyle, bir yumak gibi, çullarına bürünmüş halde can çekişen dostuna götürdüler. Neilos yolda sopasını vurarak «Çabuk! Çabuk!» diye bağııyordu. «Çabuk, ölmeden ona yetişeyim!» Ama yetişemedi. Çilekeş ölmüştü. Neilos onu son defa öpmek için eğildi. Ve o zaman, hikâyenin dediğine göre, mucize oldu! Son Juan biraz doğruldu ve Neilos'un kulağına birşeyler fısıldadı. Sonra da, yine cansız yere düştü.

Neilos'un çömezleri korku içinde koşarak üstadlarının el ve ayaklarını öptüler ve sordular: «Ne dedi sana? Ne dedi? Gözlerin korku ile açılmıştı, aziz peder!» Ama hiçbir açıklama yapmak istemedi Neilos, bu sırrı hiçbir zaman kimseye söylemedi. Yaşantısı asla değişmedi ama, bir daha da hiç gülmedi.

Bugün kafamda şeytanca bir düşünce birden aydınlandı. Ona ne söylediğini biliyorum. Sırrı buldum. Oruçlu Juan, dostunun kulağına şunları fısıldamıştı: «Kardeşim, hapı yuttuk! Cennet yok!»

Böyle korkunç bir keşfe bir İspanyol dayanabilir ve hiçbirşey duymamış gibi, hiç bozmadan hayatını sürdürebilirdi. Hâlâ umudu varmış gibi... Yokoluştan emin değilmiş gibi... Ama Filip bir Habsburg idi ve hiçbirşeyi dinlemedi. Herhalde yalnız Sierra Guantarrama'nın bıçak gibi keskin rüzgârında bu acı haberi anlamış ve artık gülemez olmuştu.

Bu türden, kanı kaynatacak değerde hayallerle Escorial'ın merdivenlerini inip çıkıyor ve muhteşem mermer bodrumlarda İspanyol kırıllarının mezarlarına dokunuyordum. Bu mezarların sonuncusu hâlâ açık ve iri çeneli XIII. Alfonso'yu bekliyor. O şimdi durup durup dinlenmeden seyahat etmekte: Fontainebleau'dan Prag'a, Prag'dan Hindistan'a gidiyor ama boşuna! Mermer mezarı burada, Escorial'da, aç bir ağız gibi açık duruyor ve şimdi, gidip gelen canlı lokma elinden kurtulamıyacak.

Bu iri çeneli kiral atalarından beter değildi. Birçok bakımlardan daha iyi idi. Ama, pek haklı olarak, atalarına ait günahların kurbanı oldu. Ham meyveyı yiyen ataları idi, ağzı burulan ise o.. En

derin adalet budur. Zaman ve mekân içinde bir aile ya da bir ırkm kişiler birbirile dayanışma halinde, birbirine sıkı sıkıya bağlıdırlar, bağımsız, tekvücut bir organizma teşkil ederler. Atanın kişiliğinde torun da günah işler, torunun kişiliğinde ata da cezalanır. İncil'deki atalara ait günahın, yalnız sem bolik değil, derin fizyolojik anlamı da vardır.

Sonbahar. Escorial'in bahçelerinde kestane ağaçları altın gibi ışıldıyor, yerde sarı yapraklar sıralanmış ve ıslak toprağın üzerinde yeni kesilmiş altın liralara gibi parlıyorlar. Güneş göründü, gri manastır bir an için aydınlanıp gülümsedi. Escorial okulunun büyük avlusunda çocuklar oynuyor. Büyük otokrazi binası, gün batarken, üzerine sürü halinde serçeler oturmuş kavak ağacı gibi canlanıyordu. Öğretmenlik yapan bazı papazlar, el hareketleriyle gidip geliyorlar. Siyah cüppeleri, çok köşeli, ipek püsküllü kalpakları, torbalaşmış tıraşlı yüzleriyle, kovalanan siyah kuşlar gibi güneş altında hızlı hızlı dolaşıyorlar.

Avluda ilerledim, çocukların arasına karıştım ve kaderlerini anlamak istermiş gibi her birine, ayrı ayrı umutla baktım. Acaba keşişlerin elinden ne biçimde çıkacaklar? Ve bu neşeli, kara gözlü İspanyol çocuklarından kaç tanesi kurtulacak? Bundan bir nesil önce, yine bu avluda, az konuşan, inatçı başka bir çocuk da aynı şekilde oynuyordu. Açık, ölçülü sözleri, kendi başına buyruk olmayı ve düzenliliği severdi. Kendinin de söylediği gibi «Bu vahşi kışlada egoizmi işlemeyi ve merhamete hiçbir şekilde umut bağlamamayı öğrendim. İçimde ne fedakârlık, ne dürüstlük duygusu duyuyor ve ne de gözyaşlarıyla hafifliyordum.»

Karakteri, yavaş yavaş gülmek bilmeyen manastırın yanına yanaşılmaz erdemlerini, istek, disiplin ve ayrıntılarında her türlü itaatın aynı merkezi fikir etrafında toplanması ile biçim kazanıyordu. Burada kumar, kader ya da hayale doğru herhangi bir sapma yoktur. Aynı kişi yine «Escorial aşılmaz ve özellikle insan üstü birşeydir; kimseyi sevmez. Onun taşıdığı gerçek, şaka ile asla bağdaşamaz.» diye yazar.

Manuel Azanya (1)'yı düşünüyor ve bir an için papazların elinden kaçıp oyun oynayan çocuklara bakıyorum. Acaba bu tıfilların içinden hangisi kendisine uyan ve içindeki bütün çiçekleri besleyen tarihsel âna kavuşma şansına sahip olacak? Bu tarihsel ânın kendisine rastlanması, ya da onun bunu yaratma şansı...

Bir kişinin başarısı yahut başarısızlığı tam bir sırdır. İnsanın içinde ve dışında sayısız, kararsız etkenler işbirliği yapar ve çok defa asıl rolü kişinin kendi değeri oynamaz. Kendisinin de söylediği gibi Azanya bütün hayatım, kışın gündüzleri, yazın da geceleri gezinerek geçiriyordu Madrid sokaklarında. Kahveye gider ve az sayıdaki dostları ile saatlarca konuşmuş. Azineo salonlarında elleri cepte, sessizce gider gelirmiş. Birkaç küçük kitap yazdı ama, bunlar dikkatı çekmedi. Elli yaşını bulmuş, hiçbirşey yapamamıştı. Yani mahvolmuş bir adamdı.

Bir gün eski okulunu görmek ve eski öğretmenlerinin hâlâ yaşayıp yaşamadığını anlamak için Es-

(1) İspanyol politikacısı Azanya (1880 — 1940) 1936'da İspanya Cumhurbaşkanı idi. (Ç.)

corial'e gittiğini kendisi anlatır: Avluya girer, yüreği çarpmaktadır. Avlunun kenarında güneşleyen yaçlı bir keşiş görür: Sevgili öğretmeni Don Mariano. Geçmiş yılları konuşurlar. Hatırlar, heyecanlanır ve gülerler.

İhtiyar öğretmen ona sorar:

— Peki, sen ne yapıyorsun?

— Madrid'de geziniyorum, bir aşağı, bir yukarı. Evimde de tütün içiyorum.

— Her zaman tembeldin. Seni hiçbirşey ilgilendirmiyor mu?

— Hayata karşı sevgim güç ve nezaket bakımından artıyor ve bununla birlikte beynim olgunlaşıyor. Ama yalnız kendime işkence ediyorum ben... Yani verimli toprağa tuz ekmek zorunda kalıyorum.

— Sözlerin beni üzüyor. Gösteriş, her zamankinden çok kör ediyor seni...

— Dudaklarımda külün tadını duyuyorum.

— Ruh bakımından sâkin misin?

— Her zaman.

— En kötüsü bu...

— Ölü değilim, Peder Mariano! Huzurumun kaynağı kendi ateşimdir.

— Ateşin yenilmesi gerek. Melek ile görüşmen seni kurtarır.

— Doğduğum saattenberi bana, görünmez, esrarengiz bir arkadaş yol gösteriyor. Pek meleğe benzemiyor bu arkadaş. Sanki ben, daha iyi başka bir hayat kurabilirmişim gibi, benden memnun değil. Ve kendisinin kim olduğunu, ne istediğini bana katiyen söylemiyor. Onu büyük bir zevkle öldürebilirim ama yapamıyorum. Ayağımla tekmeliyorum ama, geri dönüyor. Gerçek bir canavar o!...

— Allah vere de, günün birinde bu canavarın sana ne söylediğini anlarsan ve yine birgün bizim o savruk oğlumuz olsan!..

Azanya 1972'de «**Keşişlerin Bahçesi**» adlı romanında böyle yazıyordu. Acı ve keder dolu, derin anlamlı bir diyalog... Azanya'nın ruhu, hayatının mahvolduğunu anlamaktaydı. Bununla beraber içi güçlü, belirsiz ve umutsuz isteklerle doluydu. Yollarda dalga geçip kahvelerde sürten, seyirci Azanya'yı nefret ve kinle izleyen «canavar» (yani gerçek Azanya)ın birkaç yıl sonra cisimlenip gözle görülür hale gelmesi kaderde yazılı idi.

Çocukları oyularile başbaşa bırakırken kendi kendime «Alldah vere de, diyordum, bu gençlerden birçoğu, dönmek bilmez ihtilâlciler, öbürleri fanatik muhafazakârlar olsa ve iki kamp çetin bir şekilde çatışmaya başlasa. Işık, ancak böyle canlı bir çatışmadan doğabilir.»

Avluda yürüyen ve cüppeleri kanatlar gibi dalgalanan öğretmen papazlara yaklaştım. Çağın dönemeçleri nasıl da yükselip alçalıyor! Bunlar vaktile İspanya'yı ellerinde tutup ezen Enkizisyon'un torunlarıdır. Şimdi birkaç manastırın içine dolmuşlar. Zengin saraylarından atılıyorlar... En büyük güçleri olan çocuk ruhları ellerinden alınıyor.

Bilmiyormuş gibi davranarak soruyorum:

— Çocuklar öğrencileriniz mi?

— Evet caballero, öğrencilerimiz.

— Ben kanunun kabul edildiğini sanmıştım da...

Uzun boylu, kuru, marazî yüzlü bir keşiş kızarak bağırdı:

— Asla kabul edilmeyecek!

Ne kadar hoşuma gitti! Gözlerinde Ribera'nın azizleri gibi, Enkizisyon'un bütün ateşleri yanmıştı. Ah, şu dinsiz İspanya'ya merhametsiz, karanlık, sırf ateşten ibaret ve ruhları kurtarmak için vücutları öldüren yeni bir Torquemada inse! Burada, kendi İspanya'nda ne söylese, ne yapsa, bir insana karşı antipati duyman imkânsız. İspanyolların gözünde o kadar kuvvetli ve dayanılmaz bir ateş vardır ki, onun karşısında bütün ayrılıklar ve ideolojiler silinir. Kızgın, kara İspanyol gözünün karşısında «fikir» ne kadar anlamsız bir şeydir! «Ne»nin değil de «nasıl»ın ağır bastığını yine anlıyorum. Tartılmağa değer şey yalnız budur. Ben her zaman kendi kafamda, kabul edilen resmî Cennet ve Cehennem'den tamamen ayrı ve kendime ait bir Cennet ile bir Cehennem yaratırdım. bütün soğuk, erdemliler de Cehennem'in dibine...

Escorial'in akşam güneşinde bütün bu frenk papazlarına iyice baktım ve hararetle ellerini sıkarak vedalaştım. Yüzlerini kafama iyice işledim onların Hepsi benim Cennetim'e girecekler!

Akşam güneşi granit kayaları yaldızlıyordu. Işık, kayadan kayaya yaralı bir kuş gibi sürtünerek yükselmekteydi. Bir an karşıki dağın tepesinde durdu, sanki yukarı doğru bir hamle yaptı ve kayboldu. Akşamın uğultulu mırıltısı, kaplan melodisi, manastırı çevreledi. Escorial'in dev ızgarası söndü.

MADRİD

Çetin ve ıssız dağın eteğinde neşeli, açık yürekli bir vaha... Avrupa'nın en yüksek, gökyüzüne en yakın başkenti. Endülüsler «İspanya kiralının tahtı, Tanrı'nın tahtından sonra birincidir» demekle haklı imiş.

Yani Castilla'nın bayağı kuraklığı ortasında, kırallığın inatçı idaresi, çölün gerçek harikası olan şu uğultulu, rengârenk çadırı kurdu. Bu harikanın tadını çıkarmak için, insanın Avila'dan Madrid'e yaya gitmesi gerekli. İnsan aynı şekilde, Sina çölünde de günlerce yürüyüp ıssız sıra dağlar ve buğulu kumların içinde, ünlü manastırın yanında harikulâde bir bahçe (**zeytin, badem ve portakal ağaçları**) ile karşılaşınca hayrete düşer. Bunu bir aynanın yankısı sanır. Gerçekten de, zaman ile mekânın açılmaz acısı karşısında insanın isteği, iki öldürücü donma arasında bir an (**birkaç yüzyıl**) süren ve tekrar sönen, sonra Dünya alevler arasına düşünce yeniden yanan bir aynanın yankısından başka birşey midir?

Castilla'mn bu sarı ve kırmızı topraklı, sarımtırak gri renkte, granitli çölü ortasında insan, birden Madrid'e yaklaşmakla sevinir. Çünkü sevinç-

le birlikte irade ve inadından dolayı bir gurur da duyar.

Madrid gerçekten etik bir başarıdır. İnsanın, kendi erdemine karşı güvenini artırır. Ve «erdem» derken, ben inat ve kuvveti kastediyorum. Onun için Madrid daha başından insan zaferinin sınırı gibi sempatik bir hal alır.

Bir an için yüksekçe bir yerde durup onu süzer. Avucunu huni gibi yapıp kulağına tutar; ve uğultusunu duyar onun: Çanlar, insanlar, kargaşa, tren sesleri, ne olduğu anlaşılmayan binlerce ses, derin ve karanlık bir kovan uğultusu. Madrid, Goya'nın şeytanî ve yukarıdan aşağı bir kasırga olan çıplak kadını, çıplak Maja'sı gibi, Manzaneres'in dar kıyılarına yaslanmış gibidir. Yamaçları parlar sağrıları inip kalkar, gökyüzündeki mavi yastığında, hünerli bir toprak gibi çapkınca gülümser. Güneş onun üzerinde yükselip batar, yağmurlar ve dağın buzlu rüzgârları gelir, yine sıcaklar döner ve o sâkin, baştan çıkaran bir tavırla, çölde uzanmış bir halde gülümser.

Manzaneres ırmağı, ayaklarının dibinde can çekişen acılı bir aşık gibi kesik kesik solur. Kaç kişi onunla alay etmek için dillerini bilemiştir Gongora ona «kör kuyu» der ve sorar: «Manzaneres, neyin var da bu kadar kurusun?» O zavallı da karşılık verir: «Dün bir eşek geçti de, tümümü içti benim!» Lope de Vega onu «susayıp kendi suyunu içiyor» diye suçlar. Ve büyük İspanyol yazarı Quevedo: «Ah, bir damla su, çünkü sivrisineklerim le kurbağalarım susuzluktan ölüyor!» der. İkinci Filip bu ırmağın üzerine muhteşem bir köprü yaptırdığı zaman birisi şöyle demişti: «Şimdi, su satın

almak için köprüyü satalım!» Bir başkası da: «Filip yaptı, onun şehzadesi de ırmağı yapar!» Yalnız Alman imyatoru İkinci Rudolf'un bir sefiri onun hakkında iyi bir söz etmiştir: «Avrupa'nın en uslu ırmağıdır o... Onu at ya da araba ile geçersin, yine kızmaz!»

Ama Goya «Sağırın Villâsı»ndaki pencereden sağır, ihtiyar ve artık yarım bir insan olarak ona baktı, yalnızlığını, tozlu ağaçlarını süzdü ve arada bir, bulanık bir su birikintisinde sevinçle, sağlam, çıplak ayaklı çamaşırcı kadınlarını gördü Bu trajik ve komik «nehir değeriindeki dere», bu ırmakların Don Kişot'u, kimbilir Goya'nın ümitsiz, yalnız kalmış dehasına, Villâ'sının duvarlarına esrarlı «siyah duvar resimleri»ni çizerken ne kadar yardımcı olmuştur: Karanlık, turfanda rüyalar, zekâ hortlakları, yemek yiyen dişsiz ihtiyar, sopasına dayanmış diğer sağır ihtiyar ile onun arkasında duran ve kuşağına bağırarak (herhalde ölüm olacak bu... evet, **muhakkak ki ölüm bu...**) kocaman arkadaşı. Ya da ihtiyar Kronos, kocaman ellerinde küçük çocuğunu tutup yiyen aç gözlü canavar. Bu acı resmi Goya, masasında bulundurur, yemek yerken ona bakarmış.

Yaratanın, etrafında gördüğü şey ile hergün işbirliği yapması, devamlı ve esrarengiz bir iştir. Aç gözlerin o kadar çok kurcaladığı komik Manzanares'in, Goya'nın son ve en ağır günlerinde sadık bir çalışma arkadaşı olarak kaldığına inanmak benim hoşuma gidiyor.

O devrin tarihçisi şöyle der: XIII. Yüzyıl'ın ortalarına kadar, domuzlar serbestçe evden eve dolaşır, çöpler sokaklara yığılırdı. Koku o kadar

keskindi ki insan bayılır ve hava o kadar pisti ki, elbisenin üstündeki sarı sırmalarla işlemleri kirletirdi.» Bu gün Madrid'in yüreği bir Amerikan gökdelenidir. Fakat büyük caddelerin etrafında küçük, fakir kılcal damarlara benzeyen ıssız sokaklar, kafesli pencereler, meyva yüklü küçük, sevimli eşekler, iri et benleri olan sarsak kocakarılar, güleç, kara gözlü, tüylüce genç kızlar dolaşır. Bir kör bağdaş kurmuş, yerde oturuyor, kavalı ile vahşi, derinden gelen bir havayı çalıyor ve üzerinde uzun saçaklı bohça var.

Çok sayıda cüce, topal ve çolak var burada. Bazıları kaldırımlara serilmiş, insan acındırmak için yaralarını gösteriyorlar. İspanyollar geçiyor ve ürpermeden bunlara bakıyorlar. Sanki kan, yara ve acı onların eski tanışları olan manzaralardır, kendilerine sâkin ve acıklı bir heyecan verir; azizlerin ya da İsa'nın yaralarına baktıkları zaman veya kutsal boğa güreşlerinde boğanın kanını gördüklerinde olduğu gibi...

Apaydınlık bir kiliseye girdim. Çarmıha gerilmiş İsa'yı bir köşeye dikmişlerdi. Vücudu, ağırlığını belli ederek sarkıyordu, kan içindeydi. Ellerinde, ayaklarında ve kaburgalarında büyük, kırmızı delikler açılmıştı. Kadınlar başlarını beyaz bir mendille örterek sessiz, eğilmiş ve kendilerinden geçmiş bir halde, tahtadan vücudu ve kocaman yaraları öpüyorlardı. Onlar gidiyor, durmadan, içlerini çeke, çeke, göğüslerine vura vura başkaları geliyordu. Soluk almak için dışarı, sokağa çıktım. Artık güneş alçalıyordu, gökte bulutlar toplanmıştı. Hava serindi ve uçurum gibi korkunç mavi bir renk aldı. Bu aydınlığın altında, büyük caddelerde dal-

galar gibi inip kalkan insanlar, uzun bir tehlike atmosferinin içine girmişçesine solgunlaştılar; kadınlar kısa zamanda öleceklerini anlatmak istiyor-muş gibi daha da güzel göründüler.

Görünüşlerinde bu kadar ihtiras bulunan, kalçaları bu kadar şeytanca dalgalanan, bu kadar içten ama aynı zamanda ayvanî dişiliğe sahip kadınlarla hiçbir yerde karşılaşmazsınız. İnsan sanır ki, bütün bu vücutlar en yüksek sınavın, yani aşkın ateşinde gözü kapalı olarak yanmağa hazırdırlar. Fakat boş görünüşlü kabarmış horoz, erkek ne kadar aldanıyor! İspanyol kadınını öldürücü kırtışı ile, şakalarında ve alnında olta gibi kâkülleri ile, madenî parıltılar saçan esmer cildile, zeytin gibi kara ve insana söylemeyen ısrarlı bir davetle bakan kadi fe gözlerle, bir Afrika maskesi gibi boyanmış olarak görürsünüz. Ama, bütün erkeği değil, kocayı yakalamak için tuzaktır, nağmedir, tavlama-dır. Aşkı değil, evliliği yakalamak için. Bütün İspanyol kadınlarının yüreklerini açarsanız aşk sahneleriyle oyunlarını asla bulamazsınız. Erkeği ise hiç... Yalnızca hepsinin yüreğinde, içinde bir bebek bulunan bir beşik bulursunuz. İspanyol kadını ne sevgilidir, ne dost, ne hizmetçi, ne de oyuncak. Zevce de değildir. Anadır. Henüz evliliği aşk, aşkı da oyun biçimine sokamamış sağlam; ilkel bir ırktır o...

Erkeklerin bir fikir, bir duygu, parlak bir ütopi uğruna çileden çıkmağa hazır oldukları bir ülkede kadınlar, mantık ile dengenin çok değerli erdemlerini temsil ederler. İspanyol kadını, günlük hayatın anahtarlarını elinde tuttuğu ve günlük gerçeğin kilidini açıp kapadığı için böbürlenmeyen sağlam kamu usudur; fırtınadaki ulusal aile balonunun çok değerli safrasıdır. Kendisi hiçbir zaman

ellerini kavuşturmadan, ya da şaşırıksızın işsiz kocasının macera, altın ve şeref hayalleri kurmasın, ya da çılgınca uzun seferlere çıkmasına razı olur. Evile uğraşır, çocuklarını besler, elinde alış-verişten aldığı eşya ile kana bulanmış İsa'ların önünde diz çöker. Sakin ve güvenli olup iki ayağının tüm tabanlarıyla toprağa basar. En mistik, acı çekmiş İspanyol kadını olan Santa Teresa bile azizilik ölçüsünü kaçırmamıştır. Ve eğer Cennet varsa ve orada da ev kadınlığı ile kilitlenmesi gereken şeyler bulunuyorsa, muhakkak ki bunların anahtarı İspanyol kadını Santa Teresa'nın elinde dir.

Bunun için İspanyol kadını, her zaman yurdunun kişisel ve ulusal hayatı üzerinde çok etkili olmuştur. Gururludur, büyük bir irade sahibidir. kültürü, azdır, cesurdur: Güç anlarda kocasının yanında sönmez bir analık duygusu içinde, son zaferi kazanacağına inanarak savaşıır. Erkeği ister ama, koca olsun diye. Kocayı ister ama, çocuğu olsun diye. Çocuk... İşte en büyük zevk ve biricik amaç!...

Birçok halk şarkılarında bu ilkel çılgılık açıkça duyulur. Ebedî havaî olan erkek Endülüs'de gitarı ile pencerenin altında şarkısını söyler: «Ah öpücük ve sarılma..» Kadın kafesin arkasından karşılık verir: «Evet, evet., ama yüzük kadının elinde ne kadar parlar!..» Ebedî havaî erkek yeniden başlar: «Ah mehtap ve şakıyan bülbül ve baharın tadı!..» Ve kadın kafesin arkasından sâkin sesile tekrar eder: «Evet,.. evet., ama yüzük kadının elinde ne kadar parlar!...

Siyah gözler, kıvırcık kadın saçları, güneş ve

yağmur dolu Madrid günleri ve bürolar, evler ve müzelerde yararlı konuşmalar! İnsan kafasının önce bir tarafı, sonra da diğerini dinlemekten, her iki taraftaki basit ve sağlam değeri anlamaktan ve fanatikleşmiş çalışması ne kadar hoş! Enerji adamları her zaman, zorunlu olarak tek yanlı ve dar kafalıdır. Eğer böyle olmasalardı, pratik hayatın izleyeceği belirli bir yolu çizmekten ve üzerlerine sorumluluk almaktan âciz, gülünç amatörler haline girerlerdi. Eylemden uzakta sağına soluna ve ruhu kaldıran iki kanada bakma hakkına sahip olan ve bunu yapabilen teorik aklın hazzı büyüktür.

İspanya'nın aşmakta olduğu tarihsel ân kritiktir. Kararsızlık, deneme ve çabalama ile doludur. Bu, 1898' de Küba'da İspanyol armadası yenildiği zaman başladı. O yenilmiş, bitkin, sömürgeleri elinden çıkmış, artık namusundan başka herşeyini kaybetmiş bir halde kabuğuna, İberik yarımadasına çekildi.

Hatırlarsınız, Don Kişot da aynı şekilde kulesine dönmüştü: Kemikleri kırılmış, ölmeğe hazır bir halde. İspanya'nın büyük lirik şairi Juan Ramon Jiménez dün bana şöyle diyordu:

«98 felâketi, İspanya'nın bütün güçleriyle erdemlerinin ayaklanmasına yol açtı. Darbe kuvvetli idi; ırkımızın gururu yaralı bir halde ayaklandı; «98 nesli» adını taşıyan şeyin başta gelen şu karakteristik vasfı vardır: Öğrenmek, dünyanın geri kalan kısmında neler olup bittiğini görmek için sınırları aşmak hasreti. O susuzdur, açtır. İki yüz yıllık bir oruç... Bizim yeni rönesansımız böyle başlıyor. Amiral Cerbera Küba limanından dışarı

çıkıp da Amerikan donanmasıyla tutuştuğunda emindi felâketin kesin olduğundan. Fakat Castilla ruhunun duyabileceği çok yüksek rahatlamayı kurtarmak için çıktı. Bu rahatlama LA HONRA idi Şeref.

İspanya limanları hasta, yaralı asker ve denizcilerle doldu. Bu insan döküntüleri kısa zamanda köylere ve şehirlere dağıldılar ve sonu gelmez günler, geceler boyunca utanç ile felâketi anlattılar. Halk, ağlayıp küfrederek dinliyordu, ama sonra yine kaderci bir tavırla başını eğiyordu.

Ama kafası çalışan bazıları kararlı bir şekilde silkindi. Başlangıçta sayıları az iken, yavaş yavaş çoğaldılar, ölmeğe hazır olan Don Kişot'un etrafını çevirdiler ve onu nasıl kurtarabileceklerini tartışmağa başladılar. Her doktorun kendi ilâçları vardı. Doktorlardan biri şöyle dedi:

«— Yalnız tek bir ilâç var: Din! İspanya'yı yalnız katoliklik kurtarabilir. Yurdumuz inandığı sürece büyüktü; Tanrı'ya karşı inancını kaybedince gerilemeğe başladı. Onun için katolikliğin arkasında yine Enkizisyon ateşleri yakılsın, bütün alaycı ağızlar kapatılsın!»

«— Hayır! Hastalığın nedeni başkadır. Sorun dinsel değil, ekonomiktir. Eğer İspanya paralarını megaloman dış maceralar için harcıyacağına, iç kalkınması, aç olan halkı, çorak kalmış toprağı için harcasaydı, daha güçlü şerefli olurdu.»

Bir başkası karşılık verdi

«— Hastalığın kökünü ne dinsizlik, ne de ifrat teşkil eder. Tek nedeni cahilliktir. Halk aydınlaşınsın, modern okullar açalım, cehaleti kökünden sökelim.»

Başka bir doktor ortaya çıktı

«— Özgürlük olmazsa, bunların hiçbir değeri olmaz. Bugün milletleri yalnız özgürlük yüceltebilir. Enkizisyonun ruhları köleleştirmeye başladığı lânetli gündenberi İspanya gerilemeye başlamıştır. Politik, toplumsal ve manevî özgürlük... Kurtuluş yolu budur!»

«— Hayır! Bunların hiçbirisi değil!... Bütün bunlar İspanya için felâket getiren Avrupaî ideallerdir. Kendi içimize kapanalım, İspanyol töresine sadık kalalım, kendi tekdüze yaşantımızı İspanyol karakterine egemen duruma getirelim! Kurtuluş yolu budur!»

Başka biri

«— Asla! dedi. Avrupa, uygarlığı, onun bilim ışığı! Kurtuluş buradadır! Geri kalmış, Ortaçağ İspanyası Avrupalılaşmalı, çağdaşlaşmalıdır! Başka çıkar yok yoktur!»

1898'den hemen sonra, İspanya'nın çeşitli manevî liderleri, hastayı bu yollardan incelemeğe başladılar. Hastayı, yani İspanya'yı! İspanyol ruhunu! Kendi kendilerini... Gerilememizin nedeni nedir? Gerçek tarihsel görevimiz nedir? Hatalarımız, avantajlarımız nelerdir ve nasıl kurtulabiliriz?

Hasta Don Kişot'un etrafını çeviren doktorların içinden dördü en ilgi çekicileri oldu; dört büyük İspanyol en büyük dört yolu açtılar ve İspanya'yı oraya ittiler. Bu dört İspanyol şunlardı: Joaquin Costa, Angel Ganivet, Don Miguel Unamuno ve o zamanın genç filozofu Ortegay Gasset. Onların etrafında yardımcı olarak neslin en seçkin entelleküelleri de mücadeleye katıldı: Antonio Machado, Valle İğlan, Azorin, Pio Baroja, Miro...

Joaquin Costa noterdi ama, doymak' bilmez bir araştırmacı ruha sahipti ve çokçeşitli incelemelere girişti. İspanyollar özelleşmeden, belirli bir devirde araştırmalarının huzursuzlukla sınırlanmasından hoşlanmazlar; ayrıntı ile uğraşmak, kendilerine insan ruhunun sakatlanması imiş gibi gelir. «Aragonia Aslanı» adını verdikleri Costa'nın araştırdığı konular şunlardı: Tarih öncesi, sosyoloji, folklor, tarım sorunu, felsefe ve nihayet politika.

Rönesans sıralarında görüldüğü gibi, mümkün olduğu kadar çok şey anlamak ve teori ile pratikte mümkün olduğu kadar geniş bir çevreyi kapsamak konusunda zaptolunmaz bir hırsı vardı. Bu ilkbahar çağlarında insanlar, çocukça bir sabırsızlık gösterir, arasıra mübalâğa şimşeklerinin kapsadığı verimli bir kaos içinde de belenirler.

Kısacası, ateşli Aragonlu, bir peygamber fanatizmi ile kitaplar yazmak, gazetecilik ve konuşmalar yapmak suretile harekete geçti. «İspanya, diye bağıyordu, gözlerini geriye, eski büyüklerce, şanlı atalara doğru çevirmiş olduğu sürece mahvolmuştu. Böylece yalnız lâfa boğuldu ve tükendi. Bağırarak, retorik yapmakla görevini tamamladığını sandı ve sâkin bir bilinçle kollarını kavuşturdu.» Havari Costa «Ataları bırakalım, diye bağırır ve bugün önümüzdeki kendi ihtiyaçlarımıza bakalım. Çifte kilitle kapayalım Cid'in mezarını!»

Bu haykırış bütün İspanya'da şaşırtıcı yankılar yaptı; eski falanjlar kutsal bir tahrike kapıldılar. Costa bir haindir! İspanya'nın kutsal ve aziz şeylerine küfrediyor!

Fakat Costa korkmadan açıklamalarına devam etti: «Castilla Cid'in Mauro'lara karşı harekete ge-

çişine tanık oldu; Castilla bir gün ordularının yenilmiş halde Cid'in cesedile geri döndüklerini gördü. Castilla İspanya oldu. Birgün baktı ki Colomb üç gemi Batı'ya doğru yola çıkıyor. İspanya başka birgün, ordu ve donanmalarımızın bütün sömürge-lerden kovulmuş ve yenilmiş bir halde Colomb'un cesedini geri getirdiklerini gördü. Biz bu cesetleri ne yapalım? Çifte kilitle kapayalım Cid'in mezarını ve bir daha onun, atına binip mezarından yeni maceralar için yola çıkmasına imkân bırakmıyalım!»

Costa başka bir seferinde yine gürlüyordu

«Hastanın, yani İspanya'nın kurtulması için alışılmış ilâçlar yetmez! Operasyon politikası gereklidir; İspanyol halkının anatomisini iyi bilen ve bu halka karşı sevgi ve acı duyan demir gibi sağlam bir operatör gereklidir.»

Ona hiddetle soruyorlardı: «İyi ama, ne yapmak istiyorsun? Programın nedir?»

Ateşli peygamber özlü sözlerle karşılık veriyordu: «Ekmek ve okul. Halkımızı aydınlatalım ve ekonomimizi düzeltelim. Biz, geri kalmış, fakir ve cahil bir ulusuz. Kamu ve özel ekonomimiz berbat bir durumdadır. Ne para kazanmasını biliyoruz ne harcamasını! Bir ülkenin değer ve güvenliği ordunun değil, toprağı kazanların, bağları buda-yanların, sürüleri otlatanların, madeni çıkaran, gemileri yapan, trenleri yürüten ve kitapları basanların elindedir.» Sık sık da: «İrkımızın hataları büyüktür, diyordu, eğer çabuk düzeltmezsek mahvoluruz. Avrupa'ya bakın! Avrupa'dan ders alın!»

Aragonia'nın cesur aslanı Joaquin Costa bu-

günkü İspanya için Yoannis Prodrornos (1) oldu. Kutsal kitaptaki peygamber gibi, İspanyol rönesansının bu öncüsü de çağdaşlarının acı kötülüklerini dağladı ve o da kardeşlerinin başında cezanın, kılıç gibi sarktığını görerek umutsuzluk içinde bağırdı: «Pişman olun! Pişman olun!» Ve insanlık tarihinde sık sık görüldüğü gibi, umutsuzluk da söylenenleri işitti.

İspanyol rönesansının ikinci peygamberi de Angel Ganivet'dir, ama o, Costa'nın tamamen çelişgidir. Aragon aslanına karşı ahenkli, ihtiraslı ve tatlı sesini, Endülüs'ün bülbülünü getirdi.

Angel Ganivet, ateşli Granada'da doğmuştu. İnce, esmer, eski Arap zarafetine sahip, henüz çok genç, cebinde bir kitap (**hemen her zaman Virjil ya da Horas**) Elharm'nın sıcak bahçelerinde sâkin sâkin felsefe ya da politika konularını tartışırdı.

Yirmi yaşında Madrid'e geldi ve başkentten entellektüel aristokrasiyle tanıştı. Puerta del Sol yakınındaki «Cafe Levante» de konuşmaya başladığı zaman bütün dostları bilgelik ve tatlı sesine hayran olarak onu zevkle dinlerlerdi. Ganivet, ince, monden ve açık görüşlü idi. Hayatı ve onun zevklerini sever, doymamacasına gönül verirdi ve kaderinde, otuz yaşında iken bir kadın yüzünden intihar etmek vardı: Kendisini sefir bulunduğu Riga'da nehre attı. Boğuldu.

Costa'nın aksine olarak Ganivet, İspanyol ırkının avantajlarını öğretiyor ve açıklıyordu. Halk şarkılarını ve Don Kişot'u ihtirasla seviyordu. Ken-

(1) Fransızların Saint-Jean Baptiste adını verdikleri hristiyan azizi.. (Ç.)

di yeteneklerinin içine kapanan İspanyol halkının, Avrupa'nın bugünkü uygarlığından ayrı, daha derin, daha insancıl bir uygarlık yaratabileceğine inanıyordu. Şöyle yazmıştı: «Biz iki kapılı bir eviz; kapılarımız Pireneler ve Cebelütarıktır. Kapının biri Avrupa'ya, öteki de Afrika'ya açılır. Ancak, bütün güçlerimizle enerjilerimizi kendi evimizin içinde tophiyabildiğimiz zaman bir İspanyol rönesansı olabilir. İspanyol ruhunun, kaçıp da dört bucağa savrulduğu bütün kapıları kilitlemeli, zincirlemeli ve kol demirlerle kapamalıyız.»

Çetin Aragon'lu, İspanyol gözlerini Avrupa'ya çevirip ondan yardım umar; ince, uygar ve Avrupalılıktan çıkmış Ganivet ise, gözlerini gururla Avrupa'dan çevirip İspanya'yı kendi ruhuna sadık kabuğa çağırır.

Ganivet çelişkilerle dolu, zengin ve birçok kolları olan bir ruhtu. Bunu kendisi büyük bir kederle itiraf eder: «Mütevazi şahsımın derinliğinde utangaç bir düalizm var: Altta içgüdüden hareket ediyor, yukarıya sevgi ile bakıyorum. Ben orta yerde kaldım. Korkunç bir durumdayım; arkamda bıraktıklarım da, önümde olanlar da benim için dayanılmaz şeylerdir. Ortada olanlar ise, bana hepsinin en kötülerini olarak görünüyor.» Aristokrat olan Ganivet halka bir artist gibi bakar. Halk neyi yapıp neyi yaşıyorsa onu sever: Şarkılar, işlemler, danslar, eğlenceler, kostümler. «Bir halk şarkısı, diyordu, dâhiyâne bir şiirden daha çok yüreğimi etkiler.» Başka bir yerde de şunları yazar: «Burada ruh yoktur, çünkü bütün bu taşlara, toprak ve kiremitlere amaç kazandırıp haklı gösteren bir sanat eseri yoktur.»

Ganivet serbest seçimin düşmanı idi. İspanyol halkına olgunlaşmamış, geri kalmış gözü ile bakar, politik özgürlüklerin ona zarar vermesinden korkardı. «İspanya'da demokrasiden söz etmemiz bir ütopyedir. Bizim tabii hükûmetimiz, mizacımız gibi sert ve sağlam bir otoritedir. Hepimiz evlerimizde ve özel hayatımızda birer kiral olduğumuza göre, demokratik insan sevgisi bize bir bozuluş gibi görünüyor. Fakat, İspanya'nın kurtuluşu için, büyük lük düşkünü bir diktatörü davet edemeyiz. Böylesi, milletin vücudunda suni bir baş olur. Gittiği zaman, bizi daha da kötü halde bırakır.»

Ganivet, vatanının kurtuluşunu daha derinde, daha içerlerde arıyordu: «Eğer bana bir milleti kalkındırma görevi verilse, önce kadın — erkek ilişkilerini düzeltmekle işe başlardım. O zaman aile, toplum ve millet de çabucak kalkınmış olur.» Fakat Ganivet erken öldü ve durumunu sağlamlaştıramadı. O, aşırı derecede hassas ve iç hayatına bağlı idi, çetin erdemlere ya da enerji adamları yaratan psikolojik kaba darbelerden hiçbirine sahip değildi. Kendi kendinin heykeltraşı idi. Derdi ki: «Ölmez ruhumun yaratıcısı ve acının keskisile kendi kendinin heykeltraşı, yalnız ve Tanrısız... Ben buyum, işte...»

Unamuno, çağdaş İspanya'nın en büyük peygamberce kişiliğidir. İnatçı bir Bask, dar kafalı. ihtirasla dolu, patlayıcı bir güç ve Sancho'nun mizacı... İdeolojiler, boş anlamlar, işsiz ve çok bilmiş aklın oyunları onun hoşuna gitmez. İnsanı «kemikleri ve etile» sever. Felsefenin arkasında, onu ortaya koyan filozofu yakalamağa, bir kitabın sayfaları arkasında yazarı, yalnız onu bulmağa ça-

lıdır. Kâğıtlar keçiler içindir, ama kâğıdı karalayan gerçek ve canlı insan Unamuno için...

Ünlü «İspanya Avrupalaşmalı mı, yoksa kendi içine mi çekilmeli?» sorununu Unamuno, umulmadık ama mizacına uygun bir şekilde çözümlemiştir: Avrupa İspanyollaşsın! Şöyle bağırır: «Biz Afrikalıyız, Avrupahlar gibi mizah yazarı ve matematikçe değiliz. Bilgin değiliz. Onlar neyi icat ederlerse (elektrik, demiryolu, telefon v.b.) kullanırız ama, bizim ruhumuz başkadır: Biz mistik ve trajik insanlarız. Bu Avrupa uygarlığına uyamamamız, bize kendi uygarlığımızı kurma imkânını verecektir. Biz hayatı oyun haline getirip oynayamayız. Eğer İspanya'da bir Renan doğsaydı, biz onu taş tutardık ve ben atardım ilk taşı da. Sana şükürler olsun Tanrım ki, bizi ne mizah yazarı yaptın, ne düşünür, ne sporcu, ne de bilgin!»

Unamuno'nun açıklaması böylece, politik ya da ulusal ülküyü aşarak dinselleşir. Unamuno insana, kaderinin yeni bir anlayışını ve onunla birlikte sırf ihtiras, hayal ve realizmden ibaret yeni dünya görüşünü kazandırmak için mücadele eder. Unamuno'nun mücadelesinin merkezi, kişi ile Tanrı arasındaki ilişkidir. «Büyük ve korkunç sorun budur, der; eğer İspanya kurtulmak istiyorsa, bu sorunu çözümlemesi gerekir; ama Avrupa'cı olarak değil, İspanya'cı olarak.. O zaman İspanya da, bütün dünya da kurtulacaktır.» Fanatik Bask haykırır: «Hayat oyun ya da mantık değil, dindir. Mantıktan da, fakirden de, bilimsel gerçekten de derin olan birşey vardır: Ölmezlik. Ama ölmezliğin felsefî anlamı değil, maddî, vücudun et ve kemik dolu ölmezliği.»

Unamuno'nun sözleri, İspanyol ruhu üzerinde

büyük etki yapma amacını güdüyordu. Ve sırf bize ekzantrik, tekdüze ve kararsız görüldüğü için, yüzyıllardan beri kişi ile Tanrı arasındaki ilişkiler konusunda bu iç mücadele sorunu, bütün manevî hayatın bilinçli ya da bilinçsiz olarak merkezini teşkil etmektedir.

Unamuno bugünkü İspanya'nın ne en bilge, ne en açık görüşlü, ne de en büyük yazarı yahut filozufudur. Ama, bunların hepsinden biraz fazla bir şeydir; Ölümsüz Don Kişot'un en hareketli ve sadık temsilcisi...

Bugün İspanya'nın en büyük filozofu ve çağımızın en büyük filozoflarından biri Ortegay Gasset'tir.

Yeni kurtuluş fikirlerinin başladığı devirde Ortega henüz çok gençti ve öğrenimini yanında yaptığı büyük filozof Koen'in bulunduğu Almanya'dan yeni gelmişti. Ortega Avrupa bilgeliliğinin ve akıl niteliğinin heyecanlı hayranlarındandır. İspanya'nın ancak Avrupa bilim metodlarına uymakla kurtulabileceğine inanır. Başka kurtuluş yolu yoktur. Avrupa mantığının İspanyol hastalığını temizlemesi gerekir.

Ortega Madrid'de doğdu, aydın bir ailedendi; ailesi «tarafsız» adlı gazeteyi çıkarıyordu. Bir yerde haklı olarak şunları yazar: «Ben, matbaa merdanesi üzerinde doğdum.» Ve gerçekten Ortega'nın kafası, gazeteci doymazlığı ile işler ama hayat ile, etrafındaki insanlar, ekonomi, politika ve toplumsal sistemler ile ilgili olarak çok büyük bir filozof gibi çalışır. Unamuno etrafındaki geçici hayatı küçümser ve ölümsüz olanı ister. Ortega ölmezliği günlük hayatta bulur, İspanyol ruhunun düzensiz

zenginliğini Avrupa anlayışının açıklık ve keskinliği ile birleştirecek yeni bir aydınlar neslini yaratmağa çalışır. Ortega'nın tezi, Unamuno'nunkinin aksidir: Bilim, mantık, sistemi çalışma, çağdaşlaştırılmış noksansız teknik, Avrupa ile sıkı ilişki: Kurtuluş yolu budur.

Havarilere yaraşan bütün bu seslerin hangisi galip gelecek? Tek başına hiçbirisi değil, hepsi birden. Çünkü herbiri çok yanlı zengin İspanyol ruhunun içinden çıkmış olup, İspanyol ihtiyaç ve gerçeğinin bir parçasını teşkil eder. Seslerin hepsi birden mücadele ederek, acı çekerek, işbirliği yaparak İspanyol kaderini bulunduğu yerden itecektir.

İberik Yarımadası'nda hâlâ çok çeşitli ırkların kanları kaynamaktadır. Henüz hazmedilip kararlı bir tipi yaratamadılar. Ne maddî, ne manevî, ne de ideolojik bakımdan... Bu da büyük bir zenginliktir (**çünkü güçler daha boldur, çözümler önceden kestirilemez ama büyük bir tehlikedir de**) çünkü topyekûn bir amaçta disiplin çok zor bir iştir.

Madrid sokaklarında geziniyor ve her şeklin arkasından başka türdeki ırkı farkedeceğim diye seviniyorum. Temsil niteliğini taşıyan çeşitli tiplerle konuşuyor ve ruhlarla fikirlerde aynı genel tohumu zevkle buluyorum. Homere'in, burasının Elize Bahçesi (1), Cennet olduğu ve bütün ırkların bu putperest Mev'ut Toprağı elde etmek için dağlarla denizleri aştığı yolundaki sözleri doğruya benzer. Ve insanlar hâlâ yüzlerde ve ruhlarda buluyor bunların izlerini.

İber toprağının ilk esrarengiz sâkinleri olma

(1) Fransızların Champs-Élysée'si. (Ç.)

yolundaki iddiaları ile inatçı ve çetin Basklar. Pratik, çalışkan ve sırf sistematik rasyonalistler olan Katalanlar. Portekiz sınırındaki Galicia'nın acıklı, lirik huylu, yumuşak ve hayaperest ruhlu sâkinleri. Eski Hidalgo'lar, asiller, yiğit fakir, mağrur ve büyük İspanyol şanının yaratıcıları olan Castilla'lılar. Tatlı, sıcak iklimleri, patetik ruhları, Araplar gibi şehvetli, cahil ve uygar, tembel ama bununla birlikte ihtiras anlarında vahşi, anarşist ve sırf ateş kesilen Endülüs'lüler. Nihayet, Valencia kıyılarında oturan Akdeniz ırkları, İspanya'nın levanteleri, nesheli, kazanç hırsı besleyen, yüzeysel, Aragon'un erkek atılganlığını o kadar tatlı karşılayan dişi ruhlar...

Bir akşam, Madrid'in Prado'ya doğru giden büyük caddesinden iniyordum. Ağaçların arkasından yusuvarlak, sâkin, koskocaman dolunay belirdi ve yürüyen binlerce erkek ile kadını aydınlattı. O dayanılmaz tad ile acıyı hiçbir zaman unutamıyacağım. Öyle anlar vardır ki, insanlara karşı duyulan sevgi, insana eriyip yokolduğu hissini verecek kadar güçlüdür. Hafif akşam rüzgârı, Prado'daki bahçeler ve kadınların saçtığı kokularla dolu idi. Bahar gelmişti artık. Birden, bir bülbülün sesi duyuldu çiçek açmış kestane ağaçları arasından. Gongora'nın harikulâde mısraları yüreğimi deldi:

«Öyle zenginlik, o kadar çok haz ile
Ağlıyor ki şu bülbül,
göğsünün içinde yüz bin tane
başka bülbül var sanıyorum,
birbiri ardından şakıyor bu bülbüller
acılarını, kendi gırtlaklarının içinde..»

Mehtap altında yıkanan o akşam vaktinde, bütün İspanya'yı birden nasıl da sevdim! Bütün acılarla bütün umutlarını nasıl topladım ve onun kurtuluşunu görmeği ne kadar istedim! Bu akşam insanın ince, çamurlu toprak üzerindeki çırpımşını ürpererek, nasıl açıkça görüyordum! Azıcık ışığın yanması için, karanlık güçlerin yüzyıllarca çatışması gerekli. Umudun yaratılması için, umutsuzluğun, acı ve haksızlığın yüzyıllarca çalışması gerek. Başka bir yol yoktur. İyilerle zayıflar, hiddet ve nefret içinde mücadeleyi bırakır. Eğer hayatı bunlar yaratırsalardı, kendi insancılık ve mantıklarının ölçüsü üzerinden biçerlerdi. Ama hayatı acı, çelişik, sırf keder, sabır ve inattan ibaret ruhlar yaratır. Bunun için de hayat acı kokusunu taşır, gözyaşı, ter ve toprağın.

Bülbül bütün bu geçici ve çabalayan insan kitlesinin üzerinde şakıyordu. O, içindeki binlerce bülbül sayesinde yenmeği ve ahengi yaratmayı başardı. Keşke, diye düşünüyorum, İspanya'nın bütün ruhları da aynı şekilde bir ahenk kurup ona benzeselerdi!...

TOLEDO

Benim kafamda Toledo, Greco'nun fırtınalı Toledo çizgileri gibi duruyordu: Yüksek, çilekeş, ârı parıltılarla kırbaçlanır ve ünlü Katedral'in, yani insan ruhunun oku Tanrı'nın yıldırımlarile yüklü bulutları aşar. Surların, kulelerin, evlerin yarısı şimşegin mavi ışığı ile aydınlanır, geri kalan yarısı karararak kaosun içine yuvarlanır. Tamamen Greco'nun ruhundakile aynı biçimde yükseliyordu. Toledo kafamda: Bir yandan ışıklı oklar çıkıyor, öbür yanı ise, Bizanslı mistiğın dediğı gibi çabasızlığın değil, tanrısal aklı kaybedişin başladığı çabanın aşılmaz zirvesinde kapkaranlık.

Ama, Toledo'ya varıp da sokaklarını tırmanmağa başladığım zaman çok tatlı ve sâkin bir sabah vaktiydi, kadınlar ünlü Zecedover caddesinden sepetleri sebze ve yeşil biberlerle dolu olarak dönüyor. Derinden gelen yorgun bir sesle çalıyordu Katedral'in ağır çanları. Evler açıktı. Serin iç avlularda küçük kızlar süslü saksıları sulamaktaydı. Çok zaman olduğu gibi korkunç temas ne bir yıldırım, ne bir yangın, ne de büyük bir fikir gibi değil, çok hafif bir bahar meltemi gibi geldi.

Eski ünlü şehirlerde, çekici harabeler ve romantik tenhalıklarla, fahişe hayalimizin içinde

evkten bağırmağa alıştığı bütün o kaba, boyalı ahneyi aramamız ne kadar ayıp! İnsanın, kendin- len önce, orada, büyük bir ozanın geçtiği yeri gör- nesi zordur. «İspanya», bazı ozanla ressemaların ve zarmaşık zevkli turistlerin ortaya çıkardığı bir ya- ratıktır. Eskidenberi, şallar, matadorla, kastanyetler, Granada çingeneleri, Sevilla'nın sigaracı kızları ve Valencia'nın bahçeleri, hayalleri alevlendirir durur.

Ben bu yarışın dışına çıkmğa çalışıyorum. Es- ki din kitaplarının yazdığına göre, insanın omuzla- rında görünmeyen iki ruh otururmuş: Sağ omuzun- da melek, solunda ise şeytan. O sabah, bu iki ru- hun Toledo'ya bakarak çekiştiklerini hissetmektey- dim.

Şeytan ince, etli dudaklarile solumda söyleni- yordu: «Görmek için can attığımız imparatorluk şehri Toledo burası demek! Şu aşırı derecede yüklü, şişman sütanası Katedral, şu tozlar içindeki uyuz köprü, hayran olunan Alcazar mı? Nerede, o gör- düğümüz zaman yüreğimizin hopladığına şahit ol- duğumuz şehirler? Kudüs'ü, Mikonos'u ve Mosko- vayı düşün! Semerkant ile Buhara'yı düşün! Yaros- lav, Novgorod ve Assise'i hatırla! Sonra da bak, ro- mantik zaaflar seni aldatmasın! Ne pis yollar, ne çirkin kadınlar, ne dayanılmaz turist sürüleri ve ne sıkıntıdır bu! Haydi, gidelim buradan..»

Melek ise, sâkin, tatlı bir sesle sağ kulağıma fısıldıyordu: «Greco'yu görmeğe gidelim!»

Ama benim acılarım yoktu. Sevincin eşiğinde durup elimi uzatmayı geciktirmenin ne kadar tatlı olduğunu iyi biliyordum. Greco'nun evine uğradım Yahudi mahallesindeki. Büyük kapı açıktı. Eşikte durdum: Sâkin, bakımsız bir bahçe... Yangın gibi

çiçek açmış bir gül ağacı, iki üç yaban inciri, eski bir mermer heykel. Sarmaşık, duvarları sarmış yiyordu. Cildi buruşuk ihtiyar bir kadın güneşte eğilmiş, Bahçenin dip tarafında, yüksek sütunlar üzerindeydi. Bahçenin dip tarafında, yüksek sütunlar üzerinde bir taraça, taraçanın üzerinde çapraz parmaklıklı bir pencere: Greco'nun evi. İhtiyar kadın başını kaldırdı, önemsemeyen bir tavırla bana baktı, sonra tekrar hardal otlarına eğildi. Bütün Girid, sıcağı, kokulu bir sessizlik halinde kafamda canlandı ve kendimi daha fazla tutamadım. Eşiği aşmış içeri girdim. İhtiyar kadının yanında çömelip onunla konuşmağa başladım

— Greco nerede doğdu, nine?

— Ne bileyim ben, oğlum! Denizden geldi diyorlar..

— Onu tanıdın mı?

— Elbet de... Ama çok küçüktüm, hatırlamıyorum.

— Peki, Greco ne idi, nine?

— İsa ile Havarileri yapan bir adam!

Bana doğruyu söylerse kahve ve şeker getirmeyi vadettim. Nine sevindi, sarı yanağı kızardı, bir sır açıklıyormuş gibi mırıldandı

— Amerikalıları getiren bir adamdı o...

Sevinçle ayağa kalktım. Çıkarına bakan aç halkın, büyük kahramanlarını bu kadar yalın ve çekici şekilde karakterize edeceğini hiç düşünmemiştim. Amerikalıları, yani bahşiş ile geçimi getiren adam kahramandır. Sağlam, kazanç peşinde koşan, tabanlarının tümü ile yere basan köylü, herşeye karnı ile bakar ve onunla bir yargıya varır.

Bir gün Aşelaos (1) kıyılarında gezinişimi hatırlıyorum. Kirli fistanlı, küçük gözlerinde hile okunan bir erkek bana yol gösteriyordu. Bir ara hızla üstümüzden mavi bir kuş geçti. Karnı koyu deniz mavisi, tüyleri koyu mavi ve parlak bir renkteydi. Bir an için, çileği andıran parıltılarla ışıldadı ve sazların arasında kayboldu. Bir sevinç çığlığı atarak rehberimin kolunu yakaladım: «Bu kuşun adı ne?»

Rumelilininin, nasıl hayretle dönüp bana baktığını hiç unutamam. Sonra omuzlarını kaldırarak dedi ki: «Hiç telâşlanma, zavallıcağım! Eti yenmez onun!»

Köylü bu kuşa isim takmamıştı, çünkü eti yenmiyordu.

Greco'nun bahçesinden dışarı çıktım. Alçalmış, çamurlu Tajo ırmağı güneşin altında yavaş yavaş yuvarlanıyordu. Kıyıları çıplak, kayaları gri ve sivri idi. Etrafında bir tek yeşil yaprak yoktu. Bu çilekeş kayaların üzerinde yavaş yavaş göz gezdiriyor ve Greco'nun hayran, dalgın gözlerinin muhakkak onları sevmiş olduğunu düşünmekten zevk duyuyorum. Gözlerim sanki onların üzerinde Greco'nun gözünden kalma ateş kalıntılarıyla karşılaşmışçasına ürperdim.

Greco'nun evini, müzesini, yani eserlerinin bulunduğu müzeyi dolaşıyorum: Bütün hayatı ve mücadelesi kafamda.. Kılıç gibi keskin, ateşli ağızlar, deniz yıldızları gibi soluk, uzun parmaklı eller, ateşli ve hareketsiz gözler, benim kendi gözlerimde parlıyor. Bütün bu zevkler karşımda duruyor ve içi-

(1) Yunanistan'da bir nehir olup bugünkü adı Aspropotamos'dur. (Ç.)

me girip anlam kazanmak için sabırsızlanıyorlar. Ben de sabırsızlanıyor, ama tutuyorum kendimi. Çünkü, son temas ânı geldiği zaman özlemin, yanı en yüksek zevkin öleceğini biliyorum.

Daracık sokaklarda gidip gelmekteyim ve aklım büyülenmiş gibi geriye doğru gidiyor. 8 Nisan 1614' de, böyle neşeli bir sabah vakti, büyük Girid'linin evinin kapısı açıktı, beyaz dantelli gömlekler giymiş çocuklar, ellerinde sarı mumlarla bekliyordu. Kırk yıl önce denizden gelmiş olan o gururlu ve esrarengiz yabancı ölmüştü.

Bütün Toledo yas tutuyordu. Az konuşan, güçlü Giridli'nin sebep olduğu yas bugün yine bütün dudaklarda canlanıyordu. Acayip yaşantılı, sözleri az ve keskindi. Michel Ange için «İyi adamdı ama, resim yapmasını bilmiyordu!» diyen o değil miydi? Meleklerin kanatlarını, Kilise'yi korkutacak kadar büyük çizen o değil miydi? Bir defasında bir kâğıda «Yapamıyorum artık, bıktım!» diye yazan o değil miydi? Enkizisyon kendisine: «Nereden geldin? Neden geldin?» diye sorduğunda o: «Kimseye söyleyecek sözüm yok!» demişti. Yemek yerken yandaki odada, eğlensin diye çalgıcılar bulundururdu. Dos tu Josef Martinez: «Düka altınlarını evinin ihtişamı için harcardı!» demiştir. Gün batarken Cardinal Santobal y Rojas bahçelerine gitmeyi severdi. Zeytin, portakal, kavak ağaçları, içinde balık bulunan havuzlar, ekzotik kuşlar, çıplak kadın heykelleri... Arasına dostlarla buluşurdu: Ozanlar, keşişler, savaşçılar, kardinaller... Gracian'ın dediği gibi «Bir sözle, Atinalı bir filozofun bir kitapta yazdığından fazla şey söyleyen» Toledo'nun aydın kadınları da bu bahçelere giderlerdi.

Toledo büyülemişti onu. Kendisine uyan şehir-
di bu: Hâlâ ihtişam ve tantana ile dolu, ama düşüp
silinmeğe başlayan bir şehir... Şövalyelerle asiller,
vahşi kardinallerle soluk benizli keşişler, uslanmak
bilmez Giridli'nin dalgın, kara gözünü büyüleyen
gösterişli, patetik bütün biçimler hâlâ yaşıyor ve
daracak sokaklarında dolaşıyorlardı. Damarları en
seçkin Arap kanı ile dolu idi. İspanya'yı zapteden
bu aynı Araplar «bal ile sütün aktığı oda»ya, Girid'e
kadar da uzanmış, karaya çıkmış ve ona egemen
olmak zorunda kalmak için gemilerini yakmışlardı.
Girid ile İspanya'nın damarlarında aynı fetihçi
Arap kanı dolaşıyordu. Ve Greco Toledo'ya geldiği
zaman ,gerçek vatani ile karşılaşmıştı. Onda, İspan-
yol ressamlarının sahip olamadığı bâkir bir göz var-
dı: İspanya'nın manzarasını, hayranlık uyandıran
solgun biçimlerini, kendi batısına doğru eğilmeğe
başlayan bir ırkın acılı, ciddi el kaldırışını ilk defa
olarak ve bir anda, gençliğinin ve kritik kuvveti
içinde görüyordu.

Tam aynı devirde Cervantes de, bu berbat du-
rumun şövalyelerine ağlıyarak ve gülerек ölümsüz-
leşiyordu. Ama Greco, aynı geçici, komik unsuru
aralayarak bu yorgun, asil yolculardan başlamak
suretile çizgi ve renk sayesinde ölümsüz bir dokuyu,
insanın ölmez, umutsuz ruhunu belirtmeyi başardı.

Eski kiliseler, yıkık saraylar ve yıkıntılar ara-
sında bir hanımeli, küçücük başını kaldırmış, orta-
lığa koku saçıyor. Kendimi yine eski Yahudi mahal-
lesinde, Greco'nun evinde buldum, eşiği aştım, Et-
raftaki resimlere hızla ama kavrayıcı bir göz attım.
Parlak renkleri ve uçuk, nefeslerden yıpranmış vü-
cutları görünce soluğum tutuldu. Ve büyük acıla-

rımla büyük sevinç anlamlarında yapmak adetim olduğu üzere, kendi kendimi umursamaz olmağa zorladım. Bu korkulu anlarda, beynimi kımıldatmak, biraz harekete getirmek, enbüyük sevinç ile en büyük kaderin, insan kemikleri etrafında bir fosforlanma olduğunu, onların hatırına kalbimizi kırmağa değmediğini anlaması için kendisine vakit bırakmak zorunda olurum.

Müze'nin ihtiyar bekçisine döndüm ve onunla konuşup şakalaşmağa başladım. Konuştum, güldüm de biraz kendime geldim. Ve o zaman susarak Greco'ya bakmağa başladım.

Bütün havariler etrafımda... Birden alevlerin içine düştüğümü hissettim. Havari Bartolomeos baştan aşağı beyazlar giymiş kara, kıvırcık, solmuş, aç başı boynundan koparcasına sallanıyor. Elindeki bıçağı öylesine hafiflik ve coşku içinde tutuyor ki, insan onu, elinde bir tüy tutuyor da yazı yazmak istiyor sanır. Yanında kırmızı, kıvırcık saçlarla hem delikanlı, hem de kadın, yani erkekleşmiş esraren-giz bir kadın olan Johannes duruyor. Elindeki tepside, içinden yılanlar taşan bir bardak var. Çökmüş avurtları, anlamsız acı bakışlarla ihtiyar Simon bir savaşçı mızrağını tutuyor ve düşmemek için bütün ağırlığı ile buna dayanıyor. İnsana bakarken mücadelenin devasız acısı ile boşluğunu anlıyor..

Bütün havariler tutuşmuş. Giriş yerinde ise, Toledo'nun ünlü resmi ve önde Greco'nun oğlu Yorgos, elinde açık bir kâğıtla duruyor. Ötede, ortalarında Meryem olduğu halde, havaya asılmış gibi bir sürü melek, dansederek Toledo'ya iniyor. İlkbaharda, tüylü karınları arasında kıraliçeleri olduğu halde, erotik bir arı sürüsü gibi... Bir melek, akan yıldız gibi başaşağı düşüyor..

Madrid Müzesi'ndeki Greco'nun «Yeniden Diriliş»'ini hatırlıyorum. Aşağıda sarı, yeşilimtrak, mavi kale muhafızları sırtüstü yuvarlanıyor ve bu alacalı patetik insan kitlesinin içinden dümdüz, uzun saplı bir zambak gibi, bembeyaz İsa yükseliyor. Yer çekimi ile ölümü yenerek gökyüzüne çıkan-tanrısal bir tül sanki... Ve donuk Escorial'de, San Mauricio'nun büyük acısı, emayeli bir maden gibi parlamakta! Öndeki üç arma, mavi çocuğun, koyu demir rengi ve sarı, ya da yeşil elbisesi, havaya çarpan ürkek ışık insana öyle bir hamle kazandırıyor ki, esrarengi bir yerde kendini sıkıştırmış kalmış sa-nıyor kişi.

Greco'nun bütün resimlerinde ışık aynı şekilde havayı hızla deler, acımasız ve yırtıcı bir tarafı var. dır. İniş halindeki Ruh'ül Kuddüs gibidir. Havari-ler korku ile aşağı doğru iner; kaçmak ister gibi dirler ama, artık iş işten geçmiştir. Ruh kartal gibi hücum edip üzerlerine yapışır. Bir havari, Ruhdan kurtulmak için çarpazlamasına ellerini başının üstüne kor ama, elleri kana bulanır.

Greco'nun eserleri böyle aydınlıktır. Vücut'ları yer, vücutla ruh arasındaki sınırları dağıtır, vücut-ları koparırcasına yay gibi gerer. Onda ışık hareket-tir. Canlı hareket. Güneşten doğmaz güneş ışığına karşıdır. Işık trajik bir mehtaptanmış gibi fırlar, hava yıldırımlarla dolu bir halde karıncalanır. Me-lekler bazan gökyüzüne, insanların başı üstünde da-ğılan tehdit edici göktaşları gibi fırlar. Bunun için Greco'nun kişileri, hayaletlerde bulunan, yada büyük bir mavi şimşek karşısında vücutlarımızın aldığı anlamı taşırlar.

Greco'nun amacı şudur: Fenomenlerin arkasın-

da zevki bulmak. Vücuda işkence etmek, onu uzatmak, göz alıcı şekilde aydınlatmak, onu yüklenmek ve hepsini birden yakmak. Sırf huzursuzluk ve inattan ibaret, alışılmış sanat kurallarını küçümseyerek yalnız kendi görüşüne bağlı kahr. Süvarinin kılıcını alması gibi fırçasını alır ve harekete geçer. «Resim, teknik yani düzen ve yasa değildir. Resim çok güç bir iş, ilham ve tamamen kişisel bir enerjidir,» demek âdetiydi.

Greco ihtiyarladıkça, bütün insanlar gibi sâkinleşeceğine, yani hızı kesileceğine daha da coşuyordu. Temposu daha çok hızlanıyor, «deliliği» daha verimli oluyordu. Son eserleri olan «Beşinci Haç, Laokoon (1), Fırtınada Toledo» sırf ateşten ibaret. Cisim değildir. İnsanın ruhu kılıçtır ve kılıfı olan vücuttan çıkmıştır. Giridli'nin yaşı ilerledikçe, şunu yapmağa da cesaret ediyordu: İnsan (vücudu ve ruhu ile) tam bir kılıçtır. Vücut bir bütün halinde idealleşir, ruh gibi şeffaf, ışıklı ve tekbaşma olarak gerilir.

Ortaçağ'ın mistik ilm-i simyacıları şöyle derlerdi: «Cisimleri cisimsiz hale getirmezsен, hiçbir şey başaramadın demektir.» Greco son yıllarında bu simyacılaraya yaraşan büyük işi sonuçlandırmıştır.

Greco'nun çizdiği vücutlardan bazan toprak sevgisi kuvvetle fışkırır. Meleklerinin sağlam, atletik vücutları vardı; esmerdirler, yanakları ile üst dudaklarında hafif siyah bir tüy bulunur ve çok güzel olan burunları çekiktir. Toledo'daki San Vicente

(1) Yunan mitolojisinde Prime ile Hecube'ün oğlu. Trova da Apollon rahibi idi. İki dev yılan oğulları ile birlikte kendisini boğmuştur.

kilisesinde bir melek, güçlü kollariyle Meryem'i gökyüzüne doğru öyle kuvvetle iter ki, insan ona bakınca kendini o güce kaptırır ve bütün toprak gökyüzüne doğru itiliyormuş gibi göğsü ile kolları acır.

Greco'nun portrelerinde öyle bir yorgunluk vardır ki, insan siyah fonun içinden, eski şövalye ya da kardınale ait görüntülü havanın yoğunlaşmış halde geldiğini sanır. Greco, insan vücudunu ruhun ifadesi için engel, ama aynı zamanda araç olarak kabul ederdi. Onun için Arap taklitçileri gibi, yerine dağınık geometrik motifler koyarak onu inkâr etmemiştir. Greco için vücudun aslı, ten ile ışığın oyunu değil, ruhtu, görünür hale sokulması gereken görünmez inci idi. Bu nedenle, Greco'nun portrelerine baktıkça, metafizik bir korkuya kapıldığını sanır insan. Karanlık anlamlar, ilm-i simyacı, büyücü, sihirbaz, cinci akla gelir. Bütün bu resimleri çizilmiş adamlar, yaşadıkları zamanki vücutlarını, aynı hatları, aynı elbiseyi muhafaza ederler, sonsuz güçteki bir inci tarafından canlandırılıp, büyümlü bir aynanın içinden geri gelenler kendileridir. Böylece sanat eski büyümlü gücünü yeniden kazanır ve ölüleri canlandırır. Ama, bu canlandırılmış vücutlarda artık tad, yalnlık ve vücut sıcaklığı yoktur. Cehennem, Araf ve Cennet'ten geçmiş, dünyaya yalnız başlarına ve alevler halinde dönerler. Greco'nun üç katlı beyninden geçerek bütün meleklerle insan böyle ortaya çıkar.

Santa Teresa'nın sırdaşı, Muhterem Peder Banzey şöyle der: «Teresa, tepeden tırnağa kadar büyüktür. Ama, başından yukarı olan boyu, kıyas, kabul etmiyecek kadar büyüktür.» Greco, gözle görünmeyen bu boyun resmini yapmak için hayatı boyunca uğraşmıştır.

Neden Greco, iki buçuk yüzyıl sonra, içine düşmüş olduğu yokluktan çıkarak bugün büyük öncülerimizden biri olmuştur? Neden yüreğimiz başka hiçbir ressamın karşısında bu kadar güçlü biçimde canlanmaz? Çünkü çağımız, Greco'nun huzursuz, sarsıntılı ve çok çekmiş bilinci ile eş anlamlıdır. Çağdaşımız olan yüksek ruhlar, tıpkı onun gibi (artık bizim isteklerimize sığmayan) olaylardan bir coşkuyu çıkarmağa çalışırlar.

Hayat yine dış olaylara sığmamağa başlamıştır. Zevki bulmağa çalışır, vücutlardan, elinden geldiği kadar çok maddeyi çıkarır, belirlenmiş olan, yani belirlenmeğe değer olanı belirleyecek bir çizgiyi, bir rengi, bir hareketi arar. Vücuttaki gözün gördüğüne değil, huzursuz ruh gözünün bu görünen dünyadan neyi görebildiğine bakmak ister.

Hepimizin gözünde, Dionissos'un bir parçası esirdir. Yaratıcı, yüreğinde Dionissos'un bütün vücuduna sahip olan kişidir. Onun için, tam bir sanat eseri bizi rahatlatır. Bizi rahatlatır ne demektir? Boğucu kişiliği yıpratır, önümüzde kötürüm halde debelenen tanrının unsurlarını, onun bütün insanlara ve dünyaya dağılmış diğer unsurlarile birleştirir ve biz, hemen tamamlanmış bir halde soluk alır, kardeşlerimizi tanır, ölümü yeneriz. Çünkü sanat eserine bakınca herşeyin, gelmiş ve gelecek insanlarla hayvanların, hayat ile ölümünün aynı şey olduğunu anlarız.

İnsanlığın büyük yaratma anlarında sanatın amacı güzellik değildir. Güzellik yalnız araç idi. Sanatın amacı, bu birliğin araştırılmasıydı. Sanatın amacı kurtuluştu.

— Yani, yaratıcılık bir oyundur, demek istı-

yorsun. Amacı ne kurtulma, ne de güzelliştir. Yaratıcı, sır denizinin kıyısında oturup oynayan çocuktur. Kum ile insanlar, evler, dağlar ve hayvanlar yaratır. Oynar. Önüne bir amaç korsan, ben artık oynayamam. Yani artık yaratamam ben...

—Evet, yaratıcılık oyundur, böylelikle hayranlık uyandırır, çünkü mantık araya girmeden, esrarengiz bir sarhoşlukta olduğu gibi, şarkı söyleyerek yaratık. Ama derinde, sonsuz, gizli güçler çalışır, Öyle bir belirli amaç ile çaba harcarlar ki, bunu sanatçının kendisi bile anıyamaz (zaten anlasaydı, oyunu artık o kadar çıkarsız olamaz, oyun olmaktan çıkar). Bir kadın geçer, sanatçı ona bakar ne boynunun çizgisi, göğsü, vücutta sağlam şekilde yerleşmiş görünen ruhun dalgalanışı, atalarının tarihsel sırlar ve insan neslinin bütün tarihsel olayları hep birden, bir göz açıp kapayıpta görünür yaratıcıya, acele ile koşarlar. Işık karanlıkla boğuşur bir resimde, merdivenleri çıkar, köşe başlarını gözler, yerde sürünür, sıçrar ve ihtiyar bilgeyi yakalar. Ve bütün resim bir anda, insanın bütün kaderini, tüm iyilik ve kötülük güçlerinin ağlayarak, gülerek dolduğu dünyanın bütün ruhunu meydana çıkarır. Sanatçı, bu çizgi ve yankılarla, kendini de inandığı gibi oynayarak, kesin ve ölümsüz bir amacı izler ya da ona uyar, yani ruhu kurtarır. Tam olan her sanat eserinin içinden acı, sevinç, umut ve savaş çılgı yükselir. Ve hepsinin üstünde kesin bir özgürlük sesi. Bir Afrikalı ağaçlar, boyalar, tüyler ve deniz çakıllarıyla, sık sık babasının kafasını kullanarak kutsal doğum ya da ölüm veya eğlence danslarında taktığı maskeyi yapmakla sanat yapmış, olmaz. O birden ormanda, ölümü köyüne doğru üfle-yen kötü ruhugörmüş, korku içinde geri dönmüş,

102

çabucak eline bir ağaç parçası, tüyler, boyalar almış ve bir maske kazımıştır. Kötü ruhun yüzünü ancak bu suretle defedebileceğine inanır. Bu «gören» vahşinin, o korkunç görünüşü ne kadar sadakatla oymağa çalıştığını düşünün... Çünkü, ırkının bütün kurtuluşu doğruluk ve oyma işi arasındadır.

Bugün çağımızın şeytanlığını tesbite çalışan sanatçı da aynı mücadeleyi duyar. Kör ve mertçe olmayan sessizliğin içinde ancak sanatçı görüp konuşabilir. Doğmamışların sesini yalnız o duyar. Ruhu anlayıp görünür hale sokmağa çalışır. Onu görünür hale sokmakla çağının çektiği acıya, anlam ile uygarlık kazandırır ve ruhu bilgisizlik ile korkudan kurtarır.

Sanat, Tanrı'nın ilk ortaya çıkışı, onun savaş düzeninin en ileri karakoludur. Her zaman geleceğe yeni bir biçim vermeğe çalışır. Artık eskisi yüreğini tatmin etmez. Zira onun yüreği ile Tanrı aynı şeydir (ben Tanrı derken, bize her zaman kabul edebileceğimizden çok şeyi veren ve bizden her zaman verebileceğimizden fazlasını isteyen gücü söylüyorum). Kaostan nefret ettiği için, sağlam ve yerinden oynamayan şeyden de nefret eder. Sanatçı evrenin baş atleti olarak, ölümle savaşımağa cesaret eden tek işidir. Hiçbir zaman yenmez, yenilmez. Bazen ölümün de, savaşta ellerini güçlendirmek ve onu her zaman uykusuz tutmak için güç kazandırmak amacıyla, Tanrı'nın gökten inen ya da yerden göğe çıkan bir meleği olduğunu anlar.

Sanatçının bu mücadelesi, bizim çağımızda da, Greco'nun çağında da olduğu gibi geçici ve verimli devrelerde daha güçlü olarak ortaya çıkar. Böyle yaratıcıların, vasat çağdaşları tarafından deli kabul

edilmeleri doğal birşeydir, çünkü deli, yirmi dört saat süre ile ve başkalarından yirmi dört saat önce olacağı gören kişi olarak kabul edilir. Greco'ya, iki buçuk yüzyıllık süre boyunca deli diye bakıldı. Ve ancak, bizim onun mücadelesini bilinçli olarak yaşadığımız şu çağda Greco, öncümüz olarak kabul edilmektedir. Bulmak için çabaladığımız yeni sessizliğe erince Greco yine yatışmış, sâkin nesiller için anlaşılmaz bir kişi olacaktır.

Ve daha sonra, yer kabuğu üzerindeki insan dalgalanışının temposunu izleyerek yeniden parlıyacaktır.

CORDOBA

Toledo'dan itibaren sıra dağlar çıplak, sarı ve insanların oturmadığı tepelerden ibarettir. Atik zevki ve Arap çölü. Ara sıra en yüksek tepenin üzerinde yarı yıkık surları, açık ve yıkılmış, harabe halindeki kale kapıları ve yükselmekte olan son düşmanı aç kalmış sarmaşıkla, bir Ortaçağ kalesi ışık altında parlıyor. Köyün önünde, ince, müzip ve beyaz çan kulesile küçük bir kilise, peşinden dağ yamacını izleyen basık beyaz evlerle boynunu uzatmış gibi inen uzaktaki bir ördeği hatırlatıyor. Ve böyle, tren hızla giderken bütün bir sürü, aksine bir hamle ile canlanarak koşuyor.

Arada bir kırmızı toprağın içinde, çiçek açmış beyaz dikenler gibi bembeyaz taşlar görülüyor. Bir tek gölge bile yok. Her tarafta zalim bir ışık oturmuş. Birden yeldeğirmenini gördüm tepenin birinde. Kanatlarının önünde dimdik direğile, güneş içinde, gri miğferli, tepeden turnağa silâhlı hücum eden bir savaşçıya benziyordu gerçekten. İnsan o zaman Don Kişot'un, o Castilla'lı mantığı ile yeldeğirmenlerini dev kabul edişinin nedenini anlıyor. Az sonra tepeyi dönünce, birbiri arkasına askerler gibi dizilmiş sıra halinde başka değirmenler de görüldü.

Bir istasyonda sığ, küçük bir dere, Sancho'nun gülüşü gibi taştan taşa kıkırdayarak sekiyor.

Trende, yanımda oturan kısa boylu, esmerce bir asker yemeğini yedi. Pencereye dayandı. Ve arkasından yeldeğirmenlerine bakarak şarkı söylemeye başladı. Tekdüze, melodisi titrek, sırf ölüm ve aşkla ilgili patetik bir şarkı... Ses, ince uzun minarelerdeki bir müezzinin sesi gibi tiz ve davet edici bir tonda çıkıyordu. Arap ve Yahudiler'in endülüs'ten ayrılmasından öncelere ait, eski bir Mauritan şarkısı, şimdi esmer askerin hristiyan dudaklarında yeniden canlanıyor.

Rüya görüyorum dün gece,
ruhumun rüyacığını.
Sevgilimi kucağında
görüydüm rüyamda...
Birden, kardan donuk,
solgun benizli bir
kadınla karşılaştım...
Sevgilim. nasıl girdin?
Nasıl girdin buraya hayatım?
Kapalı kapılar. pancurlu pencereler.

Ey sevgili, aşık değilim ben,
Tanrı'nın yolladığı ölümüm!

Ah, çetin ölüm!..
Bırak ,bir gün daha yaşayayım!

Bir gün yapamam!..
Yalnızca bir saat izin veririm sana...

Çabucak, çarçabuk glyindi,
Çarçabuk sokağa indi

Aç kapıyı, güvercinim,
aç kapıyı kızım, benim!

Nasıl açayım ki
Anam daha uyumadı!

Bu akşam açmazsan eğer,
hiç açmazsın bir daha:
ölüm kovalıyor beni...

Ah, yanında öleyim!
Hemen pencereyi açacağım,
sana ipekten bir ip atacağım,
o da yetmezse, sevgilim,
saçlarımı uzatacağım!..

İncecik ip koptu
ve göründü ölüm...
Gidiyoruz dostum, çünkü
sana verdiğim bir saat geçti!..

Endülüs'ün kokulu ovalarına bu patetik ve üzüntü verici melodi ile girdik. Ortalık değişmeğe başladı. Bahçeler göründü ,köyler parıldadı. Sıcak arttı, vagon yemek, meyva ve insan teri kokuyordu artık. Geniş kenarlı sombrero'lar çoğaldı; gözler daha ateşli bir hal aldı, burunları daha çengelimsi ve kuşaklar kıpkırmızı oldu. Gri topraklar üzerine yerleşmiş bir köyde, siyah toprak evinde bir kadın, omuzlarında lâl rengi bohçasile belirdi. Kül rengindeki bütün çevre, al renkli bir kuraliyet mühürü gibi bu haç işaretile kendini gösteriverdi. Doğu'da olduğu gibi İspanya'da da insan şu mucizenin zevkine varıyor: Boğulursun ve birden bir renk, yani bir yasemen kokusu, bir şarkı... ve yüreğin hoplar, herşey unutulur..

Trene birden köylüler doldu. Kaba dudaklar, tıraşlı, güneşte pişmiş kafalar. Vagon karpuz, kavun ve muz kabuklarıyla doldu. Yayılıp sohbe koyuldular. Siyah şallı kadımlar gülüyor, iskelet vücutlu, sessiz ihtiyarlar, dünyanın uzak köşelerinden dönmüş bezgin havariler gibi çenelerini bastonlarına dayayıp yere bakıyorlar. Hiç kimse bir gazete bile okumuyor. Bu Endülüslü gözlerinden insan hayatı, inceliği, ruh olgunluğuna kavuşmuş uygarlığı, ruh garabetini ya da huzursuzluğu seziyor.

İlk hurma ağaçları görüldü. Masmavi gökte ince, mağrur süsler. Meyvalar arttı, bahçeler koktu, acı defneler ışıldadı. Saatler heyecandan daha uzun ve sonsuz oluyor. Acaba Cordoba'ya ne zaman varacağız? Sabırsız, ateşli genç Lorca'nın mısralarını hatırlıyorum:

Cordoba,
ırak ve ıssız!
Kara kısrak, büyük Ay
ve heybemde zeytinler
Yolları biliyorsam da ben
Cordoba'ya asla varamıyacağım.
Ovada, rüzgârda,
Kara kısrak, büyük Ay (1)
Ölüm bekliyor beni
Cordoba'nın kulelerinde.
Ah ne sonsuz yol!
Ah, değerli kısrakım benim!
Ah ki, ölüm bekliyor beni,
Cordoba'ya varmadan

(1) Bu şiirin adı «Cancion de jinete» (Atlının şarkısı)dır ve bu mısrada «büyük Ay» yerine «luna roja» (kızıl Ay) sözü geçer. Yazar yanlış hatırlamış olacak. (Ç)

İspanya'nın bütün tatlı, yumuşak ,insan sıcaklığı ile dolu Arap uygarlığı aklıma geliyor. Endülüs, ileri bir teknikle kanallar açılmış, pirinç, şeker kamışı ve pamuk yetiştiren bir çiftlikti. Araplar toprağı ağaçları, çiçekleri seviyordu. Avrupa'ya kamelyayı, yasemini, kayısıyı, ayva ağacını, portakal ağacını ve hurmayı ilk olarak onlar getirmişti. O devirde hâlâ demir ile deri üzerinde ünlü birer sanatçı idiler. Esnek ve kırılmaz kılıçları, öyle ince ve delinmez silâh takımlarını başka hiç kimse yapamazdı. Bunun yanında ipekli kumaşlarda, fağfurda, tatlılarla kokularda da büyük usta idiler.

Bu bahçelerde ruh da uslanıp süslenir. O, «Batı'nın Atinası» Cordoba'da yuva kurup neşe ile şakırdı. Cordoba kütüphanesinde 400.000 cilt kitap vardı ve uzman bilgiler Yunan sofizmini Arapçaya çeviriyordu. Cordoba'nın büyük kadısı Aberroe'yu kim bilmez? O, yasaları bilir, filozof, tabib, Aristoteles'in tefsircisi ve astronom. Ve eğer, yalnız şu cumlesi bize kadar gelseydi ölümsüzleşmesine yeterdi: «Armağan umuduna ve ceza korkusuna dayanan ahlâk, insana da, Tanrı'ya da lâıyk değildir, o ahlâksızlıktır!» İyiliğı, karşılığını almak, kötülüğü de korktuğı için yapmayan Arap gurur ve meziyeti, ırk asaleti ve uslanmaz ruhun çıkarı küçümsememesi... Acaba insan ne zaman, erdem anlayışını böyle bir değere önem vermeme üzerine oturabilecek? Belki de hiçbir zaman, çünkü insan hiçbir zaman umut ile korkudan kurtulamıyacaktır.

Burada, Araplar'ın kiral bahçelerinde ozanların yeri en yüksekti, Bizanslılarla Frenkler'den olduğu gibi parazit ve cüce değillerdi. Kırılın yakın dostları, sofra arkadaşları ,en ölümsüz sayılan yerleri

fetheden sadık komutanlardı. Halife Mutasen, kendi ozanı İsa-ül Müslim'e şöyle derdi: «Seni şarkı söylerken duyduğum zaman İsa, kırallığının smir-ları genişliyormuş gibime geliyor.» Onlar, bu dünyada iyi olarak ne varsa onu severlerdi: Çiçekleri, kadınları ve şarabı. Şair Müslim şarap dolu kadehi şöyle selâmlar: «O prenestir, babası büyücü idi. Öpücüğümüze özlem duyduğu için müslüman oldu. Onunla evlenmek istedik ve işte şimdi dünürcü, onu bize saygılı ve ciddî bir yürüyüşle getiriyor!»

Ve Doğu'da büyük ruhların alıştığı gibi burada da Araplar, Batılı ruhların o derece güçlkle kabul edebildikleri kutupları birleştiriyorlardı: Hayatın tadını, hareketsiz yiyip içmeyi ve yavaşça okşayışı ve vahşi savaş hırsını... Şair El Advanî şöyle diyordu: «En korkusuz yiğitlerin dahi gerileyip cesaret edemedikleri zaman, sen savaşın ortasına atıl! Ve güç bir iş çıktığı zaman, sorumluluğu üzerine sen al!»

Endülüs bahçeleri, Arap mistiklerinin neşeli Thebaid'leri olmuştur. Tanrı'ya doğru büyük yolculuklarında, baş uğrağa birer birer uğrayarak buradan yola çıkmışlardır. Bu uğraklar şunlardır: En önce Red uğrağı. Burada, artık dünya zevklerini istemez, reddederler. «Tapma uğrağı» na varırlar. Ondan hiçbir armağan istemeksizin, çıkarsın ve uslu uslu Allah'a taparlar. Sonra Gökyüzü Yolculuğu başlar. Artık teoriye dalmış degillerdir, yaşar, yürür ve iş yaparlar. Dördüncü olan «sıfır olma uğrağı»na varırlar. Burada iç ve dış hayatlarını Allah'a adarlar ve böylece yükselişin zirvesine, «sıfır oluştan sonraki hayata» ulaşırlar. İnsan artık Fanilik'e, Tanrı ile birleşmeğe varmış, Kutb, yani dünyanın mihver-i, kutup yıldızı olmuştur.

Araplar yedi yüz yıldanberi toprağı suluyor, taşları ayıklıyor, buralarını süslüyorlardı. İç çalkamışlar, yani hristiyanlar geldi. Bunların getirdiğı acı ilkbahar bulutları gibi yayıldı. Toprağı sulayan kanallar tılandı, şadırvanlar kurudu. Sanat, şarkı, kadın, ölüdürücü günahlar olarak kabul edildi. Hilâl söndü, Cordoba karardı ve onun parlaklığı artık hafıza ile hayalden başka bir yerde yaşamıyor. Zamanın dalgalı kıyısında köpük gibi söndü. Feridüddin Attar'ın dediğı gibi: «Hiç'in cüppesini giydi ve Yok oluş bardağı'ndan içti. Gözünü Baygınlık ile örttü ve Yokoluş bornozuna büründü.»

Bütün bu ışıklı oyundan, Endülüs ovalarında kalan nedir? Bir hayranlık. Cordoba Camii, Mesquita (1), Muhammed'in 850 sütunluk serin evi...

Cordoba'ya vardığımda artık güneş batıyordu. Hava biraz serinlemişti. Göğüsler soluk alıyordu. Evlerin içindeki küçük bahçeler etrafa güzel kokular saçıyordu. Gran Capetan bulvarı adını alan alanda bütün Cordoba, yavaş, yavaş, akşam gezintisini yapmaktaydı. Hafif bir sarhoşluk beyinleri harekete getiriyordu. Doğuda kapalı bir bahçeye girmişim gibi hava yoğun, güneş kokuyordu. Dönüp baktım: Bütün kadınlar saçlarına birer buket yasemin iliştirmişti.

Siyah, şeffaf şallar, yüksek tarakların üzerinde hafifçe yükseliyordu ve gözler yarı karanlıkta gölgelere karışmış, kadife gibi parlamaktaydı. Yelpazeler, göğüslerde ninni söyleyip uykusuz ikizleri uyutmak istermiş gibi yavaş yavaş sallanıyordu. Er-

(1) Mescid'in İspanyolca söylenişi. İspanyolca'da «mesquita» diye yazılır, «cami» anlamına gelir. (Ç.)

kekler geniş kenarlı, yüksek, kokalı ve ünlü sombre-ro'larını giymişti. İnsan birden, bütün alanın bir tiyatro olduğunu ve İspanyol dekoru içinde ciddi bir pandomima'nın oynandığını sanıyor.

Bir tepsi ayıklanmış frenk inciri ile geçiyor ve bunları ikram edermiş gibi satıyor, şaşı gözlü topal bir kadın. Kıvrıcık Arap saçlarına kocaman bir sarı gül sokmuş. Bir köşede, ihtiyar bir kadının sepet içinde sattığı yasemenlere özlemle bakıyor, altı yaşlarında kadar bir kız çocuğu. Durdum, küçük bir demet satın alıp saçlarına ilıstırdım. Sevincini değil, bunları nasıl yakalayıp da, saçlarına acele ile soktuğunu ve karanlık sokaklarda kayboluşunu hiç unutamıyacağım. Alçak bir balkonda, solgun benizli, kıpkırmızı boyanmış dudakları ve kocaman gözlerle bir kadın göründü. Elinde siyah bir yelpaze vardı. Cesaretle eğildi. Bütün vücudu büküldü. Göğsünü demir parmaklıklara dayadı ve kaçak gözlerle sokaktaki erkekleri incelemeğe koyuldu.

Muhammed derdi ki: «Üç şey hoşuma gider: Çiçek, kadınlar ve hepsinin üstünde ibadet!» Ama, bir yaz akşamı, kadınların saçı yasemenlerle süslü olunca, o zaman üçü de birdir: Çiçekler, kadınlar ve ibadet.

Kupkuru bir tepeden Kuzey'deki alçak dağ tepelerine bakıyorum: Mavi alacalıgın içinde, gururlu Sultan Abdurrahman'ın, büyüğü saray isteyen bir kadının hatırı için yaptırdığı mutlu tepeyi bulmağa çalışıyorum. Bu saray Medina-az-Zuhra idi. Bu dünya cennetinin içinde 6.300 kadın, 3.750 çocuk, ipek-liler giymiş 12.000 muhafız ve hadım yaşıyordu. Tavanlar selvi ağacından, altın ve sedeften, duvarlar şeffaf mermer ve mozaikten yapılmıştı. Aşılacak gi-

bi değildi bahçeleri. Her bölümde aynı biçimde olan 14.000'er ağaç vardı: Güller, portakal ve elma ağaçları... Ağaçların arasında da savaşçılar, ozanlar ve kadınlar dolaşırdı. Şair Amribn-Abdul-Habat şöyle terennüm ediyordu. «Kıralım, burada bu bahçelerin içinde oturmak, Zafer'e burada hoşgeldin demek, yenilmişleri kabul etmek ve sağında, mutlulukla tâclanmış kararın durması yaraşır sana...»

Şimdi ben, sıra dağlara bakıyor ve sarayın ne-reye yapmış olabileceğini kestirmeye çalışıyorum. Ama, her şey batıyordu: Bahçeler, kadınlar ve bilgeler Belki hâlâ yerin altında her hangi bir bilezik, Kur-ân'dan âyetler yazılı bronz bir leğen, ya da küçük beyaz dişli, hafif kemikli bir çene duruyordur : «Biz etten yapılmış hıçkırıkları ve kimse sesimizi duymaz.» Ama, bizim de bağırmanın, itaat etmememiz ve ölümü inkâr etmemiz yerindedir. Don Kişot gibi ölürken ve bu akşam Abdurrahman'ın doymaz efendice dudaklarına, Ömer Hayram'ın şu çok acı mısralarını yerleştirmek hoşuma gidiyor

«Ah sevgilim, acaba senle ben,
Kadere karşı elbirliği edip
Dünyanın acı biçimini
Kavrayabilecek miyiz?
Ele geçirirsek eğer,
Parpa parça yırtmayacak
Ve bir kez daha yüreğin
Nezaketine uygun şekilde
Biçimlendirmeyeceğiz.»

Bu Cordoba'da uyku ağır ve rüyalarla doludur. Akhın kapanları açıldı, çok eski acılar hortlayıp üzerine atıldı. Sabahleyin uyandığımda hiç birşey ha-

tırlamıyordum. Yalnız ağzım çok acı idi. Aklım önce, beni bekleyen esrarengiz ve serin Meskita'ya gitti. Yıkandım, serinledim ve yüreğim çarparak daracık sokaklara daldım. Kimseye sormuyor, babamın evine gidermiş gibi kendimden emin ilerliyordum, Birden karşıma yüksek duvarlar çıktı, kızgın güneşte yarı açık, geniş bir kapı parıldadı ve onun arkasında selvi yüksekliğinde portakal ağaçları, siyahımsı yeşil ağaçlarla göründü. Eşiği aşp portakal ağaçlarını geçince, fosforlu imiş gibi ışıldayan sütunların bulunduğu serin loşluğun içine dalar dalmaz insan ,duyduğu sâkin ve tatlı heyecanı nasıl anlatabilir? Herhalde mavi karafatma da, başı ileride, kocaman gülün içine girerken böyle seviniyordur.

En önce vücutça bir hafifleme. Dışarıda dayanılmaz bir sıcak vardı, insan soluk alamıyordu. Kireçli evlerden çıkan yansımış ışıklardan insanın gözleri kör oluyordu. Ama eşik aşılnca gözler rahatlıyor, şakaklar serinliyor, insan bütün vücudunun serin ve sâkin bir denize daldığını sanıyor. Ve vücutla birlikte ruh da rahathıyor. İnsan korkunç Yehova'nın kalesine, ya da çarmıha gerilmiş İsa'nın fakir bodrumuna değil, esmer Peygamber'in hasır, su testisi ve kafkas arkasındaki görünmez kadını ile serin, güzel kokulu çadırına girdiğini sanıyor.

İnsanla Tanrı'nın günlük gerçek, ya da hayal gibi toprak üzerinde yürümesi ne sihhî zevk, ne de rahatlamadır! Tanrı buraya şimşekler ve gök gürlemeleri arasında gelmez, dağlardan dumanı tütmez. ve dilenci gibi fakir bir halde gelmeyip yuhalarla kanlar içinde çarmıha gerilmez. Buraya bronz tasta soğuk bir su, bir kuş, doğunun bülbülü, sevgili

«bülbül!» (1) gibi gelir tanrı. Onun için her zaman hazır olmalıyız. Hazır ne demektir? Temiz yürek ve yeni yıkanmış temiz vücut. Peygamber der ki: «Tanrı, huzuruna saçı taranmamış halde çıkanlara iyi gözle bakmaz.» Onun için Muhammed her zaman elinde sa  için makas, tarak, kokulu ya  ve k  k bir ayna taşırdı.

Peygamber'in Tanrı'yı kabul için kurduğu bu mermer çadır da, içten bir hayat sevgisile dolup taşar. Ne korku, ne de acı... İnsana sevinç, hafif bir başdönmesi hâkim olur, güzel, alçak sütunlar arasında ilerler, her adımda y re inin serbest olduğunu, hepsi de iyi olan yollardan istediğine girebilece ini ve her tarafta Tanrı bulunduğu için, onun evi ne girince artık kaybolamayaca ını hisseder.

İnsanı saran heyecan tam bir musikidir. Daha başında, bunun motifi olan basit melodi hemen verilir: İki sütun arasında bir Arap kemeri ve onun üstünde daha dar başka bir kemer... Bu motif bir yankı gibi durmadan gelir ve yine gelir. Esrimede matematik zenginlik, hayalde ise ciddi bir geometrik diyagram. İnsan beyninin, hafiflik ve neşesini kaybetmeden maddeye egemen oluşuna hazla bakıyor.

İşık ve hava giriyor renkli pencerelerden.. Cam, gözün her yerini de iştirişinde başka bir renge giriyor: Koyu vişne rengi, yeşil, mavi, portakal rengi... Bütün soluk ışıklık tapınak, mermer sütunlardan tekdüzelik içinde biçilmiş çok renkli bir g r n .

(1) Yazar bu cümlede birinci «bülbül»   Yunanca, ~~İkinci~~ sini Türkçe olarak veriyor.  evirince ister istemez aynı kelimeyi tekrarlamış olduk. ( .)

tü teşkil eder. Ve bu sütunlar, gotik kiliselerindeki gibi yüksek değildir. İnsanın boyu posu silinip kaybolmuyor bunların arasında... Onlar, bizden biraz yüksek, ağabeylerimiz gibidir ve bize gülümserler gölgede. Yeşil, sarı, beyaz mermerden ve çok değerli somakiden yapılmışlar. Bazıları Bizans, bazıları Arap, bazıları da antik. İnsan boynunun vardığı yere kadar üzerlerine sürtünülmüş olduğu için parlıyorlar, çünkü bunca yüzyıldır, sayısız müminlerin vücutları bunlara dayanmış.

Bu kadar iç açıcı, insanlaşmış bir tapınağı, başka hiç bir yerde görmedim. O, Tanrı'nın bir zafer ve içtenlik marşıdır. İnsan, yani asker savaştan döner ve komutanına Tanrı'yı, iyi haberleri getirir, yeryüzündeki çadır da, bu iyi haber ânında Tanrı'yı ve insanı kabul etmek için kurulmuştur.

Partheon'da insanın akli, sağlam insan mantığından dolayı sevinir; gotik kiliselerde çok yüksek ve karanlık taş ormanlarda insanı bir korku kaplar. Görünmeyen (1), sütunların arkasından aslan gibi gözetler. Bu camide ise, insanın neşesi yankılar yapıyor. Bir zafer kazanmış gibi geçersin kemerden kemere. Her adımda gölge ile ışık değişir, sütunlar yer değiştirir bütün o mermer ağabeylerimiz dans ediyormuş gibi hareket eder. Neşe, dünya sevgisi, dünyanın bütün iyiliklerini (meyvaları, kuşları, kadını ve savaşı...) vücut ve ruhumuzla bu kadar ahenkli şekilde yarattığı için Allah (2)'a karşı şükran duyulur. Müslüman Ayio Vima (3)'sı olan kut-

(1) Yani Tanrı.

(2) Yazar da kelimeyi Arapça söylenişi ile almış.

(3) Yunan kilisesinde «mihrap» karşılığı. Fransızcası «sanctuaire», İngilizcesi «chancel» dir. (Ç.)

sal Migrab'ın önünde, bir sütunun dibinde oturuyorum. Burada taş ve ağaç üzerindeki hayranlık verici işlemler hâlâ bozulmamış. Tarifi imkânsız bir ahenk vardır. Çepçevre oymalar arasında yıldızlı kristalden Kur'ân üyetleri parıldıyor. Osman'ın kendi elile yazmış olduğu dev Kur'ân burada dururdu. Üzeri sırf zümrüt ve yakutlarla süslü idi ve o kadar ağırdı ki, iki kişi kaldıramıyordu. Kayboldu. Yalnız birşey kalmış: Etrafta, geniş bir çevre içinde aşınmış olan taşlar. Çünkü burada, inanmış müslümanlar yedi defa yerde sürünürmüş. Taşlar onun için aşınmış.

Şeffaf mermerler, renkli kristaller, sedef, çok değerli ağaçlar, kışın ipekli halılar, yazın serin hasırlar. Yedi bin kandil, kokulu yağ yakan sekiz yüz avize... Bunların üç tanesi dev büyüklükte idi. Herbiri gecede kırk litre yağ yakardı. Kobostella'daki Sen Yakov Kilisesinin kampanaları tutsak olarak buraya getirilmiş. Bunları ters çevirmişler, gümüş zincirlerle asmışlar ve içlerini doldurup kandil yapmışlar. Burada ses çıkarmadan, yanarak başka bir Tanrı'nın yüzünü aydınlatsınlar diye...

Sütunun dibinden kalktım. Doğunun bütün bu zenginlikleri ruhumu sarhoş ediyor. Tanrı ile olan bütün bu sevinçli ilişki, ekzotik bir masal gibi hoşuma gidiyor: Açıyorsun, kırmızı, yeşil ve pembe kapılar açıyorsun, gidiyorsun, gidiyorsun ve büyüülü çıkış yolunun sonu gelmiyor.

Böyle, anlatılması güç olan bir umuda dalmış giderken birden gözlerimi kaldırdım: İnsanın gözleriyle, Tanrı'yı bulmak için harekete geçtiğini gördüğü bu sessizlik içinde, iki sütun arasında, kanlar içinde çarmıha gerilmiş bir İsa'nın asılmış olduğu-

nu gördüm. Gölgede çırpındığını farkettim. Beş yarası kanıyordu, Meryem ayaklarının dibinde bayılmıştı, Yohannes ispazmoza tutulmuş gibi ağzını açmış ulumaktaydı.

Ona bakamıyordum. Toprak, bizi mezara götüren çiçekli bir zemindir. İnsan (hristiyanlıkta olduğu gibi) yolunu mezar kurtlarıyla doldurmakla toprağın herhangi bir iyiliğini engelleyemez, çiçeklerin ve kadının arkasında beyaz kurtların kıpırdadığını görür. Ama, bu acımasız habercileri son ana kadar uzaklaştırıp mezara sendelemeden, yolun zevklerini tada tada gidebilir. Muhammed'in kendine inananları Tanrı'ya ulaştırmak için seçtiği yol böyledir.

Kilise haline sokulmuş olan bu camiye bakıyor, gidip geliyor, sütunlara dokunuyor ve düşünüyorum: Bu mûcize daha çok yüzyıllar yaşayacak.. Acaba gün gelip de, Tanrı'nın yani insanın başka bir yüzü, aynı neşeli, ama daha serbest ve aklın metafizik umutlarından kurtulmuş aynı sevinçli yürekle parlayacak mı? İnsan ölüme gitsin de, gökyüzüne girmek için kapı bulunmadığını, yalnızca uçurum olduğunu ve kurtuluş olmadığını bilsin. Ve buna rağmen paniğe kapılmasın da sadece hayat sevgisi, özgür olmaktan dolayı gurur, umut ile korkuyu yendiği için de sevinç duysun... Yeryüzünün bu mağrur, aydınlık ve içten kurtuluşu ne zaman gelecek?

Çarmıha Gerilmiş'ten uzağa kaçtım. Kırmızı bir elma imiş de, birden körpe etini bir kurdun yediğini görmüşüm gibi camiye acıdım...

Acele ayak sesleri duydum. Döndüm. Şalı ve kırmızı yelpazesile bir genç kız, endişeli bir halde sütundan sütuna koşuyor, her kutsal tasvirin önünde diz çöküyor, tapınır gibi yapıyordu ama, huzursuzluk içinde olan gözlerinden korku okunuyordu.

Bir beklediği vardı. Yelpazesini sinirli sinirli sallıyor, saçının sağ tarafındaki yasemeni düzeltiyor ve yandaki sütuna gidiyordu.

Birden, bütün tapınak onun heyecanile doldu. Tanrısar cami, insan acısile dolup taşdı. Ben de acı çekiyor, genç kızla beraber dua ediyor, bekliyordum. Ve işte uzakta, sütunların arasında dostu göründü. Şapkası elindeydi, kaşlarına kadar düşen saçları, küçük, sivri ve simsiyah bir bıyığı vardı. Genç kız onu görünce Tanrı'yı bıraktı. (artık onu ne yapacak?) ve koştı.

Neşeden ürperdim. Artık caminin bir anlamı vardı. Gerçek, geçici Tanrı, yani dünyayı seven insan yüreği, onun hâlâ Tanrısı demek...

SEVİLLA

«Atlarıñki gibi sırf kemik olmayan
ve seni okşayabilen ellerimin
mafsalları hastalanıp kilidlensin!
Uçuklasın dudağımın incecik cildi de
çünkü böyle olursa, seni öperken
kanım seninkine daha yakın olur!
Saçların da hastalansın çünkü
kanat gibi kaldırdığımda onları
ensen soluğumu daha tatlı duyar
ve o uzun dinlenmelerimizde
daha tatlı dinlenir kollarımın arasında!»

Sevilla'ya girerken, istemedem bir İspanyol ozan dostumun bu âşıkça sözleri dudaklarımda idi. Gece mi, gündüz müydü? Güneş mi vardı, yağmur mu yağıyordu? Artık hatırlamıyorum... Sanki birden bir gül böceği olmuşum ve Sevilla ile olan ilk temasımdan yalnızca kokularla renkleri hatırlıyorum... Ve bu kadar hayranlık veren kokulu bir dünyaya doğduğuma sevindim...

İnsan, haykırmadan yeryüzünün şarkısını nasıl söyleyebilir? Ne zaman gözlerimizi açıp çiçeği, toprağı, suyu ve kadını göreceğiz? Dünya için oluşan vücudumuzu, vücudumuz için oluşan dünyayı göre-

lım ve şükranla: «Hoşuma gidiyor!» diyelim.

Çok zaman, yabancı ülkelerde yalnız başıma dolaşırken kendimi bağırmaktan güçlükle alakoya-bilirim. Bu şans ne olsa gerektir? İnsanın yaşayıp sağlam olması, susaması ve tabanına kadar serinle-mesi, bir parça ekmek yeyip kemiklerinin rahat-lıktan kütürdediğini duyma mucizesi ne olsa gerek-tir? Ve nasıl olmuş da zevkle zorunluk birbirine şu kadar sıkı sıkıya bağlanmış?

Arap sarayının, ünlü Alcazar'ın dışında bir ta-şın üstüne oturuyorum. Tatlı bir güneş... Sevilla uyandı, arı kovanı gibi uğulduyor. Bahçeler koku-yor... Vakit henüz sabah ve sarayın kapıları daha açılmadı. Ellerime bakıyorum: Altın bir topu tutar-mış gibi sabah güneşile yıkanıyorlar. Başıma doku-nuyorum, kaosta yüzen Nuh'un gemisine benziyor ve sanki içinde kurtulmak için bütün hayvanlar, kuş-lar ve tanrılar dolmuş.. O sabah konuşmadan beş duygumu kutsadım ve kutladım, çünkü işte, Arap masalının kapıları şimdi açılacak ve onlar içeri gi-recek...

Bembeyaz, uğultulu, küçük bir bulut gibi güver-cinler uçup başımın üstünde dağıldılar. Ve birden, esrarengiz bir boşanma ile sonsuz dürüstlükteki çi-leli Spinozanın sözleri kafamda harekete geçti: «Kö-tü niyetli olmak şartile hiçbir Tanrı, hiçbir insan, uğradığı acılar ve çektikleri karşısında sevinmez. Gözyaşlarını, iç çekmelerini ve korkuyu erdem say-maz. Buna rağmen: Ne kadar çok sevinirsek, mü-kemmellikte o kadar yükseğe çıkar, yani tanrısal niteliğe o kadar çok yaklaşıyoruz. Beni dinleyin, bilge-ye çok lezzetli yemekler ve yemeklerle sevinip güç kazanmak yaraşır. Ona dünya güzelliğinin, süslerin,

musiki ve oyunların zevkini almak yakışır. Özgür insan hiçbir zaman ölümü düşünmez; onun için bilgelik ölümü değil, hayatı öğrenmektir.»

Dünyaya bu kadar çok benzeyen Muhammed'in Cennet'inden, şakaklarıma doğru tatlı bir rüzgâr esti. Yüreğim mezar taşlarındaki ağıtlardan arındı, iç çekip korku veren zavallı insana yaşadığı kısa şimşek süresi içinde korku çekmeden dünyanın renk, ses, koku ve tadını çıkarma imkânını vermeyen tanrılardan kurtuldu. Alcazar'ın eşğinde bir an için gerçek bilgeliği anladım. Kuzey'in uzak ve gülmeyen bir şehrinde, Spinoza'nın şimdi hatırladığım sözlerini ilk defa okuduğum zaman yüreğim çarpmamıştı. Bunlar bana, beyaz kâğıt üstünde siyah mürekkep gibi görünmüştü; bugün ise, bu çingene Sevil-la'nın sıcağında, nasıl da çabucak canlanıp kâğıttan kaçtılar ve üzerimden güvercinler gibi uçup gittiler!

Artık güneş yükseldi, sarayın bekçisi kocaman anahtarile geldi. Geniş kenarlı yeşil bir sombre-ro giymiş, kulağında yasemen bulunan neşeli bir Sen Pier (1) di bu

— Buenos dias! (2)

Gerçek Cennet'in bekçisi de böyle sevimli, kulağında bir yasemen olduğu halde, eğilip eline küçük bir bahşiş verilen ve böylece Cennet'in kapısını açan biri olarak canlanıyor kafamda. Haftada iki üç gün de fakirler (**caniler, yalancılar, namussuzlar ve cimriler**) para vermeden içeri girebilmeli. İçten ve merhametli (**belki de Tanrı'sından daha merha-**

(1) Hristiyanlar Cennet'in anahtarının Sen Pier'de bulunduğuna inanır.

(2) İspanyolca «Günaydın!» demek. (Ç.)

metli) bir ozan olan Gregorio Naceanteno'nun dediği gibi «ölümsüzlüğün yeniden kuruluşu» dur bu.

Sarayın içinde dolaşüyor, ince mermerden mezar taşlarına başarmış gibi parmaklarımın ucuna basıyorum. Halk şarkılarında olduğu gibi, ölü haklarını çiğnediğimiz için, her an yerden çıkmalarını beklermiş gibi ürperiyorum. Bu şarkılarda şöyle denir: «Ben de genç, ben de delikanlı değil miydim yani?»

İnce beyaz sütunlar, titizlikle işlenmiş danteleli mermerler, Kur-ân'dan alınmış yaldızlı âyetler, stalâtitler gibi sarkan mermer süsler, serin şadırvanlar... Birgün Halife Mutamin'in sevgili sultanının canı, halk kadınlarını taklit etmek istemiş. Çünkü günün birinde, altın kafeslerinin arkasından onların sokaktaki çamurlarda çıplak ayakla yürüdüklerini görmüş. Halife Mutamin de avluya dövülmüş tarçın, karanfil, Hindistan cevizi dökülmesini ve bunların çiçek suyu ile ıslatılıp çamur haline sokulmasını emretmiş. Böylece, sevgili kadın da çıplak ayaklarıyla çamur üzerinde yürüyebilmiş...

Sesler hafızanın mezar taşlarını kaldırmaya başladı. Ben ise, bulanık olmayan gözlerle görebilmek ve etrafımdaki canlı mermerlerle bilgiç süslerin tadını çıkarmak için onları kovalamaya başladım. Daha iyi görebilmek için ellerimle dokunuyor ve bütün esrarengiz Arap hayalini, sabır ve sevgisini yeniden yaşıyorum. Kendi kendime diyorum ki, büyük sanatçı bütün hayatı boyunca kendinden geçmiş bir halde ve geometrik bir disiplinle burada eğilmiş, çok canlı, tertemiz rüyasını süslemiştir.

Bu derece nadir birleşen ve birleştikleri zaman da en yüksek sentezi yaratan şu iki büyük karakter-

ristiğin burada derin zevkini duyuyorum: Gelişme ve pahalılık. Amaç mistik, araçlar ise sağlam olup metafiziğe dayanarak düşürülmüş. Bütün bu dekorasyon, büyük bir matematikçinin hayalidir. Çizgi geçiyor, açılıyor, somut anlam, bütün bitkilerin ve hayvanların tüm düşüncelerden ibaret karışımı oluyor. O, geçici tenlerden ve çok çeşitli, hoş giden maskelerden farklı, kesin geometrik hayatın tadı halini alıyor. Büyük cebirci ve mistikler olan Araplar böylelikle, olayların arkasında tadı bulup tesbit etmeyi başarmışlardır.

Metafiziğin, bu gözle görünen güzel birleşimine zevkle kendimi veriyorum ve içimde Cordoba'daki camide duyduğum aynı mistik duygu doğuyor. Bütün bu dekor, monoton, her zaman ninni gibi temposu aynı olan bir âşk şarkısıdır. Bu kadar tatlı ve acıklı şarkı da, biçim insan yüreğinin çok iyi bildiği bir şarkıdır. Öyleki yüreğimiz onun, aynı tad ve korkunç ilhamlarla dolu Dünya'nın sesi olduğunu anlar.

Sevilla'nın Arap ve hristiyan kırılları (hepsi kendilerini Sevilla'nın sesine kaptırmışlardır), ülkelerindeki en güzel yüz kızı vergi olarak kabul ettikleri «kızlar avlusu»ndan geçtim. «Bir ordu gözün hizmet ettiği zalım söyleyin bana, nereye gitti bütün o ordusu ile?» Kötü niyetle sorulmuş yararsız sorular. Evet, toprağın bodrumlarına indi o ama. inmeden önce bu kadınları öpecek ve şu gözleri ağlatacak zamanı buldu ya. Hayat yayılım değil, gerilimdir; koyu bir damla baldır ve zalım ama, karnı doymuş olarak gitmiştir.

Büyük, sıcak bahçelere iniyorum. Fesleğen, nane ve mercanköşk çiçeği. Baba evinin bütün müte

vazi ve iç açıcı kokuları... yürüyüşümü hızlandırıyor, sık defneleri aralıyor, selvilerin, yanında, Zalim Pedro'nun sevgilisi güzel Maria Padilya'nın banyosunun bulunduğu yeri arıyordum. Her halde cırlıçılak vücudu parıldarken, yüksekteki pencerelerden erkek gözlerinin kendisini eller gibi okşadığını hissetmekten hoşlandığı yer burası idi. Ama güzel kurtizan şimdi bir Madrid kilisesi gibi, bir kralın, San Fernando'nun yanında yatıyor.

Saraya dönecek ince, tütün dumanının halkaları gibi oymalı ve kıvrıntılı, havada duran kemerlere veda ettim. İnsanın hapsedilmiş ruhu nasıl bir çıkış yolu buluyor da, bir özgürlük sözünü söylemek için her engeli nasıl aşıyor? Müslüman dini kendi müminlerine canlı varlıklarının resim ya da heykellerini yaparak göstermelerini yasaklardı. «Veyl ona ki, canlı bir yarattığı tasvir eder! Ruz-u Mahşer'de, çizmiş olacağı canlılar mezarlarından çıkacak ve kendilerine can versin diye üzerine atılacaklardır. O zaman da sanatçı kendi yaratıklarına can veremeyeceğinden sönmeyen ateşte yanacaktır.» Ama Araplar bu çetin yasağı yendiler, başka bir basamak buldular ve içlerinde bağırarak şekillenmek isteyen varlıklardan kurtuldular; yani somut, sembolik temsil yolu ile ruhlarını kurtardılar.

Parmaklarımın arasında bir defne dalını ezeerek uzaklaştım. Şadırvan kurumuş, artık müminler işlemelerin üzerine vecd içindeki gözlerini dikmiyor. İşlemeler de tanrısal anlamlarını kaybettiler. Koyu menekşe rengi gölgeler gibi bu güneşte yıkanan mermerler ve ince sütunlar üzerinden geçen bütün güzel kadınlar ve sağlam iyilik olarak yalnız şu parmaklarımın etli kısımları arasındaki defne yaprağının kokusu kaldı.

Parmaklarımda bu koku olduğu halde, ünlü dev Katedral'e girdim. Korkunç eşiği aştığımda vakit öğle idi. Alcazar'ın iç açıcı mermerleri karşısında kamaşmış olan gözlerim ürktü. Burada başka bir Tanrı'nın evine giriliyor. Her sütunun dibinde bir kurt gibi dolanıyorum. Mavi gölgenin içinde Greco'nun bir kutsal tasviri... San Francisco sırf acı ile solgunluk saçıyor. «Tanrı'nın karagözü» elinde tuttuğu bir kafatasına bakmakta... Artık Huzur'una çağırmak amacile büyük protokol şefi Azrail'i göndermeye tenezzül edeceği zaman, Tanrı'yı güldürmek için giyeceği maske sanıyor insan bu kafatasını. Şimdi, bütün bu geçici hazırlık yaşantısı için Frer Francisco, gelecekteki maskesi olan kafatasını tutmuş, rolünü ezberliyor.

Daha ötede, bir duvarda, Bebek İsa'yı omuzlarında taşıyarak ırmağı geçen San Cristobal (1)'in resmi var. Resmin önünde, dört kralın taşıdığı büyük, mermerden bir tabut görünüyor. Bu da Kristof Kolomb'un ölüsü. Yerdeki büyük taşların üstüne ise, Yeni Dünya'yı bulmaya gittiği üç geminin resmi işlenmiş: Santa Maria, Pinta ve Ninya. Bu büyük adamın hikâyesinin tamamlanması için yalnız bir şey (en önemlisi) noksan: Onu keşfettiği dünyadan getirirken bağladıkları zincirler.

Kolomb'un trajik kaderinin acısı beynimi zehirliyor. Güvertede, ata binmiş gibiyken «yıldızlardan sarhoş olmuştu»tu. Uzakta, Batı'da boş denize bakıyordu. İçin için erimekteydi. Kendi içinden ipleğini çıkarıp kendi kozasını ören ipek böceği gibi

(1) Bunun Yunancası Ayios Shristoforos'dur ve «Christoforos» sözü «İsa'yı Taşıyan» anlamına gelir. (Ç.)

eriyordu. Bu denizler Don Kişot'nun da aynı şekilde, konuşmaksızın, gece gündüz, kendi içinden sırf inattan ibaret olan Yeni Kıt'ayı, etinden et çıkarırcasına çıkardığını sanır insan. En sonunda bir gün hayal gerçekleşti, pencerelerinde birkaç yeşil otu taşıyan ilk kuşlar görüldü.

Guadalquivir kıyılarına, Sevilla limanına iniyorum. Baş taraflarında deniz kızları bulunan, kareoları renkli büyük gemiler yanaşmış. Meyhanenin birinde bir papağan insan gibi bağıyor. Karşıdaki kıyıda esnek hurma ağaçları hafif hafif sallanıyor. Kalyonların ekzotik Amerikan zenginliklerini boşalttığı ünlü liman şimdi düşkün bir halde. Birkaç tane eski zaman gemisi, iki üç papağan, bir sıra hurma ağacı. Başka bir şey yok!

Bugün pazar: Kadınlar bahçelerde ve rıhtımda geziniyor. Sıcak, esmer, kalçalarının öldürücü hatlariyle dimdik duruyor, acılarını açığa vurmuyorlar. Böyle tombul, boyalı, kocaman gözleriyle rıhtımda gezinirlerken, insan onları yere basıp da uyusuklukları gitsin diye gemilerinden çıkmış deniz kızları sanıyor. Evet, deniz kızlarıdır bunları muhakkak... En eski devirlerde ağaçtan oyulup göğüslerinin orta yerine bir kasırga resmi çizilen, ya da kalçalarına bir parça mıknaatışlı demir sokuşturulan ölümsüz, tabancaları kocaman tahta heykeller...

Venüs yıldızı gemi direklerinin tepesine doğru yükseldi. İnsanların göğüsleri gündüzün sıcağından kurtuluyor ve içlerinden bir aşk şarkısı yükseliyor. Öyle acı bir şarkı ki, göz yaşı dökmemek için, insandan çok nefret edilmesi gerekir. Liman hammalları, denizciler, serseriler, gemi sahipleri, gösterişli dilenciler, çıkık kemikli hilekâr çingeneler yarı çıp-

lak ve kaçak hareketlerle kayıklardan çıkıyor, denizle yıkanan dar sokaklardan gelerek toplanıyor, ve rıhtıma doğru ilerliyorlar. İçimde doğan alacalı, ilkel ve vahşi bir manzara kanımda çok eski bir serseriliğin güdüsünü uyandırıyor. Ve artık bütün fenerler yanıp da lâternalar cırlamaya başlayınca boyalı, kokulu, hayasız ve aç Afrodit köleleri ortaya çıktılar. Rıhtımda kırıta kırıta gidip geliyor, yorulup gemi palamarlarının bağlandığı demir babalara oturuyor, sonra yine kalkıyor ve süzüle süzüle meyhanelerin önünden geçiyorlar.

İki avuç beyaz ve kırmızı üzümle muz aldım. Açlığını gidersin, serserileri de arkadaşlık etsin diye gönderdiği için Tanrı'ya şükreden mutlu bir çilekeş gibi denizcilerin ve kısık sesli kadınların yanında bunları yemeye koyuldum.

Güneş battı. Sular şarap gibi kızardı, gemiler mavi ve pembe gölgelerle yüklendi.

Rıhtımdaki biribiri üstüne yığılmış çuvallarda, rengârenk bohçaları ve kulaklarında güllerle beş altı kız oturuyor, gülüşüp geziniyorlardı. Ama birden, dizleri kesilmiş gibi oturdular. Çünkü menekşe rengi yelekli, kısa siyah kadife pantolonlu, dizlerine kadar çıkan kırmızı çoraplı bir delikanlı, bunların önünden ıslık çalarak, alaycı bir tavırla gidip gelmeye başlamıştı.

İspanya'nın öteki kahramanını, korkusuz kadın avcısı Don Juan'ı hatırladım. O da burada, Sevilla' da doğmuş, aşk görevinin en büyük çalışmalarını burada yapmıştı. Şimdi de, pazar günleri burada yine dirilip rıhtımda tur atıyordu.

Don Juan, Avrupa'nın kadından kadına dolaşıp en ideal tipi bulmaya çalışan, egoist, romantik ve

kadıncıl adamı değildir. Don Juan mükemmellikle ölümsüz mutluluğu değil, bir anlık güçlü sevinci arar. Aşk körlük ve cömertlik demektir. Düşüncesiz harcama demektir. Ama Don Juan âşık değildir, havaî ve nefesine düşkündür. Kuzeylilerin aşka verdikleri derin ve huzursuz anlamda sevmez, asla kendini duyguya kaptırmaz. Onun gücü buradadır. Bütün kibarlık ve sıcaklığını, gururun nefse düşkünlükte birleşmesine borçludur. Eğer mağrur olmasaydı, çabucak Circe (1) nin «domuz yavrusu gibi olurdu: Eğer nefesine düşkün olmasaydı, kadınları baştan çıkaran seyimlilik ve içtenlikten uzak, soğuk, şeytanî bir adam olurdu. Don Juan, Kuzeyli adaşı gibi, kadına sarılırken Disiplin içinde sâkinleşir, bir an için (yalnız bir an) tam olarak kabına sığar, sonra tam ve zedelenmemiş halde gider. Diz çökmüş olarak açısını açığa vururken, uykulu uykulu: «Eğer ben onları yenmezsem, onlar beni yenecek!» diye düşünür. Kadın onun için oyundur ama tehlikeli bir oyun. Çünkü Don Juan onun kendisine verdiği zevki derinden duyar. Yalnız bir kurtuluş yolu vardır: Ruh! Ama, zaferden sonraki ruhu!...

Acaba Tanrı'nın kendisi de, tenin zevkinden kurtulmak için aynı metodu uygulamaz mı? Vücuttan vücuda sıçrar, bir an durur ve yine Pegase (2)'i olan aşka binerek kaçır, kurtulur ve başka vücuda hücum eder. İnanmamak, fethetmek ve kaçmak: Onun tenler arasındaki gidiş yolunun üç büyük du-

(1) Homere'in Odisseas'ında önemli rol oynayan büyücü kadın.

(2) Mitolojide kanatlı bir at. (Ç)

rağıdır. Ele geçmez, zevkine düşkün, sırf ihtirastan ibaret, özgür maddenin büyük Don Juanı'dır o... Madde olan kadın iki eli ve iki ayağı ile kaçmasın diye onu tutar. Ama ruh olan, uyumayan, çok canlı alev Don Juan sığırayıp kaçıverir.

Don Kişot ile Don Juan, bu iki büyük İspanyol, Tanrı'mın en derin ve en sağlam maskelerinden ikisidir. Bu akşam ben de onun için, Sevilla limanında menekşe rengi yelekli ve dizlerine kadar çıkan çoraplı gençten böylesine çok hoşlanıyorum. Şimdi kızların karşısına oturmuş, atak bir aşk şarkısı söylüyor.

Artık hava karardı, kadınlar kalktı, Venüs yıldızı saçlarına takıldı... Ve kendilerine gülerek bakan gencin önünden geçerlerken, siyah çizgili sarı bir atkı taşıyan en ufakları durakladı, sonra arkadaşları görmesin diye, saçındaki kıpkırmızı gülü gizlice çıkarıp ona attı.

GRANADA

Müslümanlar Elhamra'nın büyük kapısı üstüne, Tanrı'ya götüren beş basamağı müminlere hatırlatan açık bir el yapmışlardı. Bu beş basamak şunlardı: Din, merhamet, ibadet, oruç ve Mekke'de namaz!

Ben bu beş basamaktan sonuncusuna çıktım. Yalnız Mekke'nin nerede olduğunu bilmiyor ve onu bütün dünyada arıyordum ki, bir Arap şairinin sözü içimde şimşek gibi çaktı: «Aradığın Mekke yüreğinin içindedir!» O güne kadar, oradan oraya dolaşacak ve her defasında Mekke'yi buluyorum sanarak yüreğim hoplayacaktı. Ya sonunda çıkış gününe vararak artık yüreğimin ortasında hareketsiz, sâkin ve mutlu bir halde kalacağım, ya da (keşke!) yüreğim beni hiçbir zaman avutamayacak ve benim için biricik sağlam Mekke, mezarım olacaktır! Ama, bu arada bir yürüyelim, huzursuz ve avunmaz olalım, durmadan aldanalım, Mekke'leri inşa edip yıkalım! Eğer sen yüreğimi açarsan, sırf taş olan bir tek basamak ve umutsuz halde onu çıkan bir tek adam bulursun!

Ve Granada'ya girer girmez, çok gürültülü yollarında yürüyüp yüksek bahçelerine çıkınca, uzakta ovayı ve karlı tepesile Sierra Nevada'yı görünce

ve Elhamra'nın eşiğinde durunca nihayet Mekke'yi bulmuş gibi yeniden çarpmaya başladı yüreğim. Alevini boğmamak için yüreğime birşey demedim. Anamlı belâlardan kurtulup elinden gelen bütün heyecanı bozmadan bana varabilmesi için, bir an onun inanmasına izin verdim. Heyecan zirvesinin tadını çıkardıktan sonra, dudakları titrek poyraza, yani akla esme ve ıssızlığın olağanüstü yankısını dağıtma imkânını verecek zamanımız vardır...

Elhamra'nın eşiğini aşip gözlerimi, önümde uzanan harikanın üzerinde kaçak olarak dolaştırdığım zaman birden ürperdim ve şunu anladım: «Bütün bu önümde süzülenler (ince sütunlar, çok hafif kemerler, süsler, renkler, avlular, sular) hayal oyunudur, bir üfürsem hepsi söner...» Salondan salona geçiyor, inanılmaz bir Doğu masalının içine giriyor. Şehrazad'ın binbir gecesini ve insan ruhunun kendi kendini anlattıkça da Ecel durarak, ağzını kapatmak için üzerine atılmıyordu. Çünkü o da merak içinde devamını dinlemek istiyordu. Sütundan sütuna geçerken dinliyor, dinliyordum ve bütün kanlı merseyeler sanatın tülü içinde sembolik bir kansız anlam kazanıyordu.

Kuleye çıkıyorum. Granada'nın, uzaktaki idealleşmiş zengin dağın ender rastlanan görünümü gözlerimin önüne serildi. Artık bütün bu güzellikten bıkmış bir halk adamı olan rehberim dedi ki bana :

— Bu kalede kırallar oturur, serin şarap içer ve seyrederlerdi... Aşağıdaki ovada da halk çalışırdı.

Biraz canını sıkmak için :

— Peki, bu doğru mu idi? dedim.

Biraz düşündü ve sonra şaşırtıcı karşılığı buldu:

— O zaman doğru idi!

Tarihin her döneminde, madde ve anlam bakımından değişen büyük yasaların bulunması, bir gün ahlâki ve yasaya uygun olan şeyin zamanla ahlâk dışı ve kanunsuz olması, her halde kafasının içinde bulanık bir anlam kazanmaktaydı. Aşağıya, banyolara indik

— Burada kiral, şurada da kiralıçe yıkanırđı. Yuvarlak balkonda ise kör müzisyenler oturur, çallarlardı. Eğer kör değillerse gözleri çıkarılırdı, çünkü görmemeleri gerekiyordu.

Süsler, yılanlara ve çiçeklere çok benzeyen Arapça yazılar yine rengârenk bir şekilde ve çapkınca duvarlarda dolanıyor. «Ey Halife, Tanrı'nın rahmeti üzerine olsun ve her zaman zaferi versin sana!» Çeşmenin üzerinde kırlent gibi şu sözleri yankılanıyor: «Bu kaynak, halkın üzerine yağan hayır bulutudur. Halife'nin elleri de, her sabah uyanıp aslanlarına, yani askerlere lûtuğ dağıtırken ayındır!» Ve her tarafta, taş süslerde ve dallı budaklı geometrik çiçeklerde Kur-an'ın ısrarlı, nüfuz edici sesi: «Tanrı birdir, Muhammed de onun peygamberidir!»

Efsanevî sarayın içinde, büyülenmiş bir halde saatlarca dolaşıyordum ve yüreğim bir türlü gitmeye razı olmuyordu. İçimdeki sevincin kaynaklarını açıkça anlayabilme çabası ile dolaşıyordum, İmanın müslümanlar gibi, saatlarca bu Arap yapıtları önünde oturarak Elhamra'nın bana verdiği üç yüksek heyecanın şunlar olduğunu anladım

1. Mimarlıkla musikinin özdeşliği. Bu özdeşli-

Ben, hiçbir zaman, bu Elhamra'daki kadar iki büyük ve sevgili mistiğimi, Spinoza ile Ignacio Loyola'yı anlamış değilim. Metafizik bir fikrin, artık romantik ve birbirine yaklaşıp belirmelerle değil de, Matematik ve Geometri ile çizilebileceğini ilk kez olarak burada, elle tutulur şekilde gördüm.

Spinoza'nın bir teoremini ele alalım: «Ruh kendi kendini ve sahip olduğu enerjinin gücünü gözlediği zaman sevinir. Ve kendisile sahip olduğu enerjiyi ne kadar açık farkederse, o kadar çok sevinir. **«Kitap III. Teorem 53).** Elhamra'nın geometrik açıklığı karşısında yalnız bu teorem düşünüldüğü zaman, kendi kendini gözleyen ruhun duyduğu derin sevinç anlaşılır ve gözledikçe isteğinin zincirlenişini belirli bir açıklıkla izler. Bunu izlerken de, sevincine o kadar yaklaşıp ki sonsuz güçlüğünün eşğine ulaşır.

Loyola da aynı şekilde, taraftarlarının meydana getirdiği kabalığa en çetin matematik hesabı doğru götürür. İnsanın, İsa'yı kendi içinde çarmıha gerilmek için, şaşırtıcı ve en küçük ayrıntısına kadar olan bir açıklıkla Golgotha'da onu izlemesi, yoldaki ağaçlarla taşları, bütün karakteristikleriyle insanları görmesi (genç mi, ihtiyar mı, gözleri nasıl?) aklını toparlaması, bütün duygularını keskinleştirmesi gerekir. Tâ ki, Geometri'deki gibi açık, kopmayan bir çizgi halinde manzarayı yaratsın... Bir hristiyanın en uçtaki metafizik sonuna ancak şöyle ulaşabilir: Kendisinin de, Tanrı ile beraber çarmıha gerilmesi...

3. Elhamra'nın doğurduğu üçüncü heyecan da, âşıkane bağlılıktır. Tabii bu, Elhamra'nın üstün körü tapıcısına ilk kez ve yalnız olarak gelir. Heye-

can, birçoklarına alçak ve düz bir sevgi ve trajedi ile ve romantik kabarmalar ya da kaba taslak tarihsel bilgelikler halinde gelir. Ama daha derinde, bu aşk bağılığı dipten yüzeye çıkar ve platonik aşk teorisi gibi uysallıkla ruhlara, ruhlardan da görünen ve görünmeyen dünyayı yaratmış korkunç, ilkel, dişi ve erkek kuvvetlere geçer.

İnsan bütün mimarlık ve müzik oyunlarını sathırla izler ve birden karşısında sırrın üzeri açılır: Bütün bu mucizeler birbirini izleyen iki çizgidir. Kaçarlar, kayarlar. Dişi çizgi oynayıp saklanır, öbürü, yani erkeği geriye doğru koşar. İkisi birbirini gözetler, birbirine dolanır, birleşirler, bir çember halinde birbirini tamamlarlar. Çokgenlere yerleşirler, karşılıklı birbirini tamamlamış olmaktan dolayı sevinirler. Ve birden çizginin biri kaçar, yeniden o sonsuz, mücadele dolu, neşeli ve fırtınalı kovalamaca başlar.

Elhamra, Şarkıların Şarkısı'dır. «Geceleyin yatağымda ruhumun sevdiğini aradım; size soruyorum, Kudüs'ün kızları, acaba sevgilimi gördünüz mü? Bakın o, dağlarda sıçrayarak, tepelerde sekererek geliyor ...Duvarın arkasında duruyor, kapılardan dışarı bakıyor, çitlerin arkasından çıkıyor...» Yüzyılların ötesindeki çizgiler de (erkek ve dişi) aynı sevdalı mücadele ile Elhamra'nın temellerinden kadın göğüsleri gibi yuvarlak kubbelerine kadar birbirini kovalar. Aşıkañe dolaşıklıklar yavaş yavaş açılır, insanın içindeki görüntü insanca acılardan yavaş yavaş kurtulur ve dünya yaratan iki çizgi temiz, kopmamış bir halde, kalırlar: Birini kovalayan öbürü çizginin dışındadır.

Kişisel acı ile sevinç hep birlikte genelleşir. Ve

insan, aşk maceralarının arkasından farketmeye başlar: Burada, Elharam'da iki çizgi birbirile mücadele ederek tanrısal âyinleri yaratırlar. İnsan birden aydınlanır ve sandığı gibi bütün bu aşıkane kovalamacanın bir tek amacı olduğunu anlar: Elhamra'nın bütün duvarlarını aşıp geçen korkunç çılgılığa bir âhenk vermek: «Tanrı birdir ve Muhammed onun peygamberidir

Böylece Müzik'ten Metafizik'e geçip ve Aşk'a ulaşan insan, istemeden, basamaktan basamağa, şu en tepedeki görüntüye çıkar: Oraya çıkan bütün görünür ve görünmez kuvvetlerin mücadelesi, dünyayı yaratan çelişik, nefret edilen ve âşık olmuş iki kuvvetten başka birşey değildir...

Elhamra'nın eşliğini aşip da dışarıda güneşe çıktığım zaman korktum. Sanki birden, şaşırtıcı bir dünyadan başka bir hayret edilecek dünyaya çıkmıştım. Dünyada hiçbir eşik, birbirinden bu kadar ayrı iki evreni bu derece kesinlikle birbirinden ayırmaz. Acaba, bunların gerçek olanı hangisi? Masal nerede, nerede gerçek hayat? Ve insan kendi kafasında, günlük hayat ile zorunlu teorinin ötesinde görünmeyen, durmak bilmez hayatın çetin mücadelesini nasıl birleştirebilir?

Elhamra'nın büyük kale kapısı üstünde, atkı taşında, bir çukur içinde Meryem'in rengârenk. alçıdan yapılmış bir heykeli var: Küçük, bilgisiz bir kız ve kucağında bir bebek.. Kafatasının üstü kırılmış ve bu boşluğun içine kırlangıçlar yuva yapmış. Olduğum yerde hoptadım sevindimden. Kimin yazdığı bilinmeyen bir İncil şöyle der: «Ağaçlar, kuşlar ve sular bize bakıyor. Taşı kaldır, beni görürsün, odunu kes, ben içindeyim!»

Şehrin dışında Elhamra'nın, gerçekte ne olduğu görülüyor: Güçlü bir kale. Savaş amaçlarıyla yapılmış çetin bir kale. Duvarları iki metre kalınlıkta. Savaş yerleri zırhlarla bürünmüş savaşçılar, bodrumları silâh, ahırları atlarla dolu idi. İçerden ise, kaba tenli kalenin çok ince cildi üzerinde, duvarları asla zayıflatmadan, insanın bütün neşeli, âşıkane ve anlamlı oyunları ortaya çıkıyor.

Keşke ruhumuz da Elhamra kalesi gibi olsa'...

BOĞA GÜREŞİ

Hayvanlar, dünyayı yaratıp yok eden ölümsüz, ilkel güçlere insanlardan çok benzerler. Tanrı'ya daha yakındırlar. Dünyanın gerçek melek ve baş melekleri onlardır.

İlk insanlar hayvanın karanlık sırrını derinden hissediyordu. İlk insanlar, birden ininin önünde belirip kendilerine dilsiz, şaşkın gözlerle bakan bir aya da bir geyiğin karşısında korku ve saygı ürpermesi duyuyor olmalıydılar. Dinsel bir korku... Bu, her halde bizim aç olduğumuzu öğrenip yok olmaya-hm diye etini bize vermeye gelen Tanrı olsa gerek... Ve şeytanı defetmek için yapılan âyinlerle yalvarmalar, taşlar ve mızraklarla saldırılan ibaret kutsal avlama işi başlıyordu. Öldürme, sihirli eylem, dinsel sonuç ve Tanrı etinin son macerası idi.

Aradan binlerce yıl geçti ve insanın, bir hayvanla karşılaşınca duyduğu gizli ürpertisi yok olmadı. Teoloji bugün hâlâ, ilkel halklarda ya da büyük yaratıcılarda köklerini zoolojinin derinliklerine salmaya devam etmektedir. Boğa, aslan, kartal ve hayalî bir ekzotik kuş hâlâ, yeryüzüne büyük haberi

getiren dört havarilerdir (1). Hepsinden çok da, parlak sırtı ile boynuzlarında kutsal sözü en sağlam şekilde taşıyan havari Boğa'dır.

Eski, erkek haklar onu, tapınışın orta yerine oturtmuşlardır. Boynuzlarının arasına güneşi sıkıştırır ve sonsuz güçteki yumurtalarına bütün umutlarını bağlarlardı. Büyük yortularda onunla güreşirlerdi, büyük büyücü boğa güreşçisi, bıçak ise tören aracı ve Tanrı'nın bile karşı koyamayacağı en güçlü defetme aracı idi. Boğa böğürerek yere düştüğü zaman ise dindarlar saldırır, böylece kan içme işi başlardı. Gerçek et ve gerçek kandan ibaret ilkel ve tanrısal din şöleni.

İspanyol toprağına ayak basar basmaz havada tanrısal boğanın kokusunu sezdim. Arasıra onu gümrüklü sokaklarda, boyalı kadınlarla çığırtnan erkeklerin arasından sessiz, parlak, kan bürümüş dalgın bakışlı gerçek bir tanrı gibi geçtiğini görürdüm. Onun tapınağına kalabalıkların sevinçli, sabırsız ve heyecanlı bir halde gittiklerini görüyordum. Çok eski bir dua bu. Sonra da gazetelerde kutsal şölenin, Tanrı ile insan arasındaki kanlı dramın sonuçlarını okurdum.

Başlangıçta bu buruk tören havasını bir memnunsuzluk içinde soluyordum. Bu dine giriş yerlerinin dışında dolanır, ama cesaret edemezdim eşığı aşmaya. Henüz bu işi başaracak durumda olmadığımı anlıyordum. Çünkü, boğa güreşlerini bir seyir

(1) Yazar bu dört havari ile, İsa'nın hayat ve öğretisini yazan Matta, Markos, Luka ve Yohanna adlı havarileri hatırlıyor. (Ç.)

olarak kabul etmiyordum. Asıl can attığım şey, yüz-
yıllar öncesile ilgili bir heyecanı uyandırmaktı.

Ama, yavaş yavaş yaklaşıyordum. İspanya be-
nimde yüreğimi erkekleştirmekteydi. Pıhtılaşmış
kanlarla çarmıha gerilmiş İsa'ları görüyordum ve
gözüm alışıyordu. Kadınları dansederken görüyor-
dum ve şakaklarım kastanyetler gibi çarpıyordu.
Böğük sesleri, çanları, borozanları duyuyordum:
Kırmızı biberler, ağır baharatlı etler yiyor, Castilla'-
nın buruk şarabını içiyordum ve böylece beş duy-
gum güç kazanıyordu. Yalnız ve serbesttim. Ruhu-
mu her hangi bir sıla gevşetmiyor, kanımı her hangi
bir aşk kaynatmıyordu. Mutlu da değildim, hiç
umutsuz da... Bu alışılmış sözlerden uzak, bütün
mutluluk ve umuzluksuzlara sahip olup bunları
asan ve kuvvetin esrarlı sentezine ulaşan anlar yaşı-
yordum.

Tanrı'ya yaklaştığımı o zaman anladım. Ve bir
gün Akdeniz'deki bir İspanyol limanında, İspanya'-
dan ayrılacağımın arifesinde, eşiği aşacak güçte ol-
duğumu gördüm. Ne oruç tutmuş, ne de köle dinle-
rinde olduğu gibi, Tanrı'ya tapabilmek için kanımı
aldırmıştım. Yalnız, kendi kendimle mücadele ede-
bilmek için tenimi güçlendirmiş bulunuyordum.

Öteki dindarların arasına karıştım, kadın erkek
bir alandan geçtik, ilerledik; bütün sokaklar nehir
kolları oldu ve duamıza katıldı. Öğleden sonra idi,
güneş yakıyor, etleri eritiyor, insanların koltuk alt-
ları kokuyordu. Kadınların saçındaki yasemenlerle
güller çürümekteydi. Ağır bir insan kokusu, ter ile
idrarın hayvansal kokuları. Ama, bu sanki beşiğin
en eski, ilk dua havası idi ve insan onu esrarlı bir
heyecanla soluyordu.

Az sonra şehrin kıyısında, beden eğitimi yapılan yer gibi, çember biçiminde, taştan yapılmış kocaman tapınak görüldü. Kapılar ardına kadar açık: Tanrı—Boğa bugün misafir kabul ediyor. Dalgalandıran kırmızı bayraklar, gidip gelen atlı muhafızlar ve havaya yükselen tütsü gibi koyu bir toz ...Kapılarda mumlarla günlükler değil, yelpazeler, fıstıklar, gazoz ve meyveler satılıyor. İnsan, hiçbir resmiyet duymadan, kavun çekirdeklerini çiğneyerek, ısıklık çalarak bu Tanrı evine giriyor, çünkü kendi evine girdiğini bilmektedir.

Daha yeni kum dökülmüş büyük bir arena. Etrafta tahtadan yapılmış üç kat... Dindarların oturacağı basamaklar. Kapı karşısında: Boğanın çıkacağı «güzel kapı».. Bağırma, gülüşler, vücutlardan çıkan kokular, pudralar ve portakal kabukları... Tiyatronun yarısı güneşten yanıyor ve fakirler oturuyor orada. Öteki yarısı öğleden sonrasının serin gölgesine bürünmüş. Rengârenk yelpazeler, Tanrı'ya, gelmesini işaret ediyormuş gibi hızlı hızlı sallanıyor. Esrarengiz kapıya dikilen gözler parlak.

Birden borular çalındı ve Ortaçağ üniforması giymiş, başları tüylü iki süvari etrafı dolaşarak arenayı boşaltıyorlar. Onların arkasından kapılar açılıyor ve toreador'lar geçit yapıyor. En başta, asıl dövüşçü matador, yani en kritik anda ortaya çıkıp boğayı öldüren katil... Onu banderillo'lar izliyor. Bunlar, hırslı canavarın boynuna, omuz ve sağrılarına, rengârenk serpantinli uzun şişleri saplar. Sonra picador'lar, yani atlara binmiş olarak boğayı şişlemek suretile kızdıran şişleyiciler geliyor. Hepsisi de ünlü tören elbiselerini giymişler: Gümüş ve altın işlemeli yelekler, ipek kuşaklar, renkli, kısa panto-

lonlar. En arkada capeandor'lar var. Bunlar da boğayı kızdırıp baştan çıkarmak için kırmızı kap giymişler. Bu rahiplerin hepsi genç ve kıvrak. Tapınak neşe, renk ve hızlı bir müzikle doluyor. Nihayet kafileyi (hemen matem, hem düğün kafilesi) zengin koşumlu, tüylü ve zilli üç katır bitiriyor. Bu katırlar, biraz sonra öldürülmüş boğayı ya da işkembesi değilmiş atları ve belki öldürülen insanları çekip götürcek. Çünkü, Tanrı bazan kurban olmayı reddediyor.

Birden hepsi kaçıyor ve yalnız arenanın gölgeli yerinde gizlenen iki picador kalıyor. Hepimiz soluğumuzu kesiyoruz. Bir an için ağır bir sessizlik oluyor. Ve birden eşikler gıcırdadı, sâkin, yiğit, parlak, simsiyah bir boğa çekine çekine arenanın ortasına kadar geldi. Durdu. Birden kalabalığı koklayarak ürperdi. Güneşten gözleri kamaşmış olduğu için arenada renkli bir bulanıklık ile kendisini yakan binlerce gözden başka birşey görmüyor. Bıkmış bir halde böğürdü ve yemliğine gitmek üzere geri döndü.

Ama o sırada, iki picador'dan biri gölgeden çıktı ve beyaz at, boğanın etrafında geniş bir çember çizmeye başladı. Boğa o zaman anladı: Yemliğine dönemezdi artık. İnsanlar onu buraya öldürmek için getirmişlerdi. Ok gibi gerilerek ata saldırdı. Dik boynuzları bir an için atın karnının altında parıldadı. Atlı bütün gücü ile mızrağını ensesine sokacak vakti buldu ve kaçtı. Kan kaynayarak fışkırdı. Boğa acıdan böğürdü ve atlıya doğru atıldı. Ama capeadorlar etrafını çevirerek kırmızı bezlerini sallamaya başladılar. Bunun üzerine boğa onlara saldırdı. Ama, ipincecik gençler, hafif birer kıpırdanışla çekildiler ve boğa boş bezi boynuzladı.

Boğa durdu, içini çekti, sağa sola baktı, acıyan başını kaldırdı, ıslık çalan binlerce insana baktı ve yere uzanmak istedi. Yorulmuştu, canı acıyordu.

O zaman banderillo'lar ortaya çıktı. İçlerinden bir tanesi cesaretle boğanın önünde, tam yüzünün karşısında durdu, iki eli gerilmiş halde biri kırmızı, öbürü yeşil serpantinli iki büyük şişi boynuna sapladı. Tam boğa ona doğru koşup havayı boynuzladığı sırada o gelmiş ve kıl kadar bir farkla kenara çekilivermişti. Kızgın canavar bir hamle daha yapmaya vakit bulamadan başka bir banderillo sarı serpantinli iki şişi daha sapladı. Artık bütün sırtından kan akıyor ve kötü talihli boğacık bayraklarla süslenmiş bir halde sıçrayarak böğürüyordu.

Yoruldu, yine başı aşağıda olduğu halde durdu. O zaman katil, yani matador ortaya çıktı. Yaya, sırmalı kadifeler giymişti, dizlerine kadar gelen pembe ipek çorapları vardı. Elinde, uzun parlak kılıcını gizleyen kırmızı bir şal tutuyordu. Boğanın karşısında durdu. Boğa büyük ,kritik ânın geldiğini anladı: Yavaş yavaş başını sallayarak kuvvetini topladı. Hazırlanıyordu. Matador boğanın ritmik hareketini izleyerek bir direk gibi titremekte ve sallanmaktaydı. O da hazırlanıyordu. Ve birden, boğanın saldırmak üzere toparlandığı şimşek kadar kısa bir zamanda kırmızı kap aşağı düştü ve insan ile boğanın arasında kılıç parıladı. Canavar da bir anda, titreyerek diz çöktü, tekrar erkekleşip kalkmak istedi, ama ayakları büküldü ve yere yuvarlandı. Kılıç kalbini delmişti. Sırt üstü yuvarlandı, ayaklarını üç dört defa salladı ve sonra dilini ısırması bir halde başını yan tarafa döndürdü. O zaman, artık hiç tehlikesi kalmadığı için ,suç ortağı puntillero, gelerek bir bıçakla kafasını kesti.

Borular öttü, neşeli çingiraklar çalındı ve üç katır tırısla koşarak geldi. Öldürülmüş boğayı arkalarına bağladılar ve sürükleyerek arenadan dışarı çıkardılar. Kanlı manzaradan kurtulacak ve soluk alacak zamanı bile bulamadım: Hiç ara verilmeden yine kapı açıldı ve ikinci boğa görüldü. Bu, siyah yamalı beyaz, ince ve sivri boynuzlu idi.

Sahnenin tipik oyunu yeniden oynanmaya başladı. Boğa önceleri, çayırdı dolaşırımış gibi yavaş ve mutlu bir halde keyifleniyordu. Onun tadını, gücünü ve masumiyetini asla unutmıyacağım. Ama birden picador'lar kıpırdadı, matador geldi. Kılıç şimşek hızı ile boyundan içeri saplandı ve yüreğe girdi. Bütün seyirciler sevinçten bağırarak ayağa kalktılar. Yanımdaki kadın güldü, âşkila dolu gözleri oynuyordu. Boğacık sendeledi, ayakta durmak istedi ama bacakları titriyor, yer değıştirtiyor, çözölüyor-du. Yine de ayakta durmak için çaba harcamaktaydı. Acı ve tarifi imkânsız bir rakstı bu... Ancak bir kaç saniye sürmüş olmalıydı ama, bu iki üç saniye bana sonsuzluğun ne olduğunu anlatmaya yetti. Boğa rakediyor, diz çöküp ayağa kalkmak için davranıyor ve böğüremiyordu bile... Ve birden, yere cansız yuvarlandı.

Üçüncü boğa bir güzellik ve kuvvet harikası idi. Bal rengi, tombul ve sivri boynuzlu idi. Arenaya girip de kumda kanın kokusunu alınca cinayeti anladı. Islak burun deliklerini kızgınlıkla oynattı ve gözlerini kıpkırmızı soludu. Birden gölgedeki atlıyı gördü. Böğürerek saldırdı. Mızrak yanlış gitti ve atlı yere yuvarlandı. Kızgın boğa boynuzlarını atın karnına soktu. Atın karnı yarıldı ve barsakları dışarı çıktı. At acısından kışnedi, kendi içinden dökülen-

leri çifteledi, barsakları ayaklarına dolaştı ve hepsi birden kumun üzerine döküldü. Banderillo'lar koştu ama korktular, tahta setin arkasına fırladılar. Onların arkasından boğa da tahtalara doğru fırladı. Halk korkudan bağırmaya başlamıştı. Muhafızlar yetişip canavarı geriye sürdüler ve tahta setleri kapadılar. Matador, kılıcını kırmızı bezin arkasına gizlemiş halde göründü. İnsan ile boğa yüzlü tanrı yine erkekçe karşı karşıya duruyordu. Bir anlık bir bağırışma bu ...İnsan artık dost olma ânının geldiğini, büyük temasın kansız, alaycı bir şey olacağını ve cinayetle değil de sevgi ile birleşeceklerini sanıyor. Ama birden, dik boynuzların arasında kılıcın demiri parladı: Boğa güreşçisi çekindi, kılıcını geri aldı. Coşan halk ona ıslık çalmaya başladı. Boğa güreşçisi utandı. Yine kılıcın örtüsünü açtı, nişan alıp sapladı. Ama yine de hata yapmıştı. Kalbe giden yolu bulamadı ve kılıç boynuzları arasında saplı kaldı. Canavar bir baş sallamasile kılıcı ileri fırlattı ve zıvanadan çıkmış bir halde katile baktı. O şimdi kendisine getirdikleri başka bir kılıcı tutuyordu. İkisi de, birbirinin karşısında bir kaç saniye hareketsiz kaldı. İnsanın değerini o anda anladım. Zayıf ve inceydi, dansa gider gibi hafif giyinmişti, dik alnı gölgede parlıyordu. Karşısında ise, hayvanın buğusu tüten gücü vardı. Hayvanın ve Tanrının...

Etrafımdaki bütün insan yüreklerinin kardeşçe çarptığını duydum. Hepsini aynı inanç birleştiriyordu: Boğaya tapma. İçimizden aynı çığlık yükselmekteydi. Ah, o parlak deriye dokunabilsek de sivri boynuzlarına tutunsak ve boğa kanının damarlarımızda kaydığını duyup onun yürek atışı ile birleşsek! Ama burada hepimiz yapamadığımız için, bu

tanrısal kuvvetle g re emiyor, temsilcimiz olarak bir kişi yi en alı kın olanı, kutsal bo ayı en iyi tanıyanı, bütün dindarları temsil ederek onunla g re meye ve onu öldürecek sonsuza kadar kendisiyle birleşmeye gönderiyoruz. Burada öldürülen, dayanılmaz sevginin meyvesidir. Kutsal evlenme ile kutsal cinsiyet birdir. Bu niteleme, nazik ve fikirsiz ruhlara saçma gibi görünebilir. Ama, gerçekten sevmi  olan anlar. Kan, kan ile birleşme, sevginin ölümle  l ms zle tirilmesi, artık insanın uygarlıkla gizlenip gev eyen derin zorunluluklarıdır. Ama burada, Akdeniz'in öteki ucunda çok basit ve esrarengiz bir halde birdenbire yeniden canlanıyorlar.

Ayrıldı ımda hava kararmı tı, içimde dayanılmaz esrarengiz bir g   hissediyordum. Sanki vaftiz olmuştum, sanki bo anın kuvvetinden almıştım. Ve aynı zamanda, korkunç bir d v  ten sonra içimde insanla hayvan, insanla tanrı ve tanrı ile ölüm birle mi  gibi aldanmaz bir huzur, güçlü bir sevinç duydum.

Arkamda İspanya kıyıları gözden kayboluyor. Denizin derinliğinde ve gökyüzünde keskin sıra dağları hâlâ hafif ve güzel, dalgalanıyorlar.

Sevgili Akdeniz yine yanan  akakları serinletiyor. Gözlerimi yumuyorum ve İspanya'nın bütün gürültülü, alacalı, koyu manzarası gözlerimin arkasında yükseliyor. Yeni ruh korsanlığından aldığım zenginlikleri, matematik bir kesinlikle içimde sınıflayıp sa lamla tırmak için düpedüz mücadele halindeydim: Elhamra, Cordoba camii, Burgos Katedrali, saçları yaseminli kadınlar, Valencia'nın portakal bahçeleri, Greco'nun ince alevleri, Goya'nın korku uyandıran acımasız manzaraları... Cordoba'daki

bir balkonda bir an için parlayıveren bir kadın, Madrid'in büyük bir sokağında bir ağustos gecesı görünen dolunay, Alicante'nin meyvalı hurma ağaçları altında ilk sıcak yağmurlar... Ve İspanya'nın bir ucundan öbürüne, seferî bir birliğin yolunu gösteren kırmızı bir çizgi gibi koyu kan damlaları, acı düşünceler, çok kekre ve geçici sevinçler, gülüşler ve ağlamalar... Ve hepsinin üstünde, benim İspanya'daki bu son günüm, parlak gövdeli boğa, gülen kadın, boynuzların arasına saplanmış kılıç, onunla birleşmek için Tanrıyı öldüren insan...

Daha önce de tahmin ediyordum ama, o gün yüreğim silkindi, artık emindim: Hayat erotik, öldürücü bir güneş, umutsuz ve acelesiz, Don Kişot vâri bir maceradır.

İşte, bu İspanyol seferinin en büyük ganimeti!...

D O N K İ Ŗ O T

Buğusu tütüyor aklın, sınırlar bulanıyor.
dünyayı çepeçevre yalıyor hayal
ve gürültülü, dik ateşler sarıyor onu,
Bir salamandıra gibi göründü kader
ve alevde serinlik,
Kısır ıssızlığın içinde silkindi akıl,
ve işte, uzakta din:

Bakire Meryem gibi tatlı,
emzirerek geçiyor mucizeyi.

Hamle yapıyor ruh, rüyasına girmek için,
boğularak dünyada,

«Özgürlük!» diye haykırıyor
ve kumsalın ateşli derebeyi
büyük çilekeş Don Kişot
ayağa kalkıyor, bağırmasına acıyarak.
İhtiyar reis sesleniyor ona

«Sus ey ruh Tanrı neyi bitirmeden
bırakmışsa ortada, ben bitireceğim,
başkomutan olan ben!»

İsteğin en yüksek sınırında
nöbete dikildi keskin göz.
Yardım et ona Tanrım, alevi sönmessin!
Son yargı gibi acımasız,
susuz, kuşsuz ve umutsuz bir çöl

ve bir yumak kara yılandır yaradılış!
Tanrım, hiçbir yerde görmedim ben
bu kadar boğanotunu ve bu kadar acımasız,
ıssız vatani.

Korku söylendi soluksuz dudaklar

«Ey Tanrı'nın ateşi, umutluyum yoldan!»
Gözlerini yumar, çeker içini,
baştan çıkaran bir kuş
konar sol omuzuna ve aşk hırsile
şakır öteki dünyanın tatlılıklarını

«Mavi deniz kıyısında serin bir evcik
bembeyaz ışıldasın ve içimde büyük bir

COŞKU

ve kutsal köşemde taze bir kadın
oğlumu emzirirsin!»

Kuş değil bu, bülbül değil!

Aldanıp geri dönme yüreğim
bizim hanımımız olan özgürlük
geliyor işte!

Ama gevşek at, uçurumun başında
hırıldayıp açar ağzını

«Nereye gidiyorsun, patron?

Acı zavallı vücuda,
İkinci yaklaştı artık,
Dünyanın tatlı ve yaş yoncalı
serin ahırına dönelim biz!»

Konuşuyordu Tanrı ağacının
uzun at korku ile yere indiriyordu
suratını.

«Ama usta, kendi yitireğini dinliyordu

«Fikrin çizgisi budur,
zehirli yılanlardır onun yiğitlikleri
ve Dulcinea'nın seyrek, gizli,
güzel kokusuna karşı,

yeni, var olmayan sevgimiz
yalnızca kıvrıcık bir çiçektir.»

Ve sevgili izlerinden yürüyeceğiz biz.
hayat boyunca

Ama susadık mı kanımızı,
yalnızca taşlarda yalıyacağız köpek gibi.
Ve sadık bir tek dostumuz olacak
kudurgan aslan Ecel!

Hiçbir umut olmadan, belki
bir gün görmek istediklerini bulur.
gözler.

Öyle ise sen mızraklık savaşçı,
yiğitçe arş ileri!
Senin,

yel değirmenlerini kale sanmak
ve dövüşmek havada gölgelerle
yolundaki açık gururun, ay baba!
Yukardaki soğuk yıldızlar

alay edecek seninle
ve aşağıda insanlar yuha çekecek sana.

Ama sen
vahşi özgürlük ve ölümlü olan
baştan çıkarıcı sevginle
güleceksin katılarak
kan damlaları bıraktığın her yerde
büyük kurban!

Bağlayıp diğeri erdeme
öne geçeceksin bomboş kucagımla,
Mart'ın tüm kırlangıçları
omuz, boyun ve koltuk altlarında
ruhun kemirdiği kutsal vücudun
bütün oyuklarda,
gelip yuva kuracaklar.

sen ise, kurtuluş olduğu yolundaki
tanrısal yalana
dayanarak boyayacaksın
ilkbaharın yumurtalarını
kutsal kanınla.

Buğdayı hayalin iliğıle besliyor
ve saman gibi savuruyorsun hovardaca.
Titrek yüreğıne bakıyor, çözüyorsun.
ondaki korkak aklın bağlarını
ve atılan taşlarla
yuhalar arasında

kırık dökük silâhlarla
ekzotik bir tavukkuşu olan hayalimizi
kovalamağı başlıyoruz biz.
Alnımız mutlu, yüksek bir dağdır,
en temiz rüzgârlar döver onu.
Artık kaçtır pis

kokunun soluklarından.
Kırdık artık usluluğun gemini.
Doğada en güç şey nedir acap?
Bunu sorar yüreğimiz ve titremez.
Getirelim içimizdeki ormanlardan
orada yuva kuran adaleti,

neşeyi, iyiliğı ve vahşi kuşları.
Bunlar asla gelmeyecek ama,
toprak içindeki ocak sönmesin!
Sen ateşi besle,

fakirlik, adaletsizlik ve aşağılık ile
saf altın ve Don Kişot olacaktır.

Böyle zarafet kazanacak
dünya ile hayat...
ve gençliğin çiçeğı ölümsüzlükle açacak.
böyle ulaşacak yalnızca,
hatasız okçu insan aklının

sevdiki biricik ava.
Biliyorum baba, senin içini,
acı bir yalan gibi sarıyor acı.
Ağlamayı hapset, seni boğsa da
ve unutma ki umutsuz, dul dünyanın
en büyük umudu sensin.
Silkele sen güneş sarısı geniş kanatları,
uyuz, kart bir tavuk olan dünya,
tavus olup gezecektir.
güneşin altın ışığında.
Sen Tanrı'nın son memesi,
en saf, en değerli sözü
ve kırık, beyinsiz mızrağına bağlamıştır.
Yalnız sen yapabilirsin artık,
kalk, çıkar onu insanın hizmetinden
Artık toprak değil, uzun bir tüy
ve dik bir alevle silâhlan
ve mazur görsün seni,
tanrısal umursamazlık ile delilik.
İkinci yaratışa başlıyorsun sen!
Böyle yakınıyor, böyle gülüyordu yürek
ve meyvasız son siperisin.
Ve ihtiyar baba bütün umutlarını
artık senin kırmızı kanadına
ve kara atının eyerinde büyük atlet
eğilmiş duyardı yeni sesi.
İşte başının üstünde, ışıpta,
dik başlı, kırmızı boyunlu ve şakıyan
küçük bir saka kuşu görüldü.
Titriyordu göğsü ile tüyleri
ve fazla şakırmaktan,
sarı gagasında belirdi bir damla kan!
Ve kır tüylü toprak ana
güneşte dik boyunlu saka kuşu oldu.

Çırpıyor kocaman kanatlarını.
Yeni duyulan bir hava tutturdu.
Uslanmaz bâkirenin gözlerinde
fakirliği ,ıssızlığı ve acıyı
görüyordu yaşlı reis ve kimse
isteyerek kutsal sineye götürmüyordu onu.
En yüksek dalında isteğimizin ulaşılmaz
çabasının

zaferin denizkızı belirdi
başında cinayetin tâcı ile.

Dudaklarını ısıyor. Kaptan Tek.
Aklının yelinde bütün hayat
şikâyetçi masal olup dolandı.
ve o başlayıp Tanrı'nın derinliğinden
rüyanın ağında çırpınarak girdi
sevgilisinin kiralığına.

Tepesinde ağlayıp yolundu
yıldızlı gece yarısı.
Ama o dilsizleşip kara atını mahmuzladı.
Ve yavaş yavaş kesilerek soluğu
çıktı ruhunun umutsuz yokuşunu...

YAŞASIN ÖLÜM

(VIVA LA MUERTE)

YAŞASIN ÖLÜM

Dünyanın en aydınlıklarından biri olan İspanya'nın yüzü karardı. Uçaklar, et yiyen kuşlar gibi üzerinden geçiyor ve yükseliyor yangın dumanları. Castilla, Endülüs, Extremadura ve Catalonia'dan bir çığlık yükseldi İnsan yüreği parçalanıyor. Şehirlerle köyler harabe olmakta. Erkekler, kadınlar ve çocuklar silâha sarılıp birbirlerini öldürüyorlar. Toledo harabe halinde. Artık o da Misolonghi gibi ölümsüzleşmiştir... Güzel, korkusuz, nefesine düşkün asil kadın Madrid yanıyor!...

Oradan, Pireneler'in ardından boğuk ve birbirine çelişik olan haberler geliyor: Canavarlıklar, kahramanlıklar, ateşli sözler, çetin ve aşırı bir cesaretle yapılan işler, diri diri yanan insanlar, açılan mezarlar, kurşunlanıp duvara yapışmış insan hayatları... En eski kardeş kini acımasız bir şekilde patlak vermiş... Korkunç çağdaş fikirler, bilinen çatışmalarında yok ediyor insanları...

Bu yeni, insanlık dışı boğa güreşi karşısında bütün dünya duruyor, dinliyor ve soluğunu tutuyor. Hiç kimse seyirci değil. Hiç kimse eğilip dinlemiyor ve umursamazlıkla bakıyor. Herkes acıyor İspanya'nın acısına. Çünkü derinden, İspanya'nın acısı bizim de her bireyin ve tüm ulusların da acısıdır

İspanyol tarihinin iki karşıt ucunu bir çatışmaya sokmakla İspanya'nın takındığı yüzün, bizim tarihimizin de yüzü olduğunu derinden hissediyoruz... İspanyol savaşı, en derin anlamile bir iç savaş değil, milletlerarası bir savaştır.

Onun için, bugün İspanya'ya giderek diğer insanlara korkunç faciayı iletmeye karar veren kişinin sorumluluğu büyüktür. Artık tehlikesiz ve sorumsuz bir şekilde kostümlerin, yerlerin, bahçelerin, eski kiliselerin, güzelliklerin ve ekzotik harikaların (Sevilla'nın çingene kadınları, dansözleri, kastanyetler ve boğa güreşleri) anlatılması söz konusu değildir. Günümüzün turisti bunların hiç birine bakmıyor hepsi yok oldu. Bu başka olayları görür. Artık onun tanıklığı sorumluluk taşır: Tarihsel bir döküman ve insanca bir değerlendirme... Yalan, mübalâğa, boş lirizm ve bütün anlatım süsleri, bunca insan acısının karşısında uyusmazlar...

Gittim, gördüm ve gözlerim doldu. Komutanlarla konuştum, askerlerle birlikte yaşadım, harap olmuş köylere girdim ,ağıt okuyan kadınların iniltisini duydum, savaşta ölenlerin üstünden geçtim, ceplerinde bulunan mektupları okudum, karada ve denizde yapılan savaşları izledim, Manzanares kıyılarından Madrid'in yıkılışını seyrettim.

Bu savaşın, tanımlanması güç trajik bir yanı var. Çünkü, ilerleyen çağımızın zorunluğuna kapılarak birbirini öldüren bütün bu insanlar çekingen ya da umursamayan kişilerdir. Hepsi kanı sıcak Afrikalılar, çok kollu, zengin ve vahşi bir ırktır, İspanyol'dur kısacası. Takmış oldukları geçici, kırmızı ya da siyah maskelerin arkasında İspanyol'un her an sırf ihtiras ve alevlerden ibaret çıplak vücudu far-

kedilir. Bu ateşli yüz, birkaç yıl önce boğa güreşlerinde görüldü. Binlerce erkek ve kadın hırsla güreşi, boğuşmayı, boğanın ölümünü izliyorlardı. Şimdi de buna benzer bir güreşe tanık oluyoruz ama, insan ile boğanın değil, insanlarla insanların... Boğa güreşleri değil, insan güreşleri... Kandan gelen, yüzyıllarca önceki esrarlı sarhoşluk. İnsan ile hayvanın köklerindeki geri dönüş. Uygarlık adı verilen çok hafif ve o kadar sanatkârca işlenmiş tülün birdenbire yırtılması. Her büyük ve değerli insan faaliyetinin derinliğinde ekonomik ya da ahlâki çıkarın değil, hırsın bulunduğu ortaya çıkması... Yani mantık ile çıkardan uzak; insan öncesi bir fırtına...

Bu kritik anlarda hayat, en yüksek iyilik değildir. Bu noktaya dokunmak, bugünkü vakşi ve işitilmemiş İspanyol dramını aydınlatacak ve onunla ilgili birçok şeyleri açığa çıkaracaktır. Bu gibi anlarda insan, hepsini ateşleyip yakmak için on, yirmi hayata sahip olmadığına acır. Evlerinde rahatça oturanlar ya da kahvelerde tartışıp çekişenler kandan korkar. İspanya'da olup biteni okurlar ve tüyleri ürperir. Resimlere bakarlar ve solukları tutulur. Ama tarihsel eylem içinde yer alıp sıcak kana bulananlar kendilerini kaptırır, sarhoş olurlar, dayanılmaz bir baş dönmesi, devce (yani çok eski, insanca) bir iyilik duyar. Ve ölümün giriş yerlerinde hareketsiz oturup düşünenler için anlamsız olan sevinçlere sahiptirler.

Yazmaya tebessüs ettiğim şu anda, tanığı olduğum olayların tüm sorumluluğunu duyuyorum. Gördüğümü en açık bir biçimde dürüstlikle söyleyeceğim. Çünkü ister bilinçli, ister bilinçsiz olsun,

amacım şu ya da bu ideolojiyi savunmak, şu ya da bu kampın kahramanlıklarını açıklamak ya da gizlemek değildir. Amacım başkadır benim: Ne gördüm, ne duyduysa, tanıdığı olduğum olayları anlatmak, bugün İspanya adını taşıyan şu insanlık yarasını size göstermek. Yarın bunun adı belki Fransa, belki de bütün dünya olacaktır...

İspanya'nın ve onunla beraber bütün insanlığın geçirmekte olduğu kritik anda, savaşın, her iki kampının da kılıç darbelerini yediği bir noktada bulundum. Çetin ve acı bir iç mücadelesinden sonra, bu yeri serbestçe seçtim. Kılıca karşı yalancı bir eğilim yada umursamazlıktan ötürü değil, bugünkü düşünen insanın en güç ve en verimli görevinin doğruyu söylemek olduğuna inandığımdan. Bu gerçek, bütün mücadele edenler için zorunlu şekilde antipatiktir ama, zararı yok... O, birgün geleceği yaratarak değerlendirilecektir.

Hiç birşeyi gizlemeyeceğim. Tarihin şeytani bir dönemeç noktasını geçmekteyiz. Bir sürü isimleri vardır onun: Nefret, savaş, çabuk kurma yahut kaos. Ama, iyi görüp namuslu bir şekilde savaşabilsek, belki son kalacak isim (**tarihte her zaman olduğu gibi kanayan**) şu olur: Yeni Uygarlık. Ne görüp duyduysa, kendi vardığım yargıyı hiç karıştırmadan anlatacağım. Şimdi insanları iten, onları örgütleyen ve acımadan öldüren bu bilinen çatışmada ne değeri olur kişisel yargının? Böyle bir yargı, acıklı bir depremi görmeye gidip de yargılarda bulunmaya ve yer kabuğunu açarak şehirleri yutan karanlık kuvvetleri suçlamaya başlamak kadar yersiz ve komik olur.

İspanyol toprağına geçmek üzere beni Porte-

kiz'e götüren gemide, benim gibi İspanya'ya giden ve bir raslantı olarak benimle aynı kamaraya düşen Doktor Kolin Ros adında bir Alman filozofu vardı. Bana sordu

— Savaşa taraftar mısınız, yoksa karşı mısınız? Karşılık verdim

— Ne taraftarım, ne de karşıyım. Tıpkı depreme ne taraftar, ne de karşı olmadığım gibi!...

İspanya'ya doğru ilk yola çıktım Majorca Palma'smda büyük bir kaynaşma vardı. Askerler, sivil-ler, telâşlı kadınlar, süslü püslü kızlar, uzun bastonlarına dayanan ihtiyarlar kışlaların önünde toplanmış, duvara asılan haberleri okuyorlardı. Yağmur yağıyordu. Koca koca toplar, yağmur altında, gülermiş gibi neşeli neşeli durmaktaydı. Güvercinlerle dolu idi Palman'ın büyük gotik katedrali. Yağmur da ıslanmamak için kapıların altına sığınmış, azizlerin başına oturmuş, meleklerin mermer kanatları altına sokulmuşlardı. Bütün Katedral, sevdalı bir dişi güvercin gibi gurulduyordu. O sırada, askerle dolup taştan bir kayık hareket ediyor, başkasına da aynı trajik mal yükleniyordu. Faşist selâmı veren eller havaya kalktı, mendiller sallandı, «Yaşasın!»

— Viva la muerte! Yaşasın ölüm!

O sırada, Katedral'in köşesinde, başında ulusal renkleri taşıyan, yani sarılı kırmızılı bir mendille bir genç kız görüldü.

İkinci kayığa atlamaya hazırlanan genç kız bir askere bağırarak :

— Pst! Pst. dedi.

Genç asker (o da onbeşinden yukarı yoktu) güldü, geriye doğru koştu, kızı belinden yakaladı, Katedral'in kemerli kapısından içeri süzülüler ve

orada, çabuk çabuk, insanların ölümsüz lâflarını söyleştiler... Savaş siliniverdi, iki yüz Majorca'nın sıcak ve sâkin yağmuru altında sevinçten parıldadı.

O zaman anladım ki savaş, en yüksek tepelerine kadar ,insanın bütün acı ve sevinçlerini kapsar Küçük bir ayrıntı bile, tehlikesizce oturup da savaşı düşünen bir adamın duyması imkânsız olan en kekre bir duyguyu savaşıya tattırabilir. Yalnız ölme giden adam, peşinden ölçülemeyecek değerle kadının, şarabın, güneşin ve bir çiçeğin ne demek olduğunu anlar. Onun için, kanlı İspanyol toprağına ayak basar basmaz karşıma çıkan manzara beni hayrete düşürmedi: Hafiflik, keyif, bir panayır uğultusu ve boğa güreşlerini izleyen kalabalığın tıpatıp aynı olan bir psikoloji... Güreşçilerin hırçınlığı bir halk tiyatrosunun sahneye konusu, kat kat sürülmüş boyalar, canlı renkler, tamamen külüstür yazılar ve kadife kostümler... Kadınlar, erkekler, çocuklar eğlencelik çiğniyor, gazete okuyor, tütün içiyor ve kanlı tiyatronun ara sokaklarında, Burgos ile Salamanca, Toledo ile Sevilla, Barcelona ile Valencia, Bilbao, Malaga ve Madrid arasında gidip gelerek yüksek sesle tartışıyorlar.

1936 Sonbaharı.

CACERES

Portekiz sınırını geçiyor, Extremadura'nın seyrek yapraklı zeytinliklerine, gri taşlı ve sonbahardan ötürü yaprakları kızarmış bağları arasına giriyoruz. Granit üzerine oyulmuş ağaçsız köyler, kapılara asılmış sarı mısırlar, kırmızı biberler...

İçine sıkıştığım vagon askerlerle dolu. Ayaklarını kavuşturup üzerine mukavva bir bavulu masa gibi oturtuyorlar. Herbiri acele acele torbasını açıyor: Kutu sadyalyaları, kireç gibi beyaz ekmek, kara zeytin, bol bol kocaman kırmızı biberler. Yemek yiyorlar. Küçük bir tulum (bota) ağızdan ağza doluyor. Bunu sıkıyorlar ve şarap bir delikten ağzın içine kıkırdarak akıyor. Keyfe geliyorlar. İspanyol falanjinin marşını söylemeye başladılar

Yine gelip gülecek bahar,
Gökte, açık denizlerde ve karada!
İleri Falanjlar, zafere!
Artık gün doğmaya başlıyor İspanya'da.

Şişmanca, neşeli bir asker heyecanını tutamayıp kollarını havaya kaldırdı

— Viva la muarte!

Bota ağızdan ağızda dolaşüyor. Pencereden sarp, gri granitler, gümüş renkli zeytin ağaçları, kırmızı bağlar görünüyor. Ara sıra taştan yapılmış bir ev.

Boğazından yaralı zayıf bir genç başını kaldırıp içemiyor. Onu ters çevirip küçük tulumu dudaklarına sokuşturuyorlar; içiyor. Alcazar'da kuşatılanlardan biri idi. Sordum, anlatmak istemiyor.

Yalnızca boğuk bir sesle bağırdı:

— İstemiyorum! İstemiyorum. Ne yapacağım lâfları? Bak, şu gördüğün ben fıçı gibi şişmandım! Otuz kilo kaybettim!

Hepsi kahkahadan kırılıyorlar. Yeniden içiyorlar. Kahramanı yine başaşağı döndürüp ağzına dayıyorlar şarabı. Acıdan boğularak yutuyor.

Dudaklarını silerken tekrar:

— Yirmi kilo kaybettim, dedi. Yirmi kilo! Alcazar bu demektir! Başka birşey değil!

Tren şimdi vahşi ve ıssız dağlarda koşuyor. Kocaman, siyah şapkalı bir çoban taşların arasından fırlayıp bağırmaya başladı:

— Diario! Diaro! Gazete! Gazete!

Bir gazete attılar, köpeği koşup aldı.

Öğle üzeri, gökyüzünde imiş gibi karşımıza bir kale dikildi. Evler, bayraklar, çeşitli başlıklar, sarı yatak örtüleri, beyaz çarşafklar, asılmış, kırmızı istavrozlu balkonlar. Extremadura'nın merkezi Caceres! Parlak bir güneş, dikine inen bir ışık, yani öğle zamanı. Beyaz bir çarşafın üzerinde kocaman, kırmızı bir yürek... Bir ok tarafından delinmiş İsa'nın yüreği... Duvar ve kapılarda kocaman yazılar: «Yaşasın İspanya! Yaşasın İsa!» Çelebbiyye ve sarık giymiş Fashlar, boyanmış pudralı kadınlar, kabarık göğüslerinde kocaman bir haç bulunan tombalak hemşireler, aşağı yukarı koşuyor, askerleri se-

lâmlıyor, süzüle sahna geçiyor, geri dönüp bağı-
yorlar: «Arriba Espana!» (1) ve sonra dudaklarını
yalıyorlar.

Bir eşikte, elleri kavuşmuş, sakın gözlerle ba-
kan ihtiyar bir kadına soruyorum:

— Ne oluyor?

— Hiç oğlum, savaş!

Küçük bir bahçedeki kanepelerde kadınlar otur-
muş Yahudi baklası çiğniyorlar. Kırmızı, yuvarlak
takkeli on kadar genç geçiyor.

İhtiyar bir adama sordum:

— Bunlar ne?

— Requetes (2) diye karşılık verdi.

— Yani?

— Şey işte... Kıralm geri gelmesini istiyorlar.
Bağırdıklarını duymuyor musun? Rey rey o! Rey,
rey o! (3).

İhtiyara:

— Sende kırmızı takke yok! dedim. Yoksa cum-
huriyetçi misin?

— Vermediler ki giyeyim!... Oysa halis yünden,
kış da geliyor!

Güldü. Askerlerle dolu olana baktı. Başlarında
çeşit çeşit takkeler vardı. Yere tükürdü ve:

(1) İspanyolca «arriba», «yukarı, yükseğe» demektir. «Ar-
riba Espana!» hemen hemen «Yaşasın İspanya!» an-
lamına geliyor.

(2) «Requeté»nin söz anlamı «çok» olup bir ön takıdır.
Halk arasında ise kiral taraftarlarına, muhafazakârla-
ra böyle denir.

(3) «Kıral, kıral oh!» demek. (Ç).

— Bunların hepsi İspanyol kafası! dedi. Sen takkelere bakma, caballero! Sen takkelere bakma!

Ortaçağ'dan kalma taş balkonlar, kuleler, kale kapıları, saraylar. Evlerin kapı üstlerinde oyulmuş güneşler, yıldızlı, armalar, acayip ejderler! Kadınlar askerlere gülümsüyor, acıyormuş gibi gözlerini ağır ağır onlara diyorlar. Bütün şehirde seferberlik psikolojisi hakim. Aşk ile ölüm yeniden birleşip, erkeği de, kadını da garip bir sevinçle boğuyorlar. Erkekler yeni haklar kazanmış gibi sıрнаşıyor... Yeni şarkılarında şöyle diyorlar:

Bir öpücük ver ki bana,
Gecelerce uyutmasın beni...
Bir öpücük ver bana.
çünkü savaşa gidiyorum!

Ve kadında değişmen içgüdüler canlanıyor Aşk, anahk, acıma... Hepsi de, öldürülmez bir acı ile: «Savaşa gidiyor! Savaşa gidiyor!» diye düşünüyorlar. Sanki kadın, geleceğin ölüsüne, aşk adı verilen en çetin sevinci borçlu da bu ezeli borcu ödeme-ye reddedecek yüzü yok.

Bu ateşli havayı zevkle içime çekerek Caceres'in çok eski sokaklarına daldım. Burada alanın uğultusu duyulmuyor. Hayat yeniden sessizliğe, kavuşuyor. Sokaklardan geçen kavun, karpuz ve üzüm yüklü eşekler ...Parlak testileri başlarında, dimdik duran kadınlar Kapısı ardına kadar açık küçük bir evin önünde durdum. İçeri baktım. Yeni yıkanmış siyah taşlar. Köşede bir testi, tertemiz iki peşkir, dip tarafta ocak... Ön tarafta da yarım daire biçiminde duran başları sımsıkı sarılı siyahlar giymiş üç ihtiyar kadın. Karşılarında beyaz, fırça gibi dim-

dik sakallı bir ihtiyar. Hepsi ayakta duruyor, kapının eşiğinde dikilmiş, konuşan bir genç kadını dinliyorlardı. Kadın konuşuyor, konuşuyor, el hareketleri yapıyor, kaybettiği tavuktan söz ediyordu. Oraya koşmuş bulamamış, buraya koşmuş bulamamış. Sonra, bir de bakmış ki, tavuk mutfakta durmuş yumurtluyor. Kadın hareketli hareketli konuşuyor, hayret verici macerayı, başları yere eğik, konuşmadan dinleyen dört ihtiyara anlatıyordu Sanki eski bir trajedinin kişileriydiler. Hareketsiz hayat bitmiyen konular, ölmeyen günlük yaşantı...

Kaynaşmanın merkezi olan alana döndüm. Taşları mor, sarı ve parlak bir çeşmenin önünden geçiyordum. Tümü parlıyor kocaman bir kemerli kapının altında. Bir sürü kız bağırarak, fıkırdayarak testilerini dolduruyorlardı. Askerler ise toplanmış onlara takılıyor, el işaretleri yapıyor, kışla lâfları söylüyorlar. Onlarsa, gıdıklanmış gibi kıkırdıyor. Bir ara büyülenmiş gibi durdum. Sarı püsküllü bir asker döndü. Şişmanca bir kıza sarılmıştı. Kızdan ayrılmaksızın bana sordu:

— Yabancı mısın? Aleman? (1)

Ben de gülerek ona sordum:

— Ne yapıyorsunuz burada?

Asker hayatın iyiliklerini özetlemek istermiş gibi karşılık verdi:

— Eeeh... Mujer y sangre! Kadın ve kan!

Elinde testisi, doldurmak için bekleyen bir ihtiyar ekledi:

— Y tabaco! Ve tütün!

On kadar falanjist omuz omuza, birbirine sarıl-

(1) İspanyolca «Alman mı?» demek.

muş, Falanj marşını söylüyorlar. Önde dik göğüsleri ve kalplerinin üzerinde falanjın beş kılıcı kırmızı ile işlenmiş iki kadın falanjist gidiyor. Duymak için kulak kabartıyorum. Böyle genç gırtlakların söylediği bu marş İspanya'nın sınırlarını aşmaktaydı. Marş haline soktuğu fikri aşıyor, çok hafif değişikliklerle dünya çapında bir aşk ve ölüm marşı halini alıyordu:

Tam güneşe karşı,
Dün senin kırmızı ile işlediğin
yeni gömlekle
ölüm gelirse biçer beni
ve hiç göremem bir daha seni!
Savaşta dindik duran
ve kavgada benimle birlik olan
arkadaşlarımın yanında
şikâyetsiz düşerim yere.
Bayraklar muzaffer dönecek,
barışın neşeli yürüyüşü ile.
Ve sıkıca bağlı beş gül halinde
Falanj'ın kılıcını taşıyacaklar.
Yine gelip de bahar,
gökte, açık denizde ve yerde gülecek!
İleri Falanjlar, zafere doğru!
Artık İspanya'da sabah olmaya başlıyor!

Yorgun bir halde uyudum. Gece, bal damlayan koyu bir anmış gibi geldi bana. Vücut sâkinleşti, beyin yatıştı, yeni günün getirdiği ne kadar ağır şey varsa, bozulmadan karşılayabilsin diye, esrarengiz insan makinası dinlendi.

SALAMANCA

Öğle vakti Salamanca sokaklarında dolaşıyorum. Katedral, Üniversite, Ortaçağ sarayları, kişizâde balkonları, çıkarsız zevkler, sanat (özgür insanın cyuncağı) Hepsi savaşın ateşli atmosferi içinde yok oldu. Otomobiller delirmiş gibi koşuyor, her köşede marşlar, milli bayraklar ve davullar, eski piskoposluk sarayından subaylar inip çıkıyor. Şimdi bu sarayda İspanya'nın görünmeyen, uykusuz, inatçı ve az konuşan Franco'su, yeni İspanya'nın kaderine hükmediyor.

Kan ve yangınlardan hâlâ sıcak olan büyük bir efsanesini yaşıyoruz. İspanya'nın. Salvo conducto'yu, serbest dolaşma iznini almak için Franco'nun odası önündeki salonda oturuyor ve etrafıma doymayan bir gözle bakıyordum. Parlak, siyah cüppeli, yeni traş olmuş, kalın kaşlı ince, sessiz ve sırf gülümseyişten ibaret papazlar gürültüsüzce kayıp geçiyor. Bütün vücutları gülümsüyor, yeneceklerine inançları var. Kökleri derinde, birkaç bini öldü, sayısı arttı kurbanların ama, kilisenin arması kurtuldu. Burada din, yine günün sağlam çıkarlarile kucaklaştı, geçerli olan çağdaş hayata yeniden girdi. Artık İspanyol kilisesi, eski parşömenlerle yalın kapitülasyonlardan ibaret değil, yaralanan ve şimdi

de generallerin dolaştığı yerlerde gezen, dostlar arasında gidip gelen ve böbürlenerek yeni yaralarını gösteren sevgili bir kişi oldu.

Mızıka avluya, Franso'nun yüksek pencerelerinin altına geldi. Sokaklarda halk toplanıyor, mak-yajlı, yıkanmış ve hazır halde kadınlar ortaya çıkıyor. Noksan olan hiç bir şey yok: Papazlar, askerler, kadınlar, müzik, rengârenk başlıklar, yüksek, ağır bir perdenin arkasında çalışan, görünmez bir general; hiç bir şey eksik değil. Ve İspanyollar hayatlarının renk ve anlam kazanmasına seviniyorlar.

Franco'nun diplomatik daire müdürü yanına yaklaştı. Genç uykusuzluktan gözleri yorgun, ince bir yüzü var. Franco'nun imzasını taşıyan salvo conducto'yu getirdi bana.

—  nce nereye gitmek istiyorsunuz? diye sor-du.

— Toledo'ya.

Gencin gözleri aydınlandı:

— Toledo'ya girip Alcazar kahramanlarını kurtardığımız zamanki manzarayı asla unutmayacağım! dedi. Oradaydım. Kaledeki mezarlığın içinden, bizi ürperten acayip yaratıkların çıktığını gördük. Hayaletti bunlar. Bütün erkekler sakallıydı. Erkekler de. kadınlar da incelmışti. Bize çok uzun boylu göründüler. Gözleri koskocamandı, bütün yüzlerini örtü yordu. O zaman, ilk kez Greco'yu anladım. Greco'nun, kahramanlarını aklın hangi mezarlığından, hangi acı el hareketile gün ışığına çıkardığını anladım.

Korkunç kirpi Unamuno'yu görmeden Salaman-cadan gitmek istemiyorum. Santa Maria de los Caballeros kilisesinin önündeki sonbahar bahçesinde gidip geliyor, kapıyı  almak için vaktin gelmesini

bekliyorum. Yapraklar sararmış, söğüt ağaçları sarı ışıldıyor. Hareketsiz, yazın ve sonbaharda değişmeyen üç büyük selvi akşamın kızılığında simsiyah duruyorlar. Unamuno'ya soracağım iki büyük soruyu kafama yerleştiriyorum:

- 1) Bugünün spiritüel insanının görevi nedir? Mücadelede yer almak mı? Kimlerle mücadele?
- 2) Nasıl buluyorsunuz İspanya'nın ve dünyanın bugünkü durumunu? Yeni savaş geliyor, yetişti bile ve ilk çatışma İspanya'da başladı. Ona engel olmamız mümkün mü (ve gerekli mi?)

Kapıyı çaldım. Çıplak, dar ve uzun bir koridora girdim: Birkaç tane kitap, iki büyük masa, duvarlarda iki romantik manzara. Büyük pencereler, bol ışık, masada açık bir İngilizce kitap. Kulak kabarttım; uzaktan, koridorda yaklaşan Unamuno'nun ayak sesleri duyuluyor. Yorgun, sürüklenen ihtiyar yürüyüşü. Birkaç yıl önce Madrid'de fazla seyrettiğim uzun adımları ve gençlere yaraşır elâstikiyeti nerde? Ve kapı açılınca gördüm: Unamuno birden ihtiyarlamış, erimiş, kamburlaşmıştı. Ama gözü daima bir boğa güreşçisinininki gibi uyanık, seri ve canlı olarak parlıyordu. Ağzımı açacak zaman bulamadım. Unamuo, yığının orta yerine karşı konmaz bir şekilde saldırmıştı. Yumruklarını sıkarak bağırdı:

— Umutsuzum! Burada olup bitenler, savaşmaları, birbirini öldürmeleri, kiliseleri yakmaları, kiliselerde dua etmeleri, kızıl bayrakları, İsa'nın bayraklarını kaldırmaları... Bütün bunlar İspanyollar inandığı için mi oluyor sanıyorsunuz? Yarısı İsa dininde, yarısı Lenin'inkinde mi? Hayır! Hayır!

Size söyleyeceğim şeye iyice dikkat edin: Bütün bunlar, İspanyollar hiç bir şeye inanmadıkları için oluyor! Hiçbir şeye! Hiçbir şeye! Onlar desperados'dur. Bu söz dünyanın hiç bir dilinde yoktur. Çünkü İspanyol'dan başka hiç bir millet onun anlamına sahip değildir. Desperados demek, hiç bir tutunacak tarafı olmadığını pek âlâ, bilen hiç bir şeye inanmayan ve inanmadığı için kuduran kimse demektir.

Unamuno bir an sustu, pencereden dışarı baktı. Sordu:

— Siz Yunanistan'da ne yapıyorsunuz?

Ama karşılık beklemeden yine yığına saldırdı:

— İspanyol halkı çıldırmış! diye bağırdı. Yalnız İspanyol halkı değil, bugün bütün dünya öyle... Neden mi? Çünkü bütün dünya gençliğinin seviyesi manen düşmüştür. Yalnız ruhu küçümsemekle kalmıyor, ondan nefret de ediyorlar ...Bugün dünyanın bütün gençliğini karakterize eden şey budur. Sporu, hareketi, savaş, sınıf mücadelesini neden isterler sanıyorsunuz? Çünkü ruhtan nefret ediyorlar. Gerçeğe dönmek istiyorlarmış, romantizmden, manevî değerlerden, boş fikirlerden öğreniyorlarmış. Neden sanırsınız? Çünkü ruhtan nefret ediyorlar! Ben bu günün modern gençliğini çok iyi biliyorum! Ruhtan nefret ediyorlar!

Kalktı, gidip masasından açık duran İngilizce kitabı karıştırdı; bir cümle bularak okudu:

— Bakın, dedi, ruhtan nefret ediyorlar!

O anda, çabucak bir soru soracak fırsatı buldum:

— Öyle ise, ruhu hâlâ sevenler ne yapmalıdır?

Nadir görülen bir şey ama, Unamuno dinledi. Biraz sustu ve sonra birden yine başladı

— Hiç bir şey! diye bağırdı. Hiçbir şey! Gerçeğin yüzü korkunçtur! Bizim görevimiz nedir? Halktan gerçeği saklamak! Ahd-i Atik der ki: «Kim ki Tanrı'nın yüzüne bakar, o ölür!» Musa'nın kendisi bile onun yüzüne bakamamıştır! Yalnız arkadan ve elbisesinin bir ucunu görebilmiştir. Gerçek de böyledir! Zavallının yaşayacak keyfi ve gücü olsun diye halka ihanet etmek, ihanet... Eğer gerçeği bilseydi artık yaşayamaz, yaşamak istemezdi. Halkın masala hayale, ihanete ihtiyacı var. Bunlar onu hayata bağlar. İşte, bu korkunç konu üzerine bir kitap yazdım, sonuncusu... Al onu!...

Canlanmıştı, Damarları yine kan dolmuş, yanakları şişmiş, kızarmış, vücudu gerilmiş, hayat bulmuştu. Bir adımda kütüphaneye gitti, bir kitap aldı, üzerine acele ile birkaç söz yazıp bana verdi

— Al! Din ölüsü San Manuel Bueno ...Okuyun, göreceksiniz. Kahramanım, inancı olmayan katolik bir din adamı. Ama, yaşasın diye halka kendisinde olmayan dini vermeye çalışmaktadır! Yaşasın diye! Çünkü din ve umut olmayan halkın yaşayamayacağı-m bilir.

Alaycı ve umutsuz bir biçimde güldü:

— Elli yıldır günah çıkarmadım. Ama ben papazların keşişlerin, rahibelerin günahlarını çıkardım. Çok yiyip içen ya da para toplayan kilise adamları hoşuma gitmez. Kadınları sevenler daha çok hoşuma gider. Çünkü bunlar acı çekerler... İnanmaktan vazgeçenler de daha çok ilgilendirir beni... Bu adamların trajedisi korkunçtur. Kitabımın kahramanı San Manuel Bueno da böyledir. Bakın!

Unamuno canlı bir el hareketile kitabın sayfalarını çevirmeye başladı, bir cümle buldu :

«Gerçek bazan korkunç, dayanılmaz, öldürücüdür. Basit halk öğrenirse yaşayamaz, oysa yaşaması gerektir, yaşaması!»

Unamuno acele ile sayfaları, yırttı ve okumaya başladı. Okuyor, okuyor, kendi sözlerini, kendi sesini dinlemekten deliriyordu. Bütün kitabı okuduktan sonra durdu:

— Şimdi siz ne diyorsunuz? dedi. Fikriniz nedir?

— Diyalektik akıl diye karşılık verdim, Roma Yunan uygarlığının sonunda olduğu gibi, bugün de, hayata gerekli olandan çok ilerlemiştir. Biz artık masala inanmıyoruz, hayat da soluyor onun için. Bana kahırsa, diyalektik aklın uyuması zamanı gelmiştir. İnsandaki derin yaratıcı güçlerin uyanması için, onun uyuması.

Unamuno gözlerinden kıvılcımlar saçarak bağırdı:

— Yani, yeni bir Ortaçağ mı? Onu da söyledim. Bir gün Valery'ye söylemiştim: «Akıl, kendi yaptığı büyük ilerlemeleri hazmedemiyor. Dinlenmesi gerekir!»

O sırada mızıkası sesi ve «Arriba Espana!» diye bağırarak askerlerin gürültüsü duyuldu. Unamuno kulak kabarttı. Gürültü kesildi ve bu defa kesik, acılı bir tavrıyla bu İspanyol ihtiyarının sesi yeniden duyuldu

— İspanya'nın geçirdiği şu kritik anda askerlerin yanına gitmek zorunlu idi, gitmeliydim. Ortalık onlar düzelterektedir. Disiplinin ne demek olduğunu bilirler ve onlar sağlayacaktır bunu. Siz bakmayın, ben sağcı olmadım, özgürlüğe ihanet etme-

dim! Ama şu anda dñzenin sağlanması zorunludur. Ben kısa zamanda ayağa kalkarak tek başıma özgñrlñk için mñcadeleye başlayacağım. Ben ne faşist, ne de bolşevikim... Tek'im ben!...

Bu bembeyaz savaşcının çok acı çektiğini gördüğüm için lâfı değiştirmeye çalıştım. Ama ihtiyar önem vermedi. Tekrar bağırdı

— Ben Tek'im! Ve ayağa kalktı... Tıpkı İtalya'daki Croce gibi Tek!...

Geceleyin ayrıldığım zaman, Antonio Machado'nun bu canlı ve akıcı, desperado olan savaşcı hakkında yazmış olduğu mısraları mırıldanıyordum

Don Miguel Unamuno...
Bu inatçı Bask Don Kişot'u,
Zavallı süvari Mancha'nın
Gölünç silâh ve miğferini kullanır.
Don Miguel seferber olup
Kuruntulu bir ata biner
Ve kendi deliliğini altın
Bir mızrakla şişler
Ve sakınmaz kem dillerden!
şövalyelik dersleri verir
Bir katırcı, iskambilci
Ve faizci kalabalığına...
Bütün vuruşlarına rağmen
Demir bastonunun,
Hâlâ uyur canı çıkmış,
İrkının ruhu ve belki
Birgün uyanır...
Atına binmeden önce şövalye,
şüphenin vahşi tadını öğretmek,
Yeni bir Hamlet gibi

Yüreğin yakınında çelik,
Çıplak bıçağı ister!
Ocaklarından çok uzakta
Hayal kurup altın bulmak için
Denizlerin ötesine akan
Çetin ırkın soluğu var onda.
Ölümün ötesine götürür.
Don Miguel şanı ve öter

— Tanrı'ya ve daha çok da
İspanya'nın ruhuna inanmıyorum!

Salamanca ile Unamuno'yu geride bırakarak Toledo'ya varmak için acele ediyorum. Zeytin ağaçları, bağlar, kabukları soyulmuş küçük bir meşe... Ara sıra yarı yıkık bir ev, çamaşır yıkayan, yemek pişiren, çocuklarının bitlerini ayıklayan bir kadın. Uzaktan top sesleri geliyor, cepheye yaklaşıyoruz. Tarlaların orası burası kazılmış. Mermi parçaları, kovanlar, komünist gazeteleri, sokaklara atılmış mektuplar, fotoğraflar, yırtık bir kızıl bayrak...

Bir köy olan Vargas'da iniyoruz. Benimle beraber elli kadar jandarma da seyahat ediyor, birlikte Toledo'ya gidiyoruz. Köyün giriş yerinde kadınlar ortaya çıktı. Önümüzde koşuyor ve bize yıkık duvarları kırık kilitleri, harap olmuş evleri gösteriyorlar. Rüzgâr esti ve kırık dökük kapılar ağhyormuş gibi gıcırdamaya başladı. Bir evden çıkıp ötekine giriyordum: Yataklar, çarşafklar ve beyaz çamaşırlar yığın yığın çul halinde... Duvarlarda hâlâ asılı duran fotoğraflar var: Gülen küçük çocuklar, elele tutuşmuş yeni evliler...

Köyün birkaç kızı ihtiyar dede ve ninelerile kalmıştı. Elli jandarmamın geldiğini haber alınca çabucak kıyafetlerini düzdüler, kıcırık saçlarını

ahnlarına ve şakaklarına indirdiler ve تنها alanda bir aşağı, bir yukarı gezinmeğe, çığlıklar atmağa ve jandarmalar duysun diye gülmeğe başladılar. Jandarmalar duydu ve küçük bir şarap fıçısıle meyhaneden dışarı çıkıp kızların etrafını sardılar. Harap köyün havası değişti. Ölüler unutuldu. Siyah, fakir blüzlârdâ kırmızı birer gül belirdi. İnsanın ruhu sağlam ve unutkan bir güçtür. Bu köyün tümü temizlenmişti babalar, erkek kardeşler, nişanlılar, tüm erkekler toprağa düşmüş, henüz gürümemişlerdi... Kızlar o zaman ağlamağa başlamıştı. İlk günlerde insan onları dinlese şöyle düşünürdü: «Artık bir daha sevinmezler. Hayatları mahvoldu!» Aradan birkaç gün geçti! Ve birden, kanlı yollarda jandarma beliriverdi. Kızlar saçlarına kurdeleler geçirdiler, dilleriyle dudaklarını ıslattılar ve kızarsın diye ısırdılar. Arkadan da gezmeğe çıktılar. Jandarmalar onlara «Arriba Espana!» diye bağırıp, faşist selâmı vererek yaklaştılar. Genç kızlar da gülümseler. Bu vatanseverce haykırışın şeffaf olduğunu ve arkasından tatlı, şeytanca aşk bıyığının parıldadığını biliyorlardı.

Parlak, üç köşeli şapkaları ve tüfekleriyle jandarmalar, kıvrık saçlı özlem çeken kızlarla yavaş yavaş köyden çıktılar, henüz toplanmamış, samanlarla dolu harmanlara girdiler. Bu arada belediyenin küçük kulesinde iki işçi, büyük sarı harflerle yazılı «Cumhuriyet Alanı» levhasının vidalarını söküyordu. Duvarda asılmış bir halde hem vidaları çıkarıyor, hem de kendi ellerile Cumhuriyet'i deviriyormuş gibi sevinerek gülüyorlardı.

Onlara sordum.

— Şimdi neyi vidalayacaksınız?

Eğilip bana baktılar. Ellerini kulaklarına götürdüler:

— Ne dedin?

— Şimdi neyi vidalıyacaksınız? Alfonso'yu mu? Franço'yu mu? Bakire Meryem'i mi?

İşçiler hırsla vidaları çıkarırken karşılık verdiler:

— Daha bilmiyoruz. Henüz yeni levhayı getirmediiler...

Ama herşeyin bir sonu var: Savaşın da, aşkın da. Bir borazan Vargas Belediyesi'nin küçük kulesine çıkarak toplanma borusunu çaldı. Saman tozları havaya yükseldi, jandarmalar üzerlerini silktiler, üç köşeli şapkalarını düzelttiler ve yola koyuldular. Kamyonlar gelmişti, hepimiz içlerine dolduk. Vatanseverlik marşları başladı, Toledo'ya doğru yola çıktık. Köy sessiz, akşamın alaca karanlığında ıssız kaldı. Ve kapılar yeniden dişi köpekler gibi ulumağa başladı. Dolunay kocaman, sapsarı ve üzüntülü bir biçimde göründü... Bana, ölmüş Miken kıralarının altından yapılmış yüz maskelerini hatırlattı. Kızlar soluk soluğa kamyonların arkasından koşuyorlardı ama yorulmuşlar, harmanlarda yüksekçe bir yere çıkarak ellerini sallamağa başladılar.

Jandarmalar onlara bağırdı:

— Arripana Espana! Arriba Espana!

Ama onlar kollarını açıyor ve konuşmuyorlardı...

GERÇEK TOLEDO

Toledo'nun ilk kale kapısına vardığımızda artık gece olmuştu. Kaldırımlar yankılandı, bir ses duyuldu: «Zocodover Alanı!» Kamyon durdu. Acele aşağı atladım. Hemen etrafıma baktım ve kendimi rüyada sandım: Alanın etrafındaki kapılar, sütunlar, mağazalar, oteller, büyük şekerçi dükkânları ve barlar yok olmuş. Ayakta yalnız bir kapı kalmıştı. Onun üstünde de ürkütücü şekillerle duvar parçaları mehtapta korku uyandıran bir görünüşle sanki havada asılı duruyorlardı. Bütün eski zengin binaları bir tiyatro dekoru imişler de oyun, bitmiş dekorlarda yıkılmamıştı sanki.

Harabe yığınlarının üzerinden atladım, ayaklarım demirlere, kırık mobilyalara, mermi parçalarına takıldı. Eskiden burada dükkân ve evlerle bir sokak vardı. Şurada da, Alcazar'a çıkan büyük, mermer bir merdiven duruyordu. Carlos V: «Bu merdivenden çıkarken gerçekten kral oldumu anlıyorum!» derdi. Şimdi o merdiven nerede? Alan ile Alcazar birleşmiş: Alcazar alçalmış, alan yıkıntılarla aşırı derece olarak yükselmiş ve ikisi birleşmişler-Tepemde çok yüksek, asılı gibi duran, çatlak ve alevlerden kararmış bir duvar, kılıç gibi duruyor: Alcazar! Ünlü kaleden başka hiçbir şey kalmamış

Çevresindeki bütün alan Katedral'e kadar harabe halinde. Evlerden ne kalmışsa, mehtapta şikâyet edermiş gibi havaya doğru yükseliyor. Ay ışığında sallanan balkonları, sarkan demirler, duvarları yıkık, pencere kapakları sallanan ıssız ev iskeletlerini görüyorum.

Greco'nun titrek biçimli umutsuz, yüksek duvarlı, anlamsız hatta anlam ötesi, kararsız, hafif gölgesi bir minareye uygun olarak düzenlenmiş bir tablosuna benziyor. Toledo! Görüntü öyle büyüleyici idi ki, birtürlü ayrılamıyordum. İnsanın içinden mutlaka bir felâket içgüdüğü vardır ve darmadağın bir şehrin manzarası bize, insanca olmayan bir sevinç verebilir. Toledo kendisine yakıştığı üzere vahşileşmiş ve nihayet yüksek, savaşçı ruhunu vücudu ile temsil eder hale gelmiş. «Bıktım artık!» Greco'dan bize kalan birkaç tanesinden biridir bu söz ve bu akşam karşımdaki Toledo'nun manzarasına nasıl tıpatıp uyuyor! Doğru, mantığa uyan biçimlerden sâkin hayattan, dengeli şekillerden, dükkânlardan, evlerden, kilise ve meyhanelerden bıktım... Toledo da böyle, itaat bilmez hasta aklımın patlayışıyla silkinmiş ve üstündeki melek sürüsü, sırf şimşekler halinde dağılmış olmalı. Şimdi meleklerin yerine uçaklar var ama, amaç aynıdır... Hangi amaç mı? Toledo'nun sallanması, sağlamlık, usluluk ve orta hallilikten kurtulması, kül olması, yüksek bir görünüş haline gelmesi, tamamen solmuş ve bir fikir uğruna yaralar içinde bir ölü halini alabilmesi amacı... Fikir vücudu yesin, artık alevi soldurarak birşey kalmasın diye... Toledo'nun özü kaldı artık, bütün fazlalıklar kül oldu...

Yazdığım için utanıyorum ama, hiçbir acı duymadım ben. Aksine! İçimi bir sevinç sardı. Bu To-

ledo benim tanıdığım ve ilk gördüğümde beni öylesine büyülemiş olan Toledo'dan çok farklı. Ben susuz, yeşilliği olmayan, zayıf ve az konuşan insanlarla bir kaya bekliyordum. Oysa tüccarları, fotoğrafçı ve papazlarıyla, gülen bir taşra şehri bulmuştum. Şimdi yine bunların hepsi var (soyları dünya-dan kolay kolay yok olmaz onların). Ama gözlerinde, gördükleri korkunç sahnelerle geçirdikleri korkular yankılanıyor ve bu onları daha az tüccar, daha az fotoğrafçı ve papaz yapıyor.

Bir haham der ki: «Tanrı, Kutsal Kitap'ta isteğini yazı ve sözlerle açıkladı. Ama sözler arasında metnin boşluğunda bulunan yüksek anlamı henüz açıklamadı.» Burada, yani Toledo'da sözler yok oldu, metin yıkıldı. Ve şimdi, yıkıntılar arasındaki bu boşluklar, ikinci defa olarak (ilkini Greco'nun eserinde görüyoruz) Toledo'nun yüksek anlamını ortaya çıkardılar. Yalnız Toledo'nun değil, umutsuz ve yerinde oturmayan insanın da...

ALCAZAR'IN KUŞATILMIŞLARI

Bütün gece uyuyamadım. Sabaha karşı, zıplaya zıplaya, yığınların üzerinden atlayarak, dindarların harabeler arasında açtıkları patikayı izleyerek, Alcazar'a tırmanıyordum. Kadınlar ve erkekler çoktanberi uyanıktı. Uzak şehirlerden gelmiş, benimle beraber tapınağa çıkıyorlardı. Alcazar'da kuşatılmışlardan solgun benizli, zayıf bir asker önde gidiyor, efsaneyi anlatıyor, yaratıyordu:

— Lâğım buradaydı. Biz şurda savaşıyorduk. Ölüleri buraya gömerdik. Şu aldığımız kuyu şurda idi...

Ben kulak vererek dinliyordum. Ruhun günlük, kaba unsurları aklı, korkuyu asıl işleyip de efsane haline soktuğunu öğrenmek için can atıyordum.

— Herkes sabahtan işine başlardı. Nöbet değiştiriyorduk. Bazıları yemek pişiriyor, bazıları siper kazıyor, bazıları havada bir mermi parçasıle buğday öğütüyor, bazıları su satıyor, ya da atları kesiyor veya savaşıyordu. İş çoktu. Günler geçiyordu...

Uzun, taş döşeli bir koridora girdik:

— Nah şurda kadınlar yatıyordu, şu yan tarafta da atlar. Kadınlar da bizimle birlikte acı çekti:

Gitmelerini söylüyorduk, ama istemiyorlardı. Ne yaparsın? Kadın işte!... Bıraktık...

Kırık masaların, kömürleşmiş kitapların, dağılmış demir karyolaların üstünden geçtik, birkaç basamak indik.

Asker bize bağırdı:

— Burnunuzu tıkayın!

Dayanılmaz korkunç, müthiş bir koku vardı.

— Önceleri onları dışarı gömüyorduk. Ama çember daralınca buraya gömdük. Toprak azdı, onları şöyle gömüyorduk ve koku da başlıyordu. Zaten su bile kokmuştu. Hepimiz ishal olmuştuk.

Solgun benizli asker bunları söyledikten sonra içini çekti. Gülmek istedi ama beceremedi. Sordum:

— Adın ne?.

Artık avluya, açık havaya çıkmıştık. Öteki ziyaretçiler dağılmış, biz yalnız kalmıştık. Karşılık verdi:

— Miguel Gomez Cascajares. Burgos'tanım...

Avluda, duvar üzerindeki bronz bir kabartma kurtulabilmişti. Kabartmada ölmüş bir asker, besh, dik göğüslü, erkek gibi bir kadının kolları arasına düşmüştü. Üstte de, hepsi kurtulmuş olan yaldızlı majüskül harflerle şunlar yazılı idi: «Vatan için öleni, ölümsüzlük bağrına basar!» Miguel bunları okudu, sonra başını salladı.

Sordum:

— Ne düşünüyorsun?

— Hiç! dedi.

Aşağı indik. Kapanmış, dar sokakları konuşmadan geçtik. Kömür, kül ve çullardan ibaret yığınların üzerinden geçiyorduk. Arasına kömürleşmiş kapıların üstünde yanmaktan kurtulabilmiş şu sözlerle rastlanıyor: «Asegurata de incendio» (Yangına

karşı sigortalıdır.) Ya da «Duvarlara ilân yapıştırmak yasaktır..» Herşey, en korkunç olanın, en beklenmeyenin dışında bakan mal sahiplerinin çabaları karşısında insan gülümsüyor. Yıkılmış bir asil evinin darmadağın kapısında hâlâ şu yazılar var: «Çingenelerin girmesi yasaktır.» Ama ateş, savaş ve ölüm çingene değildiler ve girdiler...

Alana vardık. On, on iki yaşlarında, tüfekli, fişeklikli ve teçhizatlı okul çocukları geçit yapıyordu. Yedi yaşlarında bir erkek çocuğu bir bayrakla en önde gitmekteydi. Onun arkasında hızlı adımlarla trampetçiler, borozanlar ve askerler var. Bütün çocuk yüzleri vahşileşmiş, gülmez bir hal almıştı. Çocukların çoğu dudaklarını ısıyor, gözleri zamansız bir alevle yanıyordu. Ana babaları kaldırımlara sıralanmış, el çırpıyor, onları selâmlıyordu. Acımasız, ağır yıllara girdik. Bir Çin Atasözü: «Çocuk artık oynamak istemedi mi, dünya yıkıldı demektir.» der.

«İspanya çıldırdı! İspanya çıldırdı!» Unamuno'nun bu cümlesi dudaklarımı yakıyor. Mignuel'i kolumdan tuttum. Alcazar kahvesine girdik, büyük birer fincan kahve içerek ısındık. Isındık ve dost olduk.

Miguel:

— Bu da geçti! dedi ve anlamsız mavi gözleri dalgınlaştı.

Sanki uzakta hâlâ o pis koku ile şeref dolu macerayı görmekteyiz.

Bir süre sonra, utanıyormuş gibi alçak sesle:

— Hatıra defteri tutuyordum! dedi.

Elini koynuna soktu ve kurşun kalemile yazılı sararmış bir takım kâğıtlar çıkardı. Yüzü kızarmarak:

— İşte! dedi.

Kâğıtları heyecanla aldım. Terden ve kuru, kan gibi kırmızı mühürlerden kirlenmiş, kararmış ve yıpranmışlardı. Okumağa başladım. Silinmiş kelimeler... İkimiz de anlamak için kâğıdın üzerine eğiliyorduk. Bazan o da kendi hatırladıklarını anlatıyor ve bu yalın metin üzerinde kahramanca ilerliyorduk:

22 TEMMUZ

İçeri girip kapıları kapadık. Binbaşı Moscardo bir emir yaydı: «Gayret, çocuklar! İspanya'nın namusu ellerimizdedir. Teslim olmayalım! Bizimkiler gelip bizi kurtaracak. Mertçe davranm. Yaşasın İspanya!»

Sayıldık: 1.100 erkek, 520 kadın, 50 çocuk, 97 at, 27 katır. Karım yetişip gelemedi. Daha iyi! Neyimiz var, neyimiz yoksa tesbit ettik: Tüfekler, toplar, cephane, yiyecek, su... Bir düzen kabul ettik. Kadınların nerde erkeklerin, atların, katırların nerde yatacağını kararlaştırdık. Komutan askerî yasa-yı uygulamaya başladı: Kuşatılma durumu. Mevzilerimizi aldık.

Miguel hâlâ yutarcasma okuyor ve soluğu kesiliyordu. O sararmış parmak korku ile titriyordu, her söze dokundukça. Sayfayı çevirdi:

24 TEMMUZ:

Birkaç dükkânı kırıp bulduğumuz bütün yiyecekleri aldık: Piring, makarna, kuru sebzeler, yağ, zeytin, kahve, şeker... Şükür Tanrı'ya! Açlıktan yana korkumuz yok!. Kuşatma kaç gün sürecek? On

mu? Onbeş mi? Bizimkiler gelip bizi kurtaracak. Topçu ateşi başladı. Onlar karşiki evlere yerleşti, alanı tuttular. Festival başladı! Komutanımız bizi taburlara ayırdı: Semplon Taburu yer altında lâğımlar kazıp bize karşı hazırlanacak olan kundakları havaya uçuracak. Ölüm Taburu çıkışlar yapıp saldıracak ve yol açacak. Ben bu tabura yazıldım. Karıma ve çocuğuma acıyorum... Ama ne yapayım? Tanrı yardım etsin!...

Dostum Miguel'e gülererek:

— Biraz korkuyordun, dedim. Korkuyordun ama, yazmamışsın...

Miguel sinirli sinirli karşılık verdi:

— Elbet de korkuyordum! İnsanım, korkarım.. Ama utanıyordum. Yalnız bir hiç olan ben değil, en büyük kahramanlar da korkmaz mı sanıyorsun? Üç buçuk atarlar, sen beni dinle... Ama utanırlar! Bütün sır buradadır.

27 TEMMUZ:

Bugün Binbaşı Moscardo'nun oğlunu öldürdüler.

Miguel gözlerini kaldırıp bana baktı.

— Çocuğun var mı? dedi.

— Hayır!

— Ee, öyle ise anıyamazsın!

— Sen söyle, belki anlarım...

Miguel başını salladı.

— Dinle öyle ise: Moscardo'nun bir çocuğu vardı. Tek oğlu. Onu Madrid'de rehine olarak tutuyorlardı. İkide bir zır zır telefon çalar: «Alcazar'ı teslim et, yoksa oğlunu öldürürüz!» Moscardo: «Teslim etmem!» deyip telefonu kapatırdı. Birgün kendi

oğlu telefon etti: «Baba, burada bana, Alcazar'ı teslim etmezsen beni öldüreceklerini söylüyorlar. Teslim etme, baba! Benim hayatımın ne değeri var? Hiç!» Moscardo da ona şu karşılığı verdi: «Merak etme oğlum, teslim etmem! Senin hayatının değeri var, ama İspanya'nın namusu daha değerlidir. Yaşasın İspanya, oğlum!» Birkaç gün sonra yeniden telefon edildi: «Alcazar'ı teslim et, yoksa oğlunu öldüreceğiz!». «Teslim etmem!» «Öyle ise, telefonu kapatma da oğlunu öldürecek olan tüfek sesini işit!» Moscardo telefonu kapatmadı ve tüfek sesini işitti. Öldürüldü oğlu.

Miguel yere bakıyordu. Herhalde gözleri yaşla dolmuş, utanmıştı. Bu defa sesi boğuk ve kısık çıktı:

— İnsanları ayıran kavgalara lânet olsun! dedi. Savaşa lânet olsun! Lânet olsun!..

Heyecanla sayfayı çevirdi, biraz aşağıda şunları okudu:

29 TEMMUZ:

İyi besleniyoruz. Hergün dört at kesiliyor. Topçu ateşine de alıştık. Ama büyük bir derdimiz var: Bizimkilerin ne olduğunu bilmiyoruz. Acaba neredeler? Ne zaman görünecekler? Madrid'i dört günde alacakları söyleniyordu. Dört gün geçti, neden almadılar?

Miguel:

— Bu, dedi, bizim en büyük acımızdı. Her türlü ilişkimizi kesmişler, yalnız Toledo'nun komutanı Barcelo'nun telefonunu bırakmışlardı. O da, ver Allah ver, hergün telefon ediyordu: «Teslim olun! Teslim olun!» ve bizi korkutmak için bir sürü yalan

kesiyordu: Gûya bizimkiler dağılmış, gûya Franco öldürülmüş ve isyan kanla boğulmuş... Ama Moscardo bağırıyordu: «Teslim olmam!» ve telefonu kapatıyordu. Kuduruyorlardı. Madrid'den asker, tanklar, uçaklar getirdiler. Havadan demir yağıyordu. Etrafımızdaki bütün evlere yerleştiler, pencerelere, balkonlara, damlara kum torbaları koydular ve bize ateş etmeğe başladılar. Büyük bir megafonları vardı. Durmadan şunu söylüyorlardı: «Gözlerinizi çıkaracağız. Sizi şişe geçirip ateşte pişireceğiz, teslim olmazsanız karılarınıza tecavüz edeceğiz!» Biz susuyorduk. «Sabır, diyorduk, sabır... Bugün yarın bizimkiler çıkar gelir...» Ama günler geçiyor, kimse görünmüyordu. Bu yüzden bazı arkadaşlarımız korkaklaştı. Birgün, Ölüm Taburu'nun yaptığı bir çıkış sırasında on kadar arkadaşımız kaçtı. Onların yanına gittiler. İsimlerini buraya yazdım. Ama senin ne gerek? Sayfayı çevirelim. Bizi utandırdı onlar! Sayfayı çevirdi ve okumağa başladı:

5 AĞUSTOS:

Hep, biraz daha geri çekiliyoruz. Surların dışındaki binaları bıraktık. Hepimiz kalenin içine çekildik. Kadınlarla çocukları bodrumlara indirdik. Bodrum karanlık, rutubetli. Ve delikler sıçanlarla dolu. Ama emniyetli. Elektriğimizi kestiler. Atlarla katırların iç yağını kandilerde yakıyoruz. Böylece biraz ışığımız oluyor. Tanrı'ya şükürler olsun, kütüphane'de kocaman kalın kitaplar vardı. Bunlar sayeysinde pencereleri kapayabildik... Her şey idareli gidiyor. Dün de büyük bir başarı sağladık. Komutan Ölüm Taburu'na: «Çocuklar, dedi, insan en kötüyü düşünmeli ve her zaman hazır olmalıdır.

Yani, kuşatma daha günlerce sürebilir. Tedbir almalıyız. Şu yakında bir buğday deposu bulunduğunu haber aldım. İleri! İstavroz çıkarın! Bu akşam bir çıkış yapın. Ve elinizden geldiği kadar çok buğday getirin çocuklar!» Gece yarısı yola çıktık. Belli olmasın diye yavaş yavaş gidiyorduk. Depoyu bulduk, topların açmış olduğu bir delikten içeri girdik. Depo büyük buğday çuvalları ile dolu idi. Omuzlarımıza aldık. Sabaha kadar taşıdık. Dahası da var. Deponun hepsini boşaltacağız. Bazen insanın yalnız hayatı değil, namusu da bir parça kuru ekmeğe bağlı. Bol buğdayımız var. Namusumuz garantilendi. Yaşasın İspanya!»

Miguel:

— Görüyorsun, dedi, sevindiğimiz şeyler de vardı. Gazetelerin yazdığı gibi gece gündüz büzülmüş olduğumuzu, hiç gülmediğimizi ve kadınlarımızın durmadan ağladığını sanma! Şüphesiz böylesi de oluyor. Vakit geçsin diye şakalaşıyor, yemek pişip de yediğimiz zaman ve ondan sonra sigaramızı yakıp içtiğimizde... Başlangıçta biraz tütünümüz vardı. Fakat meret tükendi ve bir gün tek izmaritimiz bile kalmadı. Deliye döndük. İnanır mısın? Bir gece, bir tütüncü dükkânını kırıp boşaltmak için bir çıkış yaptık... Bir sigara için canımızı tehlikeye sokuyorduk. İnsan böyledir, işte!...

İki üç sayfa çevirdi:

— Burada, dedi karıma yazmışım. Öyle... İçim açılsın diye! Ne yapalım? Kadın da tütün gibidir... Merak!.. Alışıyor insan!. O yokken başın döner. Beynin bulanır. Onun için oturur, ona yazarsın... Böylece açılırsın biraz...

Miguel başka bir sayfaya iri yazılarla bir tarih

yazmıştı: «15 Ağustos!» Bunları yazan elin titrediği anlaşılıyordu. Sevinçten mi? Acıdan mı? Altına da kırmızı kalemle büyük ışınlı bir güneş çizmiş. Her ışının ucuna birer şehir adını yazmış: Madrid, Sevilla, Burgos, Barcelona. En uzun ışının ucuna da majüskül harflerle şu adı koymuş: «Berlin!»

— Bu resim ne? diye sordum.

Miguel gözleri parlıyarak bağırdı:

— A!.. Bu büyük bir sevinçti. Tütünden de, kadından da (beni bağışla Tanrım!) büyük bir sevinç. Dinle de anlarsın: Şu gördüğün güneş resmi radyodur. O gün sevincimden yazı yazamadım, resim yaptım... Dünya ile bütün ilişkimizin kesildiğini söylemiştim... Ne telgrafımız vardı, ne radyomuz! Boğuluyorduk. En korkunç kuşatma bu idi. Dıyorum ya, boğuluyorduk. Bir gün, 15 Ağustos'ta, Okul'un fizik lâboratuvarında bulunan elektrik direğiyle iki makinistimiz radyoyu çalıştırabildiler. Tekrar ve birdenbire bütün dünya ile birleşmiştik. Abluka çözülmüştü. Arriba Espana! Yalnız Madrid istasyonunu alabilmekten duyduğumuz üzüntüyü düşünebiliyor musun? Ve neler söylemiyordu! Yalanlar! Yalanlar! İsyancıların binlerce masumı temizlediğini, Faslıların çalmasına, haydutluk yapmasına ve köyleri yakmasına izin verdiklerini... Ve Alcazar'ın teslim olduğunu... Hem de, teslim olsun bütün ayrıntılarını anlatıyorlardı: Hangi saatte teslim olduğunu, kuşatılmışların silâhsız olarak, beşer beşer nasıl dışarı çıktıklarını... Yalanları dinledikçe bazılarımız gülüyor, bazılarımız küfrediyordu. Birisi bağırdı: «Susun be çocuklar! Ne isterlerse söylesinler Biz buradayız ve teslim olmayacağız! Haydi bakalım! Bugün büyük Meryem Ana yortusu var, kutlayalım!» Horonu kurduk, şarkıya başla-

dık. Bazıları Meryem'e ait ilâhiler hatırlayıp söylemeğe başladılar. İki üç gün geçti, bizim makinistler çalışıyordu. Ve bir akşam, artık topçu ateşi kesilmişti... Milâno istasyonunu yakaladık. Lizbon istasyonunu bulduk. Dostlar! Dostlar! Herşeyi öğrendik: Sevilla'yı almıştık, Franco Güney'den yukarı doğru çıkıyor, General Mola Kuzey'den iniyordu. Başarılı bir şekilde ilerliyorlardı. Badajoz'u alıp iki ordu birleşmiş ve kısa zamanda namussuz Madrid'i kısaç içine alma yoluna girmişlerdi... Alcazar'ın bodrumları «ArribaEspana!» sesleriyle yankılandı. «Arriba Cristol el Rey!» (Yaşasın kiral İsa) Ve hepimiz biribirimize sarılıp sevincimizden ağlıyorduk. Kadınlar da duyarak mutfak ve çamaşırhanelerden koşuştular. Esaslı bir horona giriştik ve Alcazar marşını söylemeğe koyulduk.

— Marş da mı yapmıştınız?

— Elbet de! Arkadaşımız Alfredo Martinez Leal sözlerini yazmıştı. Bestesini de Martin Gil yaptı...

— Şimdi onu hatırlıyor musun?

— Beni bin parça yapsalar, her parçam ayrı ayrı bunu söyler yine...

Dostum Miguel konuşurken, yavaş yavaş heyecanlanmıştı. Kahramanlık günlerini yeniden yaşıyor, canlanıyor, kızarıyor, dalgın, mavi gözlerinden kıvılcımlar saçıyordu. Kahvede alçak sesle Alcazar marşını söylemeğe başladı:

İspanya'nın çocukları,
Vatanın kurtulması için
Erkekçe dövüşelim!
Erkekçe dövüşelim!
Hainler ve katiller,
Bomba ve mermileriniz sizin
Alcazar'ı asla asla yere seremeyecektir!

Sözlerin anlamı yok ama, Miguel'in gözleri doldu. Hem gülüyor, hem ağlıyordu. İçinde eski sevinçlerle acılar uyanmıştı, boğuluyordu. Muhakkak ki, bir çılgılık atmak, bir de bardak yahut aynaları kırmak isterdi. ama utanıyordu. Ve sessizce ağlamağa başladı.

Birden:

— Sevindiğimiz başka şeyler de oldu, dedi. 22 Ağustos'ta, nah buraya da yazmıştım, gözlerimizi havaya kaldırdık ki, ne görelim? Bize melekmiş gibi geldi. Bizden bir uçak şimşek gibi üstümüze indi, bir zarf attı ve onlar ona ateş edecek zamanı bulamadan gitti.. General Franco, komutanımız Einbaşı Moscardo'ya bir mektup yollamıştı. Ne yazdığını bilmiyoruz. Fakat Moscardo o gün, oğlunun öldürülmesinden sonra ilk defa olarak gülümsemi: «Çocuklar, dedi, Tanrı bizimle beraberdir! Tanrı İspanya ile beraberdir! Gayret!» Gayrete geldik. Şapoğrafta gazete de yayınlamağa başladık. Adı «El Alcazar»dı. Elimizdeki radyonun sesi çok zayıftı. Herkes dinleyemiyordu. Onun için bütün haberleri küçük gazetemizde yayınlıyorduk. Tabii hergün değil, çünkü onlar gece gündüz bizi ağır toplarla bombardıman etmeğe başlamıştı ve o yüzden radyoda hiçbir şey duyamıyorduk. Ama haberlerimiz oldu mu gazetelerimizi şapoğrafta teksir ediyorduk. Şema ve haritalarla düşmanın nerede bulunduğunu, nasıl hareket ettiğini gösteriyorduk. Gazetenin son sayfası eğlendirici idi: Bulmacalar, kelime oyunları, vakit geçsin diye şakalar falan...

Miguel bir kahve daha söyledi. Tabakasını çıkardı. Bir sigara sarıp yaktı. Şimdi, canlanmış mavi gözleriyle bana bakıyordu. Birden:

— Hayatımızın kolay olduğunu mu sandın? dedi. Artık herşey bitince, nedendir bilmiyorum ama, bütün çektiklerimizi anlatmaktan utanıyorum. Yalnız iyilerini söylemeği tercih ederim. Ama, şurasını bir oku bakalım:

Eğildi, parmağı ile bir sayfayı gösterdi. Okudum:

27 AĞUSTOS:

Sarnıcın biri bombalarla yıkıldı, sular döküldü. Burasını mezarlık yaptık. Bugün arkadaşım Aurelio Mendoza'yı gömdüm. Kulede nöbette idi, 15,5 luk bir mermi düştü, arkadaşım da diğer iki arkadaşile birlikte parçalandı. Onu kürekle bir el arabasının içine topladım... Sarnıcın dibindeki plâkaları kaldırıyor, ölüleri oraya koyup üstlerini toprakla örtüyoruz... Artık çürüyüp kokmağa başladılar. Dün bir kadın bayıldı kokudan...

Miguel başını salladı:

— Dedim ya, onları derine gömmek için yeteri kadar toprağımız yoktu. Sonra, sayıları da fazla idi. Karşı taraf artık büyük toplar getirmiş, durmadan ateş ediyordu. Alcazar'ı almak onlar için bir inat işi olmuştu... Binlerce mermi atıldılar. Kaç tane olduğunu ben ne bileyim? Binlerce... Bizimse, top olarak neyimiz vardı? Kütüphaneye yerleştirdiğimiz küçük bir top. Bununla savaşıyorduk. Bombardıman bitip bize hücum ettikleri zaman da, onlara tüfeklerimiz ve birkaç makinalı tüfekle saldırıyorduk. Gece karanlık olduğu zaman gizlice dışarı çıkıp buğday, tütün ve ne bulursak aldığımızı söylemiştim. Ama, bunu sezdiler ve ne yaptılar biliyor musun? Kuvvetli projektörler yerleştirip Alcazar'ı sürekli şekilde ay-

dınlattılar. Alcazar bütün gece ışık altındaydı. Artık burnumuzu bile dışarı çıkaramıyorduk! Ama, sağ olsunlar! Artık katırlarla atlardan iç yağımız kalmamıştı, kandillerimiz sönüyordu. Yani, bu projektörlerle biz de bütün gece aydınlanıyorduk. Kadınlarımız bu ışıkta, büyük kovanların içinde mermi parçalarıyla buğdayı öğütüyordu. Tâ işçinin biri, bir otomobil motoru ile elektrikli bir değirmen yapmayı başardığı güne kadar! Böylece zavallı kadınlar biraz hafifledi.

— Kuşatma sırasında kadınlar ne yapıyordu?

— Ne mi yapıyorlardı? Bir an bile dinlenebildi mi zavallılar? Yemeği onlar yapıyor, hamuru onlar yoğuruyor, fırın işlerini onlar görüyordu. Bulaşık ve çamaşırı onlar yıkıyorlardı... Süpürüyor, yamalarımızı dikiyor, hastabakıcılık yapıyorlardı. Onlar da erkekler gibi acı çekti. İspanyol kadını böyledir, işte! Ne sandın ya? Aşkmış, umursamazlık ve kas-tanyetmiş! Kim demişse şeytan alsın! İspanyol kadını canavar gibi ana ve erkeğinin ciddî, sadık arkadaşısıdır! dişi bir köpek gibi oturup evini bekler...

Miguel içini çekti ve yine dışarı baktı. Artık akşam olmağa başlamıştı. Gümüş renginde soluk bir ışık harabelerin üstüne dükülüyordu. Büyük, kubbeli mermer kapı. Zocodover Alanı'nda ayakta kalan tek Puerta de Sangre (1), ıssız, acılı ve bomboş duruyordu.

— E, dostum Miguel, dedim, aşağısını oku!

Dostum yine bana döndü, sayfaları karıştırdı:

— Burada, dedi, artık hep aynı şeyler var. Bombalar, hep bombalar... Artık bizi her taraftan

(1) İspanyolca «Kan Kapısı» demek. (Ç)

sarmışlardı. Her saat, her an Alcarzar'ın bir parçası yıkılıyordu. Her an teslim olmamızı istiyorlardı. Durmadan etrafımızda dönmekteydiler. Azanya bizim öldüğümüzü görmeğe geliyordu. Dargo Caballero geliyordu. Ama, bizim düşmeğe niyetimiz yoktu. Canımızı dişimize takmıştık. Birbirimize «Dayanın!» diye bağıryorduk. «Dayanın, bizimkiler bizi kurtarmağa geliyor!» Şuraya bak:

29 AĞUSTOS:

Radyo bize bugün büyük bir haber verdi: General Iague'nin tümeni Toledo'ya doğru ilerliyor. Onlar tamamen yenildi. Son savaşta 200'ü öldü, 1000'i yaralandı. Elimize beş top, üç makinalı tüfek, bir tank geçti. Iague durmadan ilerliyor. Kısa zamanda Toledo bizim olacak!

Sevinçten ağlıyoruz. Deliler gibi bağıryoruz: «Yaşasın İspanya! Yaşasın İsa!» Sevincimizden bütün gece uyumadık. Sabahleyin Batı'ya Kuzey'e bakıyor, Iague'nin askerleriyle gelmesini bekliyorduk. Gelen giden yok!... O gün hiçbir şey olmadı... Ondan sonraki, ondan sonraki gün de... Büyük umuttan sonra, yüreğimiz yorulmağa başladı. Kötü besinden, uykusuzluktan, korkulardan zayıflamıştık da... Kokmuş sudan hasta olmuştuk. Ve zavallı ruh, artık sâkin sâkin bekliyemezdi...

Kahveye bir Jandarma girdi:

— O la! Miguel! diye bağırdı. Que tal? Ne var ne yok?

Ama dostum, anlatılamaz bir acı duyuyordu. dalmıştı, duymadı bile! Ve alçak sesle devam etti:

—O günden itibaren acı dayanılmaz bir hal al

mağa başladı. Üç arkadaşımız delirdi... Birçokları sinir krizi geçirip bağırıyorlardı. Bazıları da, kesin surette ağızlarını kapamıştı. Urgan değil ki, insanın zavallı sinirleri; dayanamıyorlar. Artık gece gündüz ölümün, altımızdaki graniti griç, griç, griç diyerek deldiğini ve bize yaklaştığını duyuyoruz. Anladın mı? Asturia'dan madenciler gelmiş, kayayı delip Alcazar'ın altında bir lâğım açmağa başlamışlardı. Delme makinalarının gece gündüz kayayı kemirdiğini, lâğımı açtığını ve yaklaştığını duyuyorduk. Ayaklarımızın altına varınca dinamiti yığacak, onu ateşliyecek ve kaleyi de, bizi de, hepimizi birden havaya uçuracaklardı!... Artık son saatimizin yaklaştığını anlıyorduk...

13-14-15-16-17 EYLÜL:

Bak, burada ne yazmışım: Bütün bu tarihlerde bir tek kelime: «Korku! Korku! Korku!» Hepimiz, sen şimdi gazetelerin söylediğine bakma, hepimiz titriyorduk... Artık madenciler ayaklarımızın altına varmıştı, herhalde dinamiti de yığmışlardı. Her an bir kıvılcım yakıp bizi kül gibi havaya fırlatmalarını bekliyorduk! Alcazar'ın içinde olmayanlar şimdi «Kahramanlar!» diye bağırıyorlar. Hey şeytan alsın onları; Yalan! Yalan! Sen beni dinle... Gece gündüz yüreğimiz tavşan yüreği gibi titriyordu. İnsanız diyorum sana, taş değiliz. Titriyorduk... Ama diyeceksin ki «Neden teslim olmadınız?» Ee namus bırakmıyordu!... Bırakmıyordu bizi...

17-18 Eylöl gecesi Toledo'da borozan sesleri duyuldu. Megafon bağırmağa başladı: «Bütün Toledo halkı derhal kaçmalıdır! Halk surların dışına çıksın! Ölüm tehlikesi var!» Halk ovaya doğru ko-

şuştı. Karşiki tepeye çıktılar o gece hava soğuktu, rüzgâr esiyordu ve herkes, kadın erkek Toledo'dan uzağa kaçıyordu. Bir kaç saat sonra havaya uça-
cağını biliyorlardı. Geceyarısı Moscardo'ya telefon ettiler: «Lâğım bitti, yedi ton patlayıcı madde yığ-
dık... Bir düğmeğe bastık mı havaya uçarsınız. Tes-
lim olun!...» Cevap yok. Binbaşı Mocsardo telefonu kapadı. Hepimiz ayakta, benzimiz uçmuş, tüylerimiz diken diken, makinaların hâlâ delik açtığını duyuyor, bekliyorduk. Hiç kimse konuşmuyordu, hiç kimse ağlamıyordu. Hepimiz hareketsiz, sessiz, ölü gibi sapsarı durmuş, bekliyorduk.

18 Eylûl sabahı saat 17 de bir işçi düğmeye bastı, fitil ateş aldı! Korkunç bir deprem oldu, yer açıldı, bütün Toledo sallandı, havaya bir ateş ve duman sütunu yükseldi. Kalenin kocaman parçaları şehre kadar yuvarlandı, Kuzey-Batı'daki büyük kule parçalanıp yıkıldı. Bütün Alcazar dumanların içinde boğuldu. Aradan bir çeyrek, yarım saat geçti. Kuşatılmışlar ne olmuştu? Dumanların arkasın da hiç kimse görünmüyordu. En sonunda karar verip süngü takmış bir halde ve el bombalarıyla kaleye saldırdılar. Artık, hepimizin yıkıntıların altına gömüldüğümüze inanıyorlardı. Yer altından henüz kimse çıkmamıştı.

Açılmış çukurlardan, taşların üzerinden atlادılar, mermilerden delik deşik olmuş küçük avluya vardılar. Sonra durdular. Sanki anî, esrarengiz bir korkuya kapılmışlardı. Gözleri açık bodrumlara bakıyor, ilerleyemiyorlardı. En sonunda birisi gülererek bağırdı; «İleri arkadaşlar! Hayaletler şimdi ortaya çıkacak!» Daha sözünü bitirmemişti ki, bir el bombası, bir daha, bir daha, bir daha... Yağmur gibi el

bombaları üzerlerinde patladı. Hayaletler yer altından çıkmıştı. Biz bağıryorduk: «Yaşasın İspanya! Yaşasın İsa!» Boğaz boğaza kapıştık. Biz, artık zavandan çıkmıştık. Kurtulmuş olmanın sevinci ve namussuzları yoketme kudurganlığı ile, çılgınca davranıyorduk... Dayanamadılar. Kaleden aşağı yuvarlanmağa başladılar. Kırmızı çuvallarını bizim kaleye dikmişlerdi, biz indirdik. Hepimiz, erkek, kadın ve çocuklar bağıryordu, ağızımızdan köpükler çıkıyordu: İspanya! İspanya! İspanya!

Nöbetçiler dikdik, bodrumlara indik. Dansedip oynamaya başladık. Diyorum ya, deli idik... Ne yaptıksa akıllılığımıza değil, deliliğimize borçluyuz. Akıl gece gündüz mırıldanıyordu: «Teslim olun!» Delilik ise «Teslim olmayın!» diye bağıryordu. Deliliğe kulak verdik ve ne olduysa oldu Bodrumlarda kucaklaşıyor, birbirimize dokunuyor, yaşadığımızı bir türlü inanamıyorduk...

Sen hiç böyle bir sevinci tattın mı?

Karşılık verdim:

— Hayır!

Miguel acı acı gülümseyerek:

—Allah kısmet etmesin! dedi.

Sustu, titrediğini farkettim.

— Üşüyor musun, Miguel?

— Evet! dedi.

— Bir konyak?

Konyağı getirdiler, bir yudumda içti. Isındı, güçlendi ve devam etti:

— O günlerde Madrid'den papaz Camara geldi. Karşı taraf yolladı onu. Ayin yaptı. Einde Çarmıha Gerilmiş İsa vardı ve bağıryordu: «Teslim olun! Kanuna karşı gelene lânet olsun!» Titreşen kadınlara dönüp bağırdı: «Hepiniz Cehennem'e gidecek-

siniz! Ruhlarınıza acıyın!» Kadınlar ağlıyordu. Yeni doğmuş olan iki çocuğu vaftiz etti; ölmüş olan iki ihtiyarın mezarı başında cenaze duasını okudu. Hepimiz katıldık. Sonra onu kovduk. Mel'un herif giderken bağıırıyordu: «Hepiniz Cehennem'e gideceksiniz!» Biz de yukarıdan ona «Arriba Espana» diye bağırdık.

O günden sonra azdırdılar işi. Toledo'nun komutanına Madrid'den telefon ettiler: «Onları diri diri yakın! Duvarlara benzin döküp ateşleyin! Alcazar'ın hemen düşmesi zorunludur!» Madrid'den komutan Asencio geldi, emirler verdi. İtfaiyeciler geldi, arabaları benzinle dolu idi. Zocodover alanında sıralandılar.

19 Eylöl sabahı erken saatte kalede uyanınca itfaiyecilerin benzini püskürtmek için hortumlara koştuklarını gördük. Korku ile: «Bizi yakacak, katiller!» diye mırılandık. Benzin kaleyi yıkamağa başladı bile. Mahvolmuştuk... Ve o zaman, inanacak mısın?... Ama... deli idik diyorum sana ve inanılmayacak şeyler yapıyorduk. Pencerenin birinden bir genç aşağı atladı. Yaşı yirmiden fazla yoktu. Elinde yalnız bir tabanca vardı. Koştı, hortumları yakaladı ve mevzilenmiş olduklar Santa Cruz'a çevirdi. Ve tabii delikanlı mermilerden delik deşik bir halde yere yıkıldı.

Yüreğimiz alevlendi, aşağı koştuk ve yine göğüs göğüse kapıştık. İnsan değil, şeytandık... Şimdi, şu kahvede böyle sâkin sâkin otururken inanamıyorum.. Bütün o kahramanlıkları yapan adam ben miydim? Burgos'dan Miguel Cascajires mi? Ama ben, hiçbir zaman kahraman olmamıştım. Sâkin bir öğretmendim, ciğerlerim de hasta idi.. Öksürüyor,

en ufak bir vesile ile üşüyor, iyi yemek ve ilâç istiyordum. Alcazar'da işin içinden nasıl çıkabildim? Sır!... Sır!... Bak, dahası da var: O zamandanberi, bu kötülük ve korkulardan sonra, artık üşümüyor, tükürmüyorum.. İyileştim vallahi!...

Sonra gülerek:

— Ama, dedi, Miguel'i bırakalım, Alcazar'a dönelim! Ertesi günü, yani 20 Eylûl'de top ve tüfek ateşi başladı. Doğrusunu söylemek gerek: Onlar da erkekçe hücum ettiler. her tarafı ateşe verdiler. Biz hemen söndürdük.. Surlarımızın tepesine kanlı bayraklarını diktiler, biz indirdik, onlar yine dikti. Ne hırsh idi namussuzlar! Yirmi otuz kadar er Alcazar'ın içine kadar girdi. Öldürüldüler ama kaçmadılar Başkaları geldi, mutfaklara kadar girdiler. benzin döküp ateşe verdiler. Alcazar bütün gece yandı. Ertesi günü üstümüzden üç uçak geçti. Bizimkiler! Bize yiyecek ve bir mektup attılar: «Gayret çocuklar! General Varela yaklaşıyor. Sıkı durun!» Alcazar'ın dört kulesinden yalnız biri ayakta.. Bugün o da yıkıldı. Etrafımızdaki herşey yıkık. Bodrumlarda toplandık. Açlık günlerdir başlamıştı. Artık günde dört at değil, bir tane kesiyorduk. Bin sekiz yüz kişi kalmıştık. Herkes bir gün için çamurlu bir parça et ile yarım litre kokmuş su alıyordu. Ne pislik, Tanrım! Diriler de kokuyordu, ölüler de! Herkes birbirine bakıp iğreniyordu... Nasıl dayanabildik? Diyorum ya, bir sırdır bu! Ve bunlar da yetmedi: Ayaklarımızın altında makinalar yine griç griç diye kayayı delmeğe başladı! Yeniden kundaklıyorlardı bizi... Binbaşı Moscardo: «Korkmayın, dedi, Tanrı bizimle beraberdir!» Ama biz korkuyorduk..

İkide bir: «Tanrım, diyordum, bırak da öldürsünler beni! Artık dayanamıyorum!»

25 Eylül'de toprak yine sarsıldı. Yeniden kundaklamışlardı. Ayakta kalmış olan duvarlar da yıkıldı. San Domingo kilisesinin nerede olduğunu biliyor musun? Bir kamyon, buradan onun avlusuna fırladı! Patlamadan dolayı açılan çukur yüz metre çapında ve yetmiş metre derinlikte idi. Kaleyi işgal etmek için hemen tanklar hücumla geçti. Tam Alcazar'a girecekleri sırada yine yer altından hayaletler fırladı. Biz, evet dipdiri idik! Korku ile «Hâlâ yaşıyorlar!» diye bağırdılar. Yine kapıştık, yine onları püskürttük, nöbetçiler diktik ve tüfek elde, diz çökerek beklemeğe başladık.

O gün akşama kadar ses çıkmadı. Top sesi de duyulmuyordu, tüfek sesi de... Ne oluyordu? Bu defa başka bir korkuya kapıldık. «Katiller bize yeni birşey hazırlıyorlar.» diye düşünüyor ama konuşmuyorduk. Bekliyorduk. Geceleyin korkunç bir bora patladı. Karanlıkta ve yağmur altında yiyecek birşeyler, bir kutu sardalya, sigara falân bulmak için on kadarımız şehre indik. İki dükkân açıp yükledik. Geri döndük. Hiç kimse yok! Sokaklar tenha, evler kapalı ve ışıksız! Arkadaşlarımıza: «Çocuklar, birşeyler oluyor! Kimse uyumasın!» dedik.

Ama ertesi sabah, karşiki Alijares tepesinde top ağızlarının bize karşı dönük olmadığını gördük. Toparı Batı'ya döndürmüşlerdi. Bir subay bağırdı: «Bizimkiler geliyor! Bakın, toparı Batı'ya çevirdiler. Bizimkiler geliyor, çocuklar!»

Eyl l' n 26 sında akşama doğru, gözlerimiz Batı'ya dikilmiş, ayakta sessiz dururken askerimizin geldiğini gördük. Bayrağımız, kardeşlerimiz! Kurtuluş! işaret verdik, onlar da bize verdi!... Ş p-

hesiz, sevincimizin büyük olması gerekti ama, artık sevinecek gücümüz yoktu.. Ordumuz Toledo'ya girdi... Orduyu bizzat General Varela yönetiyordu. Öbürleri kaçıyordu... Ama, en fanatik olanları kalmıştı. Evlerle kapıların arkasında pusu kuruyor, sokaklarda siperler kazıyorlardı. Eylûl'ün 27'sinde bin kişi öldürüldü. Diğerlerinin hepsi Madrid'e doğru koşarak kaçtılar. Akşam dokuzda ordumuz Alcazar'a çıkıyordu. Yıkıntıların üzerinden atladılar, yıkık kulelere tırmandılar, büyük avluya vardılar. O zaman biz de bodrumlardan çıktık... Kimler orada bulundu da bizi gördüyse, böyle birşeyle hayatlarında karşılaşmadıklarını söylüyorlardı. Görmeyecekler de.. Anlaşılan, artık insan falan değildik. Hayalet olmuştuk. Kemiklere sarılmış buruşuk bir deri ile iskelet halini almıştık! Gözlerimiz büyümüş, parlıyordu.. Tıraşsız kir içinde, üstümüz başımız yırtık, dizlerimiz titriyordu.. Öyle bitkindik ki, bağırıyor, zıplayamıyorduk. O saate kadar iyi dayanmıştık... Tehlike geçinceye kadar!... Ama kurtulunca, birden felce uğradık... Artık ayakta duramıyorduk..

Jandarmalar, askerler, acemiler, Jimnastik Okulu öğrencileri, işçiler, çocuklar, kadınlar ve elimizde kalan beş katır ile sonuncu at bodrumlardan çıktık... Biz, Alcazar'ın bütün kuşatılmışları... Binbaşı Moscardo, büyük avluda General Varela'ya doğru ilerledi. Önünde esas duruşa geçti, selâm verdi ve: «Generalim, burada herşey yolundadır!» diye tekmil verdi.

MAHVOLAN MADRID

I

Ben Toledo'ya vardığımda Alcazar'ın harabele-ri henüz sıcaktı. Dostum Miguel'in yanaklarındaki kahramanca solukluk da henüz silinmemişti. Efsane hâlâ durulmamış bir üzüm sırası gibi kaynıyordu. Gördüğünüz her kuşatılmış, kişi hayalinden ya da hatırasından birşey anlatıyor, bir hikâye kuruyor, biçim ve benzetişine göre epopeyi yaratıyor, fazlalıkları atıyor, en iyileri kullanıyordu. Ve yavaş yavaş haberler kristilleşiyor, efsane belirli bir biçim alıyordu. Ben ilk günleri Toledo'da böyle yaşadım, artık tarihteki yerlerini ebediyen almış olan kahramanlarla beraber yemek yedim, içtim ve konuştum. Alcazar ölürken ölümsüzleşmişti...

Ya Greco? Greco, büyük Giridli toplar, yangınlar ve kanlar arasında yok olup gitti. Silâhlardan önce geldi, sonra geldi, geleceği kestirdi, geçmişini ölümsüzleştirdi. Ama şimdi, bu kardeş kavgasının ortasında, onun Havari ve meleklerle kim ilgilenir? Artık başka isimleri var Havarilerin. Onlara Franco ve Caballero, Mola ve Pasionaria diyorlar ve bugün, meleklerin adı uçaktır. Daha sonra başka bir Greco gelecek (Allah vere de gelse!), İspanya'nın

sonbaharında, bu kanlı öncü aylarında hareket halindeki şu ölümlü olay ve makinaları ölümsüzleştirecek.

Şimdi yangınlarla bombaların şu hale soktukları Toledo. Greco'nun görüşüne o kadar çok uyuyor ki, hâlâ ayakta duran vahşi, ateşlerin yaladığı, inatçı duvarların altında dolaşırken, Greco'nun eseri içinde geziyormuşum gibime geliyor. Böylece eserin, yaldızlı çerçeveler içine sokulmuş minyatürlerini görme hevesine kapılmıyorum.

Çamurlu, gri bir akşam üzeri, dar bir sokakta Santo Tomé kilisesinin önünde, dörder kişilik safalar halinde askere giden delikanlılar çıkıverdi karşıma.. Onları birden aydınlattı köşede yanan elektrik. Bir an için tüfeklerin namluları, süngüler, sarı düğmeler parladı. Hepsi çocuk, bıyığı terlememiş gençlerdi. Gözleri şaşkın şaşkın açılıp kapandı. Yanakları solgun ve zayıftı. Ellerini kaldırıp bağırıyorlardı: «Viva Cristo, el Rey! Yaşasın kıral İsa!» Ürpereyerek durdum. Bunlar Greco'nun Espoio'sunda ve Santo Mauricio'sundaki askerler değil miydi? İhtiyar Giridli'nin çizmiş olduğu insanlar canlanmış, aynı esrimeli çılgığı, «Viva Cristo, el Rey!»i atarak yeniden sokaklara gömülmüşlerdi.

Gördüklerimin, Greco'nun renklerinden çok daha akıllı, çok daha acı ve bugünkü umutsuz mahkûm olmuş ruhumuza daha uygun olduğunu anladım. Her devrin kendi mücadele biçimi vardır: Din, sanat, bilim, teknik ve savaş... Devrinin kendi biçimi içinde mücadele eden kişi, canlı insandır. Biz de savaş tarzına girdik. Bugün, bu tehlikeli biçimin içinde, devre ile beraber çalışan kişi, canlı insandır

Öyle ise, elimizden geldiği kadar çağdaş görevi mizi yerine getirelim; zaten top sesleri de Toledo'dan daha seyrek duyuluyor. Milliyetçi ordu hergün Madrid'e doğru sekiz, on onbeş kilometre ilerliyor. Acaba alacak mı, almıyacak mı? Gidip görelim bakalım!

Toledo'dan Madrid'e giden yol geniş, asfalt döşeli olup uzunluğu yirmi kilometre.. Sabah sabah, Araplardan kalma kale kapılarından geçiyor ve yaya iniyoruz. Yüreğimde bir sıkıntı var. Madrid'in mahvoluşunu görmeğe gidiyorum.

Subay dolu otomobiller, şarkı söyleyen erlerin tıkabasa dolduğu kamyonlar... Faslılar da çılgınca sına bağıyor. Parlak bir güneş masmavi bir gök yüzü.. İki üç ihtiyar tarla sürüyor. Kapılarının önüne çıkan kadınlar beceriksizce ve çekinerek faşist selâmı veriyorlar. Harap olmuş köyler, delinmiş duvarlar.. Ev ve dükkânların kapıları açık. Mercimekler, fasulyalar, şekerler kaldırımlara dökülmüş. Arasına, yol kenarlarında ve tarlalarda toprak kabartıları: Mezarlar!

Yaklaştıkça insan savaşın, o korkunç yamyamın buradan geçmiş olduğunu daha iyi anlıyor. Atılmış matralar, postallar, işçi gömlekleri, kanlar... Bulut gibi sinekler ve kargalar.. Tarlalarda sırt üstü yatmış, atlar.. Köpekler, atlar, katırlar da savaşarak ölüyor. Bir kısmı kızılların tarafına geçti, bir kısmı da karaların.. Koşuyor, birbirinin üzerine saldırıyor ama, neden olduğunu bilmiyorlar. Dün Toledo'da bir köylü gördüm, acısından uluyan zavallı bir köpeği sürüklüyordu. Köylüye bağırdım: «Hom-

bre! (1) köpeğin nesi var? Bir yeri mi acıyor!» Köylü güldü. Karşılık vermeden elini uzatıp hayvanın alındaki yarayı gösterdi. Eğildim. Ne göreyim? Kızgın demirle haç vurmuşlar ve yara hâlâ kanıyor! Mutaassıp köylü köpeğini, katolik dini uğruna işkence çekmeğe mahkûm etmişti!...

Getafe ...Köy hâlâ sıcak ...Kanlı ve şiddetli kucaklaşma yüzünden buğuştur tütüyordu. Duvarlara orak-çekiçler cızılmış, balkonlarda yırtık kızıl bayraklar, havada yangın kokusu; alanın orta yerinde yüzü taş kesilmiş açık, hareketsiz, cam gibi, korkulu, gökyüzüne bakan gözlerle bir ceset .Eğildim, cebinden çıkmış bir zarf görünüyordu: Bir mektup. Çekip aldım. Alırken elim titriyordu...

Kahvelerde aynalar kırılmış, paniğe kapılan sandalyeler tavana takılmış. Bakkal dükkânları yağma edilmiş, kapıları açık, bomboş ve yalnız duvarda asılı duran bir levha: «Vendas solo al contado! - Peşin para ile satış yapılır!» Bir noterlikte senetler katlanmış, mal sahiplerinin çıkarları sokağa serpilmiş. Köyün küçük alanına bir asker, tek başına harap bir meyhanenin önünde oturuyordu. Küçük, demir bir masanın üstüne bir gramofon koymuş, plâk çalıp dinliyordu. Ayak ucunda da küçük uzunca bir şarap fıçısı vardı. Asker ikide bir eğiliyor, musluğu açıyor ve içiyordu. Sonra yine ikidirseğini masaya dayıyor, plâğı dinliyor, içini çekeerek tekrar içiyordu. Çok üzgün bir hali vardı.

Askerin birine sordum:

— Nesi var?

(1) İspanyolca «Adam!» demektir. Burada «Hemşerim!» anlamında kullanılmıştır. (Ç.)

— Üzüntü! Bu meyhane onundu. Karısını da öldürdüler...

Yüksekçe bir yere çıkıp baktım. Uzakta, hafif bir sisin içinde sâkin, gülümseyen çapkın Madrid uzanıyordu. İyi bir dürbunle Palazo'sunu, bahçelerini, yollarını, alanlarını farkettim. Posta gökdeleminde kocaman bir kırmızı bayrak dalgalanıyordu. Sevgili şehrin üstünde küçük sonbahar bulutları toplanarak hızlı hızlı geçmeğe başladılar ...Gölgelerle hafifçe bir an için örtüyor, Madrid de kararıyordu. Onlar gidince Madrid yine gülüyormuş gibi aydınlanmaktaydı. Sanki aklından herhangi bir acı düşünce geçiyor, onu unutuyor, sonra yine hatırlıyordu.

Yanımdaki bir subaya sordum:

— Ona acımıyor musunuz?

— Kime?

— Madrid'e...

— O kıızıdır... Beyazlaşınca!...

Ürperdim. Ebediyen veda ediyormuş gibi Madrid'e uzun uzun, doyamadan baktım. Felâketli bir devirde yaşadığımızı ve ruhun tehlikede olduğunu iyice anlıyorum. Dünyada güzel olarak ne kalmışsa görmekte acele etmeliyiz. Yarın belki, ama öbür gün mutlaka bombalar, uçaklar ve karanlık güçler gelip onları yok etmeden önce... Batmadır bu!... Kara kanadın açıldığını, ruhu kararttığını iyice görüyor ve izliyoruz.

Tam o anda korkunç bir uğultu duydum: Gök yüzünde uçaklar. Askerler sevinçlerinden zıplıyor:

— Nuestros! Nuestros! diye bağıyorlar. Bizimkiler!... Şimdi kül edecekler onu!...

Demir kuşlar büyüyor, büyüyor, yaklaşıyordu.

Önce turna idiler, sonra büyük kartal ve nihayet uluyarak birer insan bulunan korkunç, uçan birer cayerine birer insan bulunan korkunç, uçan birer canavar halini aldılar. Sayıları dokuzdu; aynı sırada üçer üçer gidiyorlardı. Birkaç saniye sonra Madrid'e vardılar.

Soluğumu tuttum. İnsanm şeytanca aklından dolayı hayranlık, üzüntü ve dayanılmaz bir acı duydum. Et yiyen kuşlar şimdi Madrid'in tepesinde durmuştu. Ve birden kuru, tempolu takırtılar duyuldu: Kro, kro, kro! Dokuz defa!

Subay sevinçle zıplayarak bağırdı:

— Bombalıyorlar! Arriba Espana!

Daha bağırmasını bitirmemişti ki, uçakların sırasına uygun şekilde, Madrid'in Kuzey kesiminde bir sıra dokuz koyu duman sütunu dikine yükseldi. İnsan, her bomba ile bir mahallenin havaya savrulduğunu hissediyordu.

Subay gözleriyle, Madrid'i doymazcasına yoklar-ken bağırdı:

Dumanlar dağıldı. Madrid'in acı bile bağırdığını duymak istermiş gibi kulak kabarttım. Yaralandı ve her halde acıyordur... Bir çok evlerde yangınlar çıktı...

Ama o anda Madrid'in arkasından madeni bir uğultu duyuldu. Bulutların altında yedi demir atmacanın saldırdığını gördük. O zaman dokuz uçak ani bir dönüş yaparak dövmüşmek üzere vaziyet aldı. Soluğumuz kesilmişti. Sırtüstü toprağa yatmış bakıyordum. Hava savaşı, şeytanca insan aklının yaratmış olduğu en güzel manzaralardandır. Bunda kuşun ve aynı zamanda aklın büyüğü güzelliği ile gücü, basitlik, kibarlık ve oynaklığı vardır. İnsan,

kendinin insan oluşundan ötürü garip bir gurur duyar. Yani esrarengiz, çok zeki ve huzursuz bir organizma. Durmadan keskinleşen, şeytanca bir gösterişlilik kazanan bir istekle, artık yeryüzünün ve denizin atalardan kalma ağır yollarına değer vermeyip mücadeleyi havanın en hafif ve en yüksek yerine götürmüş.

Dokuz uçak bir çember, bir çarpışma durumu meydana getirdi. Daha hareketli olan yedi kovalayıcı, şimşek gibi, çok güzel, ani eğriler çizerek, atmacalar gibi saldırıyordu. Sanki oyun oynuyorlardı. Sanki oynanan bir ilkbahar dansı idi de, dişiler ortada, damatlar da onların etrafında çılgınca bir kuvvet ve güzellik gösterisi yapıyordu... Çık-çık-çık... Ama açıkça duyuluyordu makinalı tüfek sesleri. Oyun karıştı, sıralar bozuldu, havada sorguclar uzandı. Bir uçak sürüsü kaçtı, geri döndü, bir an bulutların üstünde yok oldu. Kovalayanlardan bir tanesi ani olarak özel bir ses çıkarmağa başladı, sağ kanadı bozuldu ve birden hızla bir göktaş gibi toprağa yöneldi! Sonra Madrid'deki tepelerden birinin arkasında yok oldu. Ve aynı anda, etrafımızda acı bir çığlık duyuldu. Bir bombardıman uçağı korkunç bir uğultu ile, döne döne düştü ve ikiyüz metre ilerde tarlalara saplandı.

Hepimiz heyecanla koştuk. Yetiştik. Bütün tarlaya alüminyum parçaları, kırılmış makinalar ve mermiler serpilmişti. Uçak başasağı yere gömülmüş, şekilsiz bir yığın halinde idi.

Subay dudaklarını ısırarak mırıldandı:

— Nuestro! Bizim! ,

Etrafta toprak üzerinde kan izleri farkettilik. Kıvrılmış, ezilmiş döküntülerin arasında kaygan bir

kitle, kırmızı bir hamur ve meşin bir kasket gördük..

Askerler:

— Pilot diye bağıldılar ve demirleri, makinaları, kırık kanatları açmağa başladılar.

Gitmek istiyordum ama, kalmak için kendimi zorladım. Görmek için... Acının bir damlasını bile kaybetmemek için.. Bir kamyon geldi, askerler insan hamurunu avuç avuç kamyonu taşıdılar.

Konuşmadan otomobile atladım. İlerliyoruz. Getafe, Parla, Alcorcon, Leucanes.. İndim. Bugün yolun daha ilerisi a;ık değil. Kocaman topolar ağzını Madrid'e doğru çevirmiş; her top atışında yer titriyor. Köyün kilisesi damsız, çan kulesiz... Çanları yere düşmüş, yarı yarıya yere gömülmüş halde. Havada yine uçaklar uğuldadı.

Bir ses duyuldu:

— Rojos! Rojos (1) Dağılın!

Dağıldık. Bazıları tarlalarda yere yatıyor, bazıları kiliseye dahiıyor, bazıları duvara dayanıp bakıyorlar. Yalnız birkaç Faslı yerinden kımıldamamıştı. Kilisenin arkasında ateş yakmış, yemek pişiriyorlardı; vişne rengi, kadifeli birtakım koltukları çıkarmış oturuyorlardı; tahtadan, büyük bir karyola getirmiş, parçalayıp parçalayıp ateşe atıyorlardı. Uçaklar bir an tepemizde salanıp geçtiler. Sonra bir köylü, iki üzüm küfesi yüklü eşeğe belirdi. Avuçlarımızı siyah, buruk salkımlarla doldurup serinledik.

Rehberim olan subayla birlikte ilerliyoruz. Ar-

(1) İspanyolca «Kızılar! Kızılar!» demek. «Rohos» okunur. (Ç.)

tık saflara yaklaştık. Küçük kutu torbalarının arkasında yere yatmış askerler ateş ediyor. Eğildik. dalların arakasına saklandık.. Mermiler vızıldıyordu.. Arasına bir çığlık duyuyorduk. Biri vuruluyordu. Bir ara çığlık çok yakınımda, hemen yanımda duyuldu. Döndüm. İki büklüm olmuş, kaputuna sarılmış biri yerde debeleniyordu. Her halde bir mermi ayağını almıştı, çünkü biraz ötede, hareketsiz duran kesik bir ayakla, bir postal gördüm.

Bir sıra ağacın arkasından kuru, sürekli el bombası patlamaları ve kırılan ağaçların çıkardığı gürültü duyuluyordu.

Arkadaşım:

— Herhalde Fashlar bir tank yakaladı! dedi Üstüne atılıyor, tepesine çıkıyor, el bombaları atıyor, sürücüsünü öldürüp tankı alıyorlar.

— Fashlara İspanyolları öldürmelerini öğretmeniz tehlikeli değil mi? dedim.

Subay omuzlarını kaldırdı:

— Onlar en iyi askerlerimizdir! diye karşılık verdi. Korkusuz, disiplinli ve sadıktırlar. Silâhları, topları, el bombalarını kullanmayı çok kolay öğreniyorlar. Çok keskin bir görüş ve duyma yetenekleri. var. Geceleri bile görürler, bunun yanında vahşi hayvanlar gibi, en ufak bir görültüyü bile duyarlar.. Onlar savaşıırken biz bile korkuyoruz!

Bu birşey değil... Ama günün birinde, onlara şimdi savaşmayı ve bizleri öldürmeyi öğrettiğimize acı bir şekilde pişman olacağız. Çaresiz bir zorunluluk yüzünden geleceği yıkıyoruz. Bir gün, bütün bu çetin ve hızını yitirmemiş ırklar üstümüze çullanacak.. Ama bugün, buna kimsenin dikkat ettiği yok ve böyle tarihsel bir kanunun (barbar istilâsının)

merhametsizce yol aldığını, yolu açtığım, bizim ona yol açışımızı ve aramıza girmesini görmekten dolayı seviniyor. Ama bunu kimse görmesin.. Vakti gelip de görülecek bir hal alacağı zamana kadar.. O zamanın gelmesi demek, vaktin artık çoktan geçtiği zaman demektir.

Gece oldu. Bulutlar dağılmıştı, sonbahar yıldızlar iri iri göründü ve Madrid ile düşmanlarımızın tepesinde asılı kaldılar. Top sesleri durmuş, uçaklar yuvalarına çekilmişti. Askerler ısınmak ve yemek pişirmek için ateşler yaktı.

Artık, nasıl Madrid'i bırakıp Toledo'ya dönerim? Madrid'in akşamın sislerle örtünüşünü seyrediyordum. Gece topraktan yükseliyordu, simsiyah-tı, tehdit edici idi, bahçeleri, evleri, yolları ortadan siliyordu. Bir falanjist bana, bir kızılın torbasından çıkan bir kâğıdı verdi:

1. Madrid'i herşeyin üstünde sev.
2. Sevgili Madrid için öleceğin yolundaki yemini yerine getir,
3. Onun toprağını kanınla kutsallaştır.
4. İdeal uğruna ölen kahraman ecdadına değer ver.
5. Öldürerek öl.
6. Karını Faslılar'a teslim etme.
7. Özgürlüklerini sonuna kadar dişinle, tırnağınla savun..
8. Yalan ve kölelikle savaş.
9. Vahşi Faslılar'ı vatandan kov.
10. Madrid'i Franco'ya mezar yap.

Kızıl dekalogunu okurken arkamda sıcak, heyecanlı soluklar hissediyordum. Arkada beş altı Faslı, toprak üzerine bağdaş kurup oturmuş, tüfek-

lerini dizlerine koymuşlar, Madrid'e bakıyorlardı. Gözleri, söylenmeyen bir özlemle parlıyordu. Cennet'e bakmaktaydılar: Altın, ipekli ve kadınlarla ve öldürülmüş kâfirlerle dolu bir şehir...

Geriye döndüm. Kilisenin yanında, yere yarı çakılmış çanların arasına uzandım. Gözlerimi yumdum. Toprak kokusu, ara sıra uzaktan, biçilmiş tarlalardan, yere düşmüş kuru yapraklardan, yanan odundan bir koku geliyordu. Gündüzün yorgunluğu unutuldu; gündüz kötü bir rüya idi ve şimdi sonsuz soluğu ile gece gelmişti. Ateşlerin etrafında askerlerin şarkı söyleyip gülüştüğünü duydum. Faslılar yıldızları görünce acıklı, monoton bir aman aman tutturdular. Arabistan çölündeki devecinin şarkısı vibî acıklı... Ve birden, bütün bu İspanyol toprağı, zeytin ağaçları, bağları ve yanımızda, Manzanares'in kıyılarında yatan talıhsiz büyük şehriyle yok oldu. Çöl şarkısı üzerinden geçmiş, onu harabe haline sokmuştu.

Getafe'deki ölüden aldığım mektubu cebimden çıkardım. Karısı, kocası Francisco Lopez'e yazıyordu. Mektup basit bir kadın tarafından yazılmıştı ve imlâ hatalarile dolu idi:

«Sevgili Francisco'm,

Umutsuzlanmağa başlamıştım, birşey olmuştur diyordum, ama mektubunu aldım, sevincimden onu öpüp bağrıma basmağa başladım.

Sevgili Francisco'm, gazetelerden ilerlediğimizi, savaşın çabuk biteceğini ve tekrar evceğimize döneceğini öğreniyorum. Francisco'm, Francisco'cum, bütün gün, gece aklımdan çıkmıyorsun...

Sana yün bir kazak ile iki çift çorap gönderiyorum. Başka birşeyim yoktu. Geçende Angelica Tey-

ze biraz turunç tatlısı getirmişti, onu da gönderiyorum. Senin sevdiğini bilirim, boğazımdan geçmedi. Gönderiyorum, yiyessin de ağzın tatlansın.. Dikkat et, düşmeyesin, çocuğumuzu düşün. Dikkat et Francisco'm, bize acı. Bak, Carmen'ciğimiz de söylüyor. Sana elile yazmak istiyormuş.»

Burada yazının şekli değişiyor. Şimdi iri, düzensiz ve çoğu majüskül olan harfler başlıyor:

«Babacığım, gel gel! Kedimiz doğurdu, dört yavru yaptı. Gel gör..

Sana ben yazıyorum, Carmen Lopez.»

MAHVOLAN MADRID

II

Geçende Unamuna'ya sormuştum:

— Nereye gidiyoruz?

O:

— Şeytana! diye karşılık vermişti.

Gerçekten de neslin bozulduğu bir devre girdik. Bitki ve hayvanların evriminde de, kritik anlarda, aynı şekilde neslin bozulduğu görülür: Sonunda yeni ve noktasız bir nesil meydana gelinceye kadar anarşi, huzursuzluk, kısa ömürlü hilkat garibeleri, garip tipler ve birçok çekişmelerle acılardan sonra hayat ileri doğru bir adım atar. Biz şimdi, insan neslinin buna benzer bir bozuluşunu görmekteyiz. İspanya'da acıklı ispazmozları gördüm. tüyler ürpertici sözler duydum, tüfek ve bayraklar taşıyan on, oniki yaşlarında çocuklarla karşılaştım. Bunlar bir anda, kapıldıkları kin yüzünden yaşlarının tazeliğini kaybetmiş, korkunç ihtiyar şeytanlar halini almışlardı.

Bugün İspanya'nun dağlarile ovalarında korkunç birşey oluşmaktadır. Bir kaos anı bu... Pireneler'in altında, kendini tutamadan kıvranan bir kitle ve artık İspanya'nın sınırları onu almıyor. Ar-

tık savaşın sınırları yer değiştirmeğe başladı ve biz gelecekteki nesilleri neyin beklediğini acı ile anlıyoruz. Eskiden sâkin, iyi kendini sanatla bilime vermiş, eski dostlarımla karşılaştımdı; artık tanınmaz bir hal almışlardı. Gözlerinde kendilerinin olmayan, zaptedemedikleri bir hırs vardı: Yakmak, öldürmek, işkence etmek hırsı. Bu hırs onarın değil, girdiğimiz lânetli devrindi. Kardeşlerin binlerce yıldanberi boğulan ve zaptedilen karanlık, ezel bir kinidir. Ama, bazen patlak veriyor. şimdi çırpınan İspanya'yı dolaşırken dünya yolunun, Kabil'in burcuna girdiğini anladım.

Yüzyıllar öncesi acılar ve bu kadar şiddetli bir hareket haline sokan merkezdeki en güçlü tempo-yu insandan bulmağa çalışıyorum. Biliyorum ki, bu kadar rahatlıkla öldüren bütün bu insanların (enerjik tarih anlarında her zaman olduğu gibi) kişiliklerini kaybetmiş olduklarını biliyorum. Yüzleri, çağımızın şeytanlığını massetti, hepsi maskeler taktı; kimisi kırmızı, kimisi siyah.. Ve arenaya döküldüler. Maskeleri takıp sarhoş oldular. Tabiatları değişti.. Vahşiler savaş maskesini taktıkları zaman nasıl öldürmek isterlerse, daha maskelerini taktıklarında nasıl ayakları kanatlanıp dansederlerse ve ölüm maskesini takınca da ağlarsa, öyle... Bugün de, aynı şekilde, ayrı renklerdeki maskeler ulusları çıldırtıyor ve düşman maskesinin arkasında hiç kimse kardeşinin yüzünü farkedemiyor.

O gece hiç uyuyamadım. Sabaha karşı bir rüyar gördüm: Bir uçurtma uçuyor, büyük bir şehirde, ipi elimde tutarak sokaktan sokağa koşuyormuşum. Kuvvetlice bir rüzgâr esiyor ve uçurtma uçarken çatırdıyordu. Alana varıp durdum. Gözlerimi kaldır-

dım, bir de ne göreyim, Bu bir uçurtma değil, çok yüksekte, evlerin üstüne, başı ilerde gerilmiş, uçan bir cesetti. Mavimtırak yeşil, karnı davul gibi şişmişti. Damların, sokakların, insanların başları üstüne küçük beyaz kurtlar dökülüyordu.

— Savaş! diye bağırarak uyandım.

Sokağa çıktım; neşe içindeki Faslılar kamyonlarda zıplayor, tüfeklerini sevgi ile sıkı sıkıya tutuyor, çetin lejyonerler olarak marşlarını söylüyorlardı. Durarak onları dinledim ve bağırmamak için dudaklarımı ısırdım:

«Kahraman lejyonun askeriyim ben,
Alevle temizlenmek isteyen
Yüreğimi büyük bir acı solduruyor.
Anonim kahramanlarınız hepimiz.
Kimse adımızı öğrenmek istemiyor.»

Binlerce faciadır
Hayatımızın çevresi;
Herbirimiz neysek oyuz,
Ne önemi var bunun?

Eski hayatımız ölmüştür,
Hepimiz birlikte,
Bir bayrağız biz!

Lejyoner, lejyoner,
Sen ki savaşa hasretsın,
Hayatını kadere teslim edersin...
Çünkü hayatın bütünü de
Bir kaderdir...

Lejyoner, lejyoner,
Ki yiğitlikte benzerin yoktur,
Savaşta bulacaksın ölümü
Ve daima kefenin olacak
Bayrak senin.
Lejyoner, lejyoner!...»

Otomobile atladım. Heyecanımı zor tutuyordum Biliyordum ki kurtuluş yoktu. Bugün güneş yine parlak, gökyüzü tertemizdi.. Uçaklar çalışacaktı ve ben dünyanın en güzel süslerinden birinin kül olduğunu görecektim. Faşit hatları dün yer değiştirmiş. Madrid'e daha çok yaklaşmış, Caravanchel mahallesine girmişlerdi. Çember gitgide daralıyor, Franco'nun sıcak soluğu Madrid'in boğazında buğulanıyordu.

Geçende kırmızı kiralık takkesi giymiş bir papaz bana:

— Tanrı Burgos hükûmetini tanıdı! demişti. Bakın, ne güneş, nasıl bir gökyüzü var... Uçaklar işleyebiliyor, ordumuz çamurlar içinde batıp çıkmıyor, Faşılar soğuktan titremiyor. Tanrı bizimle beraberdir!

Alaycı bir tavırla:

—Ah cinayet! dedim.

Papaz kızgın bir halde karşılık verdi:

— Tanrı, Vatan, Kral!

Tekrar ve hızla ölüm yolunu geçiyoruz. İlliescas, Torrejon, Parla, Getafe, Alcorcon, Leganes ve Caravanchel'e varıyoruz. Sabah sabah toprak top atışlarıyla sarsılıyor, bölük bölük askerler cepheye koşuyor, Faşılar çakal gibi uluyor, uçaklar nereden ise görünecek... Dünyanın her tarafından gelmiş gazteciler var burda. Büyük bir zengin evinin dör-

düncü katına çıkıyoruz. Mobilyalar, elbiseler, aynalar, fotoğraflar, kitaplar hepsi parçalanmış, yırtılmış ve pislik içinde... Dördüncü kattaki masa kurulu halde... Büyük, porselen supiyezin içindeki çorbanın üzeri örtülmüş. Duvarda büyük, siyahımtırak kırmızı bir leke... Yaklaştım: Kan ve kıllar!

En yüksek taracaya tırmandık. Rahleleri, sandıkları, çamaşır bohçalarını ve yatakları toplayıp üzerlerine oturduk. Aşağıda, sanki elimizi uzatsak tutacakmışız gibi, gerçekten elle tutulur ve aynı zamanda hayatın öbür kıyısında bir hayatmış gibi duran Madrid var. Bugün sokaklar boş, pencereler kapalı, alanlar ıssız.. Gülleler aralıksız, merhametsiz ve ahenkli bir şekilde düşüyor üstüne. Dürbünlerle biraz duman, fışkıran bir alev, kırılan bir pencere yıkılan bir duvar görüyoruz. Tanrısal gövde parça parça kopup yıkılıyor. Kül dalgaları boğucu..

Dönüp meslekdaşlara bakıyorum. Hepsi dürbünleri gözlerine dayamış, bu en acıklı manzarayı seyrediyorlar. Ürperdim. Yüzlerde en küçük bir insanca acıma yok. Bazılarının dudakları alaylı alaylı gülümsüyor, bazılarının dişleri ısırmağa hazır bir köpeğinkiler gibi fırlamış, bazıları da umursamaz, soğuk ve üzüntüsüz. Bu insanlık dışı teknik uygarlık beynimizi vahşileştirmiş, yürekleri kurutmuş, insanları bilim barbarları haline sokmuş. Artık insan bu kadar insanlık dışına çıktıktan sonra, yok olması mukadder (ve haklı) dir. Ve belki de bütün bu kan, tutarsızlık ve sertlikle dolu İspanyol dramı, büyük (ve daha korkuncu haklı) bir felâketin önsözüdür. «İmdat!» diye bağırarak oldum ama vakit bulamadım. Arkamızda, ufukların derinliğinden bulutsuz gökyüzünde uçakların uğultusu duyuldu. Tara-

çadakilere n hepsi sevinç içinde saymağa başladılar: 13-15-19-21! Yine üçer üçer, ortadaki önde, ötekiler biraz arkada olmak üzere geliyorlar. Ahenkli şeytanca bir düzen içinde, atmacalar gibi kıvrılan büyük bir hat. Ama bu atmacalar, kanatlarının üstünde kırlangıç değı, bombalar taşıyor; ölüm dolu fiçılar kadar büyük bombalar.

Domuz dişli, sarışın bir gazeteci bağırdı:

— Madrid bir vagon dolusu kül olacak!

Bir an için gözlüklerini çıkardı, soğuk mavi gözleri madeni ışıklarla parıladı.

Artık uıuyarak yaklaşmış olan uçakları, mağrur binaları, kiliseleri, müzeleri ,insan dolu fakir mahalleleriyle hâlâ çok güzel olan Madrid'e baktım İçimden dedim ki: «Güle güle! Güle güle!» Madrid'in güneşte yıkanan manzarasını içimde, ruhumun derinliğinde korumağa o derece geçici olan çerçevesini kaybetmemeğe, birkaç saniye geçip de kül olmadan önce, hayatım boyunca aklımda tutmağa çalıştım. Uçaklar artık bir sıra halinde Madrid'in üstündeydi. Bir an için ürkmüş gibi kanatları hareketsiz kaldı.

Bu şahane hareketsizlikle, her uçaktan dürbünlerle küçük siyahlığın düşüşünü görünceye kadar geçen saniye yüz yıldan da uzundu. Tepemizde yoğunlaşmış, dayanılmaz bir yüzyıl, hareketsiz kalmıştı. Ruhum Madrid'in ruhu ile birleşmiş, çağdaş Mahşer'in, bu yirmi bir baş meleğinin altında korku ile himayesiz bir halde toprağa gömülmüştü. O anda hiç bir şey düşünemiyor, insanca bir söz dahi söyleyemiyordum. Çığlık bile (yani insanı en derin ve en noktasız şekilde belirleyebilecek şey) beni kavıyamıyordu. Bu ölümsüzlük bir şimşekti

ama hayatın kendi hayatımın Madrid'inkinin herşeyin bütün acısını yaşıyacak zamanı buldum ve birden, Manzanares'in sol kıyısında yerden korkunç çığlıkların yükseldiği duyuldu: «Kro! Kro!» Yirmi bir defa!.. Ve birden yirmi bir tane duman sütunu gökyüzüne doğru yükseldi. Madrid'in yirmi bir parçası, belki de yirmi bir mahalesi (taşlar, ağaçlar ve insanlar) toz olmuş, havaya dağılmıştı. Madrid dumanların arasında kayboldu. Titriyordum. Diyordum ki: «Şimdi dumanlar dağılnca ortaya ne çıkacak?» Çok hafif bir rüzgar esti, dumanlar dağıldı; evler derlenip toparlanmış, ürkmüş gibi yeniden göründü. Ama Madrid'in Kuzey kesiminden duman tütüyordu. Damları yalayan alevden diller yükseldi. Vücudunda yirmi bir delik açılmıştı.. Madrid'in tüyleri yolunuyor, kömür parçaları halinde dökülüyor, kül oluyordu. Etrafımdaki gazetecier sevinçle zıplıyorlardı. Alkışlamağa başladılar.

Taraçada bir subay göründü. Döndüm ve haykırmamak için kendimi zor tuttum: Santo Mauricio! Gerçekten de bu İspanyol, soluk benzi, uzun boyu, seyrek siyah sakalları, uzun yüzü ve çileli halile Escorial'deki, Greco'nun Santo Mauricio'suna benziyordu. İspanya'nın bu ani ateşi içinde, aynı aydınlık ve ateş karşısında aşınmış yüzler tekrar ortaya çıkmıştı.

Elini uzatarak:

— Bakın! dedi, bakın!...

Valencia'ya giden büyük bir yolda otomobil, kamyon ve arabaların meydana getirdiği sonsuz bir katile vardı. Kadınlarla çocuklar kaçıyor, Madrid boşalıyor... Ama kadınlarla çocukları düşünen kim?

Hepimiz dürbünlerle ön tarafa, ilk evlere, Palazio ve Plaza de Moros yakınındaki dolambaçlı sokaklara bakıyoruz. Korkunç kavga orada başlıyor. Evler kapatılmış, pencereler tıkanmış, sokaklarda kimse yok. Artık tüfek değil, el bombosile süngü işliyor. Boğar boğaza kapışıyorlar.

Solgun benizli subay yanımdaki rahleye oturdu. Sordum:

— Bu katliâm ne zaman son bulacak?

— Şu melun Madrid kül olduğu zaman...

— Peki, külü ne yapacaksınız?

Hıristan titreyen bir sesle:

— Onu havaya savuracağız! dedi.

— Ona acımıyor musunuz?

Omuzlarını kaldırdı ve kısa bir sessizlikten sonra mırıldandı:

— İç savaş Tanrı'nın armağanıdır!

Artık Madrid'in can çekişmesine bakamıyordum. Aşağa, sokağa indim. Bir otomobil üç yaralıyı taşıyordu.

Elinden yaralanmış genç bir falanjiste sordum:

— Ne oluyor?

Genç asker kızgın cevap verdi:

— Katliâm! Kudurdu namussuzlar! Kapılarla pencerelerin arkasında mevzilenmiş, bize ateş ediyorlar. Kapıdan kapıya el bombaları atarak ilerliyoruz. Duvar deliniyor, avluya gidiyoruz. Odadan odaya, merdivenden merdivene. kattan kata kovalıyoruz onları. Onlar: «Geçmiyeceksiniz! Geçmiyeceksiniz!» diye bağıyor. Biz de «Gececeğiz!» diye bağıyoruz. Nitekim geçtim de..

Hırs kana bulanmış delikanlıyı canlandırıyor. Alçak sesle başlamıştı. Şimdi yavaş yavaş alevlenip hırçınlaşıyor:

— Bin yıl yaşasam, dedi, bin yıl savaşırım!

Ağzına kadar yaralılarla dolu kamyon ve otomobiller. Hepsi de, kurşun kendilerini en esaslı bir zevk sırasında isabet etmiş gibi kızgındı. Yüzleri hiddetten parlıyordu; danseden bir adamın yüzü gibi... Savaşın bütün sırrı kendini sarhoş olmaktan alakoymaktır. O zaman korku ortadan kalkar, ölüm ile hayatın tadı aynı olur. İnsanı çok tatlı yayılma, genişleme ve yok olma özlemi sarar... Bu kekre gelişme, tehlikeyi zevk haline sokabilir. Kırılma ile ölüm, alışılmış hayattan tamamen farklı bir düzey üzerindedir. Burada bu manzaralar acıyı davet eder. Ama, sarhoş olmayan savaşçının vay haline! O zaman herşey kâbus, korku ve panik halini alır.

Yaralılarla dolup taşan yeni kamyon ve otomobiller geldi. Toledo'dan Flash'lar, lejyonerler ve subaylar da geliyordu. Sessizdiler. Havada keskin bir huzursuzluk vardı.

Toledo'dan tanıdığım ve şimdi o da huzursuz bir halde buraya gelen dost bir subaya, Binbaşı Rubio'ya sordum:

— Ne olup bitiyor?

— Ne mi oluyor? Anlamıyor musunuz? diye karşılık verdi. Savaşın romantik olan ilk safhası başlıyor. Birincisi sabırsızlık, keyif ve cesaret istiyordu. İkincisi sabır, ciddiyet ve metanet istiyor. Kızılar şimdi Madrid'e çekildi. Her biri evinde mevzilenmiş birer çeteci gibi... Yolları, komşularını, girdiyi çıktıyı biliyorlar. Pencerelelerin arkasına yatakları yığıyor, onların ardına saklanarak ateş ediyorlar. Karıları onlara yardım ediyor yemek, su ve mermi taşıyor. Geceleyin uyuyabilir, üşümez, yağmur yemez, güçlük çekmez. Artık sokaktan so-

kağa, evden eve korkunç kovalamaca başladı. Evet kudurmuşçasına dayanıyorlar ama geçeceğiz!...

Zafer, nihayet kendisine yakışan yüksek ve tehlikeli, yere yerleşmişti. Şair Lorca'nın uzaktaki Cordoba'sı toplayıcılar erişemediği için, elma ağacının tepesinde çok yüksekte parhyan Safo'nun kırmızı elması oldu. Ulaşılmaz elma, güneş ve yağmur altında yıkanmış, kan kırmızısı rengile parlıyor...

Akşam üzeri Toledò'ya vardığımda, serseri aşkı yine sokaklarda gördüm. Yeni Fas taburları gelmiş, sokaklar, meyhaneler, kahveler dolmuş. Radyolar bağıra bağıra geyret vermeğe başladılar. Ama bu akşam yüzleri huzursuz ve karanlıktı. Piskoposluk sarayının kapısında bir İspanyol dostum beni durdurdu:

— Biliyor musun, dedi, sevdiğin ozanı öldürdüler?

Tüylerim ürpererek bağırdım:

— Hangisini?

— Federica Garcia Lorca'yı!

— Lorca'yı!... Kimler öldürdü?

— Bazıları kızıkların, bazıları bizim öldürdüğümüzü söylüyorlar. Kimsenin bildiği yok..

— Neden?

— Bilmem!

Sonra omuzlarını kaldırarak ekledi:

— Belki yanlışlıkladır...

Shakespeare'in trejedilerinde olduğu gibi insanlar öyle, nedensiz öldürülüyor. Hayat bir kılıla bağlı. Bilinçsiz Kader bu kılı ellerile tartaklıyor.. İsimler birbirine benzediği, söylenmemiş bir sözü söylediğini sandıkları, başka birine aynı elbiseyi giymiş oldukları için...

Zocodover Alanı'nda radyolar haykırıyor: «Aldık... Aldık... Kovduk... Hâkim olduk... İlerliyoruz...» Ama yüzler aydınlanmıyordu. Ve aşk yine daracık sokaklarda dolanıyor, köşebaşlarında duruyor, yarın cepheye gidecek askerleri ağlatıyordu. Ama, o da ciddi bir anlam kazanmıştı. Daha canlı, daha aceleci idi ve yüzü gülmüyordu. Artık birbirinden ayrılan eller, vücutlar ve ruhlar, bir daha dönmemelelerinin mümkün olduğunu da anlıyorlar. Poe'nun ölümsüz kargası yine bütün omuzların üzerine oturdu. «Artık hiçbir zaman! Artık hiçbir zaman!»Ve bütün Toledo yankılamıyor.. Tahrik edici esrarengiz bir kül ve ter kokusu ile doldu.

Katedral'e doğru yürüdüm. Uzun boylu, kara sakallı bir asker, geçerken bir kadını (**hangisi rastladıysa**) kolundan yakalamış çekiyordu. Kadın hem diretiyor, hem gülüyordu. Asker onu hem tatlı tatlı, hem de merhametsizce çekerken tanımadığı kolunu yavaş yavaş ve aç gözlülükle okşamaktaydı.

— Venga! Venga! Venga! diyordu. Gel! Gel Gel!...

Kadın gıdıklanıyormuş gibi sinirli sinirli gülüyordu, şalı aşağı düştü. Venga! Venga! Venga! Kadının reddetmesi ihtimalle huzursuz ve doymayan bir gözle devam ediyordu asker. Ölüm tehdidi karşısında yakınlaşmaların kazandığı hızı görerek seviyordum. Sanki hayat da yok olmaktan korkuyor ve zavallı itaatli teni iki misli tahrik ediyor.. Böylece, bir savaşta ölenlerin yeri hemen bir gecede doluveriyor...

Hava soğuktu. Katedral'in yanında bir küçük bahçe içinde ufacık bir baraka, asetilen ışığı.. Ve bir kadıncağz kestane pişiriyordu. Hoş koku beni

etkiledi ve koştım. Avuğlarım sıcak kestanelerle oldu ve sevindim. Yanımda duran kũęũk bir kızın ağzı oynuyordu.

— Senin mi? diye sordum.

— Ah senyor, ben solterayım, hiç evlenmedim: Otuz yaşlarında, iri kemikli, ęabuk ihtiyaşlamış ve sırf kũskũnlũkten ibaret bir kadındı..

— Soltera! dedim. Neden?

— Ee senyor, kimse istemiyor beni!... Kimse senyor, kimse!. Ama şimdi, bu savaşla..

Gũlũmseyerek sustu.

— Ne? diye sordum, ne?

Eh, bir savaş malũlu bulunur da alır belkĩ beni..

Sevindim! Sanki sevdiğim biri tehlikeden kurtulmuştu. Bu kestaneçi kadın savaşa, katırına binip uzaklardan yola ęıkan ve barakasının kapısını ęalarak ona yũzũęũ getiren ihtiyaç bir dũnũrcũ imiş gibi bakıyordu. Toledo'yu dolaşırken sıcak kestaneleri memnunlukla yemekteyim. Kestaneci kadını ve onun savaş tarafından sũtle doldurulacak olan gũę-sũnũ dũřũnũyordum.

RENGÂRENK BAŞLIKLAR

Toledo sokaklarında rengârenk başlıklar (kırmızı, siyah, yeşil, mavi) huzursuz ve sinirli bir halde dolaşıyordu. Karanlığın içinde Katedral çok yüksek ve tehdit edici bir tavırla parılıyor. Havada alışılmamış bir korkuyu soluyorum. Uzun boylu, iyi beslenmiş bir «requetes» grubu marşlarını söyleyerek geçiyor:

«İleri, kırmızı başlıklar,
kutsal din uğruna!
İleri, kırmızı başlıklar,
Ölmez İspanya uğruna!»

Büyük amaçları bir tane: Monarşi. Fakat kiral adayları kim? Soruyor, tekrar soruyorum. Öksürüyor, karşılık veremiyorlar.

— Alfons mu?

— Allah korusun! O meşru değildir, Burbonlar'ın kadın tarafındandır.

Öyle ise kim? Carlos mu? Ama o, birkaç yıl önce Viyana'da 87 yaşında öldü.

Requete öksürüyor, ellerini kaldırarak:

— Ne adam! diyor. Ne şövalye! Ne süvari! İna-

nır mısınız? 85 yaşında iken atına bir sıçrayışta bin-
nerdi.

Peki, şimdi ne olacak?

Requete yeniden güldü ve büyük bir nezaketle
bana veda etti. ,

Umutsuz bir halde requete'lerin merkezine koş-
tum. Eski bir saray, merdivenler ve ek merdivenler
çıkıyor, koridorlarda kayboluyorum. Komutanlar-
dan birini arıyordum, herhalde o biliyordur. Hepsi
yardımcı olmak istiyor Çok nazikler Beni on-
dan ona, odadan odaya gönderiyorlar. En sonunda
kırk yaşlarında, mor püskülü olan neşeli birini bu-
luyorum. Gülerek:

— Karşılık vermezseniz gitmem! diyorum. Ba-
na yardım edin de kimi istediğinizi ve programını-
zın ne olduğunu anlayın.

— Bunları Don Rodrigo Morales daha iyi bilir,
sizi ona götüreyim!

— Hayır, hayır! Bizzat Don Rodrigo beni size
gönderdi.

Komutan içtenlikle içini çekerek yerine oturdu.
Yüzünün buruşturarak:

— Emrinizdeyim! dedi.

— Herşeyden önce İspanya'da Karlizm'in neden
ve nasıl doğduğunu öğrenmek istiyorum., dedim.

Komutanın tarih bilgileri biraz karışık. Tarihle-
ri hatırlamıyor:

— 1858' de diyor, ya da 1870'de... Öyle bir ta-
rihte...

İsimleri de hatırlamıyor. İkide bir koridora ko-
şuyor, gelip geçenlere soruyor, heyecanla geri dö-
nüyor ve bana bir tarih, bir isim getiriyor. Ama az
sonra yine takılıyor. Bana:

— Pardon! diyor ve koridora koşuyor.

En sonunda tarihten kurtulup politikaya geldik. Requete canlandı. Yüzü de başlığı gibi kıpkırmızı kesildi, sesi resmileşerek kalınlaştı:

— Halka özgürlükler verildi ve sonunda kaosa vardık. Ama bu hata bir daha olmayacak! Kutsal geleneğimizi izleyip, hiçbir özgürlüğü tanımıyacağına yemin edecek bir kralı getireceğiz!

Kaçırmamak için gözlerinin içine bakarak sordum.

— Kimi?

Requete gevelemeğe başladı. Buna dükler, prensler, Burbonlar sıraladı ve sonunda umulmadık bir sonuca vardı:

—En uygunu, Alfonso'nun üçüncü oğlu Don Juan'dır.

Ben kötü bir davranışla bağırışım:

—Ama, kadın tarafından geldiği için meşru olmadığını söylemedik mi?

Requete kıpkırmızı bir halde ayağa kalktı, ama çok kibar bir hidalgo olduğu için kendini tuttu:

— Size başka bir konuda yararlı olabilir miyim? dedi.

Ame ben onu bırakmadım. Sâkin ve elimden geldiği kadar tatlı bir sesle:

—Çağdaş toplumsal ve ekonomik sorunlar karşısındaki tutumumuz ne? diye sordum.

Pathyarak karşılık verdi:

— Hombre, acele etmeyin! Henüz bu gibi ayrımtaların zamanı gelmedi.

Sonra püskülünü düzelterek:

— Ama, dedi, biz fakirleri severiz, katolikiz ve İsa dini...

Dönüşte tanıdığım yaşlı bir gazeteci ile karşılaştım.

Çok gezmiş, çok bilen, okur, ayyaş, değersiz ve en geride kalmış biri idi. Zaten yıllarca İspanya'da kalmış, boğa güreşlerinin «aficianado» (1) su olmuştu. Cepheye gider, kocaman, askerî bir dürbün taşır ve herhangi birşey hoşuna gitti mi el çırpıp şapkasını havaya atmağa başlardı. Akşam oldu muydu, arabasına biner, bol bol yıkanıp viski içebileceği ilk kasabaya koşardı. Şimdi onu yine bir barda oturmuş, içki içer halde buldum. Bana işaret etti, girdim. Viski içmediğim ve şapka giymediğim için bana gülerdi. Heyecanlandığımız zaman havaya atmak için şapka giymemiz gerekir» diyordu.

Bu akşam da bara girer girmez sordu:

— Nereden geliyorsun? Yorgun görüyorum seni!

Çektiklerimi anlattım, katıla katıla güldü:

— Sen adam olmazsın! dedi. Buraya kâğıt kalemle gelmiş, korkunç hastalığı, yani düşünceyi henüz çekmemiş olan bu günahsız canavarları altüst ediyorsun. Burada olup bitenlerin, Bedeviler'in fantazia adını verdikleri şey olduğunu anlamadın mı, yani? Bir Bedevi saatlerce hareketsiz oturup çöle bakar. Sonra, yüreği birdenbire kabarır. Boğulacak gibi olur. Fakirse bir kutu kibrit alır ve ateşi görüp hafiflemek için hepsini birden yakar. Zenginse atına atlar, köye koşar ve beyaz çelebiyyesi rüzgârda, aşağı yukarı gidip gelir. Bu, eğer bir milletse savaşı. İspanyollar kutu kutu kibritlerini yakı-

(1) İspanyolca «meraklı, amatör» demektir. (Ç.)

yor, atlarına biniyor ve savaşıyorlar. Hepsi budur işte...

Ama bu çok kötü ihtiyar haklı değildi. İspanya'nın çirpınması, Bedevi fantazyasından daha derin, daha trajik bir olaydır. Ve belki requete'lerin çağdaş olmayan ideolojileri var ama, arzuları hırslıdır. Bir mücadelede ise önemli olan şey ideoloji değil, mücadeleyi yapan insanın mizacıdır. Taburlarının günlüğünde şunlar salık verilmektedir: «—Hatasız bir süvari ol. Disiplinli bir şekilde itaat etmeyi bil. —Adını kirletmemeye dikkat et! —Tehlikeye her zaman hazır ol! —Asla idealini feda ederek anlaşmalar yapma yoluna gitme. —Hiçbir zaman ılımlı olma, her zaman heyecansız ol. —Soğuğa, sıcağa açlığa, susuzluğa, hastalığa, acılara ve yorgunluğa ses çıkarmadan katlan.»

Falanjistler bunda daha ihtirash ve daha saf ideoloji sahibidir. Çağdaş zorunluluklara karşı daha örgütlü, daha güçlü, daha alışmış haldeler. Bölükleri, taburları, alayları ve komutanları var. Onlara savaş ruhu hâkimdir. Falanjistin beş büyük görevi şunlardır:

1. — Falanjist hapsin, yaralarla ölümün, uymak zorunda olduğu itaatın ayrılmaz bölümleri olduğunu her zaman hatırlamalıdır.

2. — Falanjistin çetin ve sabırlı itaatı, angarya değil namustur. Ancak böyle bir namusa sahip olanlar Falanj'a itaat eder.

3. — Falanjistin yiğitçe olan davranışları başkasma aktarılamaz; yalnız hataları bilinir.

4. — Falanjist üstüne tartışmadan itaat eder. Günün ya da gecenin hangi saatında kendisini çağırırsa severek koşmalıdır.

5. — İtaat falanjistin temel erdemidir. Gösterişsiz ve iddiasız, severek itaat.

Büyük bir salon, ışıklar yakılmış, geceyarısı. Ve esmer, kısa boylu, fakir görünümlü çok genç falanjistler emirler alıyor, otomobillere binip gidiyorlar.

Nöbetçiye:

— «Arkadaş» Rafaelo Garcera'yı görmek istiyorum, dedim.

Falanjistler kendi aralarında birbirlerine böyle «Arkadaş» diyorlar.

— Ordenanza! (1) diye bağırdı ve izin almak üzere başka bir askeri gönderdi.

Nöbetçiye bakıyorum; ince, henüz olgunlaşmamış bir vücut, çocuksu bir yumuşaklık.

— Kaç yaşındasın, arkadaş?

— On altı.

— Bu kadar küçük ha?

O kızdı:

— Küçük değilim, dedi, on altı yaşındayım.

Unutmuşum.. Bugün her yaş ağır, yoğun ve olaylarla doludur.. İnsan şimdi bacak kadarken şarabı, sigarayı ve kadını öğreniyor. Bazen cinayeti de... Daha geçende, veledin biri bana «İnsan da öldürdüm!» dememiş miydi? Artık bebekler, bahar utangaçlık ve saflığını görmeden erkeklaşıyorlar...

Ordenanza geri döndü. Küçük asker resmî bir tonla:

— Geçin! dedi.

(1) İspanyolca «Emir eri!» Burada «posta» anlamına geliyor. (Ç.)

Falanjist komutan kapıyı kapadı, uğultu kesildi. Otuz yaşlarında var. Kısa boylu, sıhhatli, kalın enseli, kolları kalın. Ani ve hızlı el hareketleri yapıyor. Torreador tipinde bir adam. Mavi gözlerinde çelik pırıltıları vardı. İnsan bu etli, dolgun vücuttan çetin ve vahşi bir arzunun beslendiğini hissediyordu. Gürleyen, kalın bir sesle hemen söze başladı:

— Biz üç amaçtan, yani Tanrı, Vatan ve Kırıl'dan, yalnız biri için ölünceye kadar savaşmağa hazırız: Vatan için! Ama eskisi gibi halkı fakirlik içinde çürüten ve bilgisizlikle körelten bir vatan değil... Herkesi, fakiri ve zengini, aydını ve halkı, imtiyazlı bir sınıf olmaksınız koruyan adaletli bir vatan

Konuştukça gözleri canlanıyor, kalın boynundaki damarlar şişiyordu. İçindeki torreador uyanmaktaydı. Yumruğunu masaya vurmamak için kendini zor tutarak:

— Hayır! diye bağırdı. Hayır! Biz, zenginlerin karnı şişsin ve halk sefaletе düşsün diye savaşmadık. Yüz bin falanjisti bunun için ölüme yollamadık... Zafer bize bazı haklar kazandırıyor ve kimse'nin bunları elimizden almasına izin vermiyeceğiz. Gerekirse yine sokaklara dökülür ve savaşırız!

Ayağa kalktı, odanın içinde birkaç adım yürüdü, sâkinleşti:

— Biz falanjistler, sosyal bir parti değiliz. Savaş birliğiyiz. Yeni bir toplumsal adalet getirmek istiyoruz. Sınıf çıkarlarının üstünde ekonomik bir örgüt. Siyasal partileri, genel oylamayı, seçimleri, parlâmenter haydutlukları ortadan kaldırmak istiyoruz. Hem kapitalist, hem de marksist olmayan güçlü bir devlet istiyoruz. Bütün üreticiler devletin

kadroları içinde örgütlenmiş bir birlik meydana getirecek. Üretimde hiçbir anarşi, servet dağılışında hiçbir haksızlık olmayacak. Köylüye toprak, işçiye hak ve ekmek, herkese okuma sağlanacak. Görüyorsunuz, yeni bir vatan kurmak istiyoruz. Kimbilir, belki de yeni bir yaşama anlayışı... Siz bana «Bu faşizmdir!» diyorsunuz; tamam. Bizim faşizmin, İspanyollara ait zorunluluklarının neler olduğunu da soruyorsunuz. Bunların şimdiden nasıl bilebiliriz? Bunlar boş ideolojiler, kâğıt üzerinde geometrik şekiller değildir Eylemdir. Bir kaç yıl ya da bir kaç nesil sonra gelin, sorunuza o zaman karşılık verebiliriz. Çünkü bu karşılık mevcut değildir, olmaktadır.

Genç falanjistin sözlerini iyice aklımda tutarak ayrıldım. Sözlerinden çok da yüzünün ifadesini, sesinin tonunu ve gözlerindeki ateşi aklımda tuttum. Bugün, bütün dünyada onun ağzı ile milyonlarca gencin konuştuğunu biliyordum.

Ertesi günü, sabah sabah Zocodover Alanı'nda yeni bir başlıklılar kalabalığı görüldü. Yeni ütülenmiş, yemyeşil, üzerinde kılıç kabzaları bulunan kırmızı haçlı elbiseleri var. İspanyollar kendilerini göstermeye ve her biri kendi bayrağını kaldırmaya, ayrı bir başlık giymeye ve bu başlığın da üzerine yine ötekilerden farklı bir haç işlemeye bayılıyorlar. Yeşil başlıklılar insana gururla «Santo Jacobo de Compostela'nın haçı bizimdir!» derler. Diğerleri emperyalistçe bir gülüşle: «Bizimki Isabella'nın haçıdır-» der «Bizimki San Andres'in kaçı!» Biraz sonra haçlar birbirile kapışır ve çarmıha Gerilmiş olan unutulur

Katedral'in eşliğinden geçmeğe hazırlanan kısa

boyu, tombul bir yeşil başlıklıya soruyorum; karşılık veriyor:

— Biz Renovacion Espanola'yız. İspanyol Yeniden Doğuşu!...

Ona :

— İyi ama, diyorum, bugün herkes İspanya'nın yeniden doğmasını istiyor. Sizi ötekilerken ayıran nedir

— Hem de çok farklıyız biz! Biz dostum, kıralcıyız!

— Requete'ler gibi! dedim.

— Hayır! Hayır! Asla! Bizim önderimiz Don Antonio Goicochea'dır.

— Diğer bakımlardan requete'lerden aynı fikirde misiniz?

— Asla? Asla (Sanki aynı fikirde olmak düşüncesinden korkmuştu!) Biz, XIII üncü Alfonso'yu tahta çıkarmak istiyoruz. Onlar ise Carlista'dır.

— Ama onların Carlos'u öldü... Sanmam ki bir cesedi tahta çıkarmak istesinler!...

Konuştuğum adam güldü. Zafer kazanmış bir tavırla:

— Bakın, dedi, bakın, bizim tahta çıkaracak canlı bir kimsemiz var! Üstünlüğümüz burada işte!.

— Peki, toplumsal programımız nedir? Bugünkü ekonomik ve toplumsal soruları çözümlemeyecek misiniz?

Yemin edermiş gibi elini havaya kaldırarak:

— Tamamile! Tamamen modernleştik biz! Ortaçağ ananemizi izleyeceğiz!... Cortes (1)'leri bir-

(1) İspanyolca «kıralın etrafındakiler, Saray mensupları» demek. Fransızcadaki «Cour» un karşılığıdır. (Ç.)

likte getireceğiz kiralığı. Tarihimiz bunu söyler! Bu olmalıdır! Ve olacaktır!...

Bu retorik başarı fırladı ve kiliseye girdi...

Katedral'in karşısında küçük bir kanapeye oturmuş bakıyordum. Işık tepelerden iniyor, damlardan dışarı çıkan ve aşağıdaki insanlara bakan taştan arazilerin, meleklerin ve ejderlerin üzerine yayılıyordu tatlı tatlı... Neden olduğunu bilmeden Lorca'nın şu vahşi mısraları aklıma geldi:

«Hayat rüya değildir!

Ayağa kalkın, ayağa kalkın!

Merdivenlerden aşağı düşüyoruz!

Bir gün atlar yerleşecek meyhanelere

ve hırslı karıncalar tırmanacak

sarı gökyüzüne!...»

Göğsüne yeni dikilmiş kırmızı haçı ile bir ihtiyar kanapeye oturdu. Açık mavi renkli bir başlığı vardı. Sordum:

— Sen nedin, hemşerim?

Süzüle süzüle karşılık verdi :

— Albiniano!

— Albiniano mu? Yani?

— Katolik kıralcı!

— Requete'ler gibi, dedim, Renovacion Española'lar gibi!...

— Hayır! Hayır! Bizim önderimiz başka!

— Kim?

— Albinato!

— Nerededir şimdi? Onu görmek isterdim, bana programını anlatsın...

— Ohoo! Zavallıyı nerede göreceksin artık?

Bir kaç ay önce cezaevinde öldü... Kızılar öldürdü... Parça parça ettiler... Kıyma!...

— Bu kıyma mıdır, sizin önderiniz?

İhtiyar vahşi bir taassupla karşılık verdi:

— Evet, evet, o kıyma!

— Peki, toplumla ilgili programınız nedir?

— Nee?

— Toplumla ilgili programınız?

İhtiyar başını kaşdı. En sonunda:

— Bir tanıdığımda var... dedi.

Kalktım. Katedral'in arkasındaki yokuşa çıkan yola girdim ve bir zamanlar Enkizisyon'un korkunç sarayı olan eski binaya vardım. Dış kapı hâlâ duruyor. Bir kuvvet ve heykeltıraşlık harikası... Çok yüksek, ince, mermerden yapılmış ve kapının üst tarafına büyük İsebella'nın arması işlenmiş. Sağlı sollu iki de amblemi var: Bir terazi ve açık bir yelpaze gibi bağlanmış bir kılıç demeti. Beşyüz yıldan fazla bir süre sonra falanjistler de aynı amblemleri kabul etmişler. Kapının tepesinde ise, bir yarasanın tuttuğu başka bir arma: Işıktan bir taşla çevrili fareye benzeyen korkunç başını hâlâ farkedebiliyor insan!

Enkizisyon sarayı şimdi posada, yani han olmuş: Kardeşlik Hanı. Katırlar, pis bir koku, karanlık!

Baştan aşağı pislik kokan hancı bana nezaketle:

— Buyurun, geçin! dedi.

Burnumu kapayarak eşiği, aştım, şimdi katırların yem yediği ve obur domuzların gidip geldiği eski, büyük bodrumları geçtim. Ağır taş merdiveni çıktım. Birinci katta, sonsuz güçteki, korkunç En-

kizitörler'in toplandığı resmî salona doğru yürüdüm. Bugün zemini delik, bir isim verilemeyecek pislikler içinde ve bir köşede, çullar giymiş bir sürü köylü, uyumak üzere yere uzanmışlar. Duvarlarda silinmiş resimlerden kalma kırmızı ve mavi renkler farkediliyor hâlâ.

CALİBAN MANOLA

Günler geçiyor. Artık cepheye gitmemize izin vermiyorlar. Yüzler asıldı, zafer kanlı kanatlarını kapadı ve artık iki ordunun arasında hareketsiz duruyor. Zocodover Alanı'na iniyorum. Buz gibi bir rüzgâr esiyor ve Alcazar sabahın griliği içinde solgun, acılı ve sanki pişman olmuş bir halde... «Gitmem gerekli... Gitmeliyim!» diye düşünüyorum... Şoförüm Julio'yu bulmak için Alan'ı dolaşmaya başladım. Her halde bir yerde atıştırıyor, sevilen ve sadık olmayan bir kadınmış gibi, acı ve şikâyetçi sözlerle Madrid'e küfrediyordur.

İspanyol şoförlerinin otomobillerine ve kamyonlarına koydukları maskotlara bakıyorum: Tahnit edilmiş kartallar, baykuşlar, kocaman kuklalar vahşi maskeler ve sarı, kırmızı boyalar. Zavallı insanın, tehlike karşısında hatırasından çekip çıkardığı ve tekrar karşısına dikip «İmdat!» diye bağırdığı bir orman dolusu canavar ve çok eski tanrılar...! Herkesin içinde neslinin bir hayvanı, çok eski bir tanrı vardır ve güç anlarda onları gün ışığına çıkarır. Mutlaka İspanyolların içinde canavar kılıklı bir panteon vardır.

— Gidiyoruz, Julio!

Tek başına bir meyhanede oturmuş içiyordu. Ayaa kalktı, acılı gözlerle bana baktı :

— Yoksa düşmesi gecikecek mi, Caballero?

Ben alçak sesle

— Baharın kutlu olsun! dedim

Gidiyoruz. Avila, Salamanca, Valladolid, Burgos, Irun...

Julio içini çekti, istavroz çıkardı, maskot olarak kullandığı üzüntü verici bir kuklayı düzeltti ve yola çıktık.

Alcazar'ın kahraman harabelerini, kahramanlarını ve Greco'nun mistik manzalarını geride bıraktık. Sâkin bir ova, barış... Güneş bulutların arasından çıktı, sürülmüş tarlaları, atılmış postalları ters dönmüş hurda kamyonları, at leşlerini aydınlattı. Ve uzakta, cephede, kızillarla karaları... Harebe halindeki köyler dolmaya başladı bile... Eşiklerde kadınlar görünüyor. Savaş yokmuş gibi salınıyorlar Bir köy alanında bir yazı: «İsa Berberi» Balkona asılmış beyaz bir çarşaf ve orta yerde ah-lata benzer kırmızı bir resim.

Şoför bana açıkladı:

— İsa'nın yüreğidir o!

Köyün önünde yol çarpazlamasına açılıyor Solgun güneşleniyordu. Ayakları kırmızı bir örtü ile örtülü idi.

Şoför ona bağırdı:

— Hey, ahbap, gelsene!

Ahbap başını sallayarak karşılık verdi:

— Sen gel!

Şoför kızdı ve beni göstererek:

— Utanmıyor musun, dedi, bu adam yabancı!

Ama bunun üzerine köylü örtüyü açtı: İki ayağı da kesikti.

Sağdaki yola saptık, güneşte kavak ağaçları yükseliyor Tepelerinde kalmış iki yaprak hâlâ altın sarısı renklerle titremekte... Arkama baktım, bazı evlerin bacalarında alaycı bir dumanın yükseldiğini gördüm. Yarı yıkılmış damların altında insanlar yemek pişiriyor, karı koca yine yanyana oturmuş yemek yiyorlar. Anlaşılan kuvvetlerini topluyorlar yeniden... Akşama yine beraber yatacaklar. Çocukları olacak. Belki onlar, toplar için yeni birer et teşkil edecektir. Fakat, yüksek yaratma ânında kim oturur da mantıkla ölümü hesap eder?

Köyün birinde yemek için bir posada'ya indik. Hancı kadın ince kemikli, kısa boylu, iri gözlü bir ihtiyarcıktı. Muhakkak ki, gençliğinde, tehlikeli bir güzeldi. Her halde onun hatırı için güneş ve ay altında bir hayli kamalar işlemiştir. Şimdi ona Juanita Teyze diyorlar. Bize kaynamış yumurta, yeşil biber ve karpuz getirdi. Durakladı... Konuşmak istiyordu. Anlatmaya başladı. Tabî umursanmayan, eskileri anlatırmış gibi kinsiz, acısız bir sesle anlatılan üzüntülü hikâyeler...

— Şu eşikte kocamı, biraz ötede de papazı öldürdüler. En derlitoplularından yirmibeş kişiyi toplayıp bir kamyonu doldurdular, üzerlerine gaz döküp ateşlediler.

Juanita Teyze konuştuğça keyifleniyor, canlanıyor, yanakçıkları kızarıyordu.

— Ne dersin, Juanita Teyze, bütün katiller Cehennem'e gidecek mi?

İhtiyar kadın şaşkın bir halde

— Cehenneme mi? dedi. Neden? Belki öldürdükten sonra pişman olmuşlardır... Birini öldürüp de sonra ona bakar ve «O probrecito! (Oh zavallıcık!)» dersen Tanrı seni affeder.

— Peki ama, bu yeter mi, Juanita Teyze? O probrecito?

— Yeter oğlum, yeter! dedi ve beni yatıştırmak için omuzuma vurdu.

Yemeği yedik, karpuzu kestik... Deniz kokuyordu, serinledik....

— Sağlıcakla kal, Juanita Teyze!... Zamanım olsa, başka yıllar olsa, bir kaç gün, bir kaç gece burada kalırdım. Bana gençliğini, kırmızı şalvarları, geniş kenarlı sombrero'larile süslü katırlarına binip dağlardan inen ve kapını çalan adamları anlatırdım. Ama şimdi vakit nerede, Juanita Teyze?

Etrafımıza bir sürü kadın toplandı. Aralarında çekişiyor ve her biri konuşup dertlerini anlatmak, rahatlamak için can atıyordu. Her yolcunun önüne çıkıp hiç gurur ve çekinme duymadan kalbini açmak, insanın acı ve devası olmayan hastalığıdır. Ben, acısını anlatmaya tenezzül etmeyen yalnız bir ihtiyar adama rastladım. Yağma edilmiş yer evinde oturuyor ve yavaş yavaş, dikkatle boş bir salıncağı salıyordu. Gözleri alabildiğine açılmış, kupkuruydu ve boş salıncağa dikilmişti.

— Neyin var, dede? diye sordum. Ne yaptılar sana?

İhtiyar başını kaldırıp kızgın gözlerle bana baktı:

— Haydi, defol be! diye bağırdı.

Bense, mağrur bir ruhla karşılaştım diye sevinmişim...

Navalcarnero... San Martin... Cebreros Bir kahvede. hepsi de yirmi yaşlarında olan askerler yemek yiyorlar ve içiyorlar. Cebreros'un ünlü şarabından getirdiler, içtik ...Yaşları yirmi ama, yüz yaşında imişler gibi şimdiden çok şeyler görüp çok çekmişler. Gördüklerini, öldürmeleri, işkenceleri ve kanı garip, sadist bir sevinçle anlatıyorlar. Hepsi de ölümden, buraya yakın ve İspanya'nın karşısında bulunup herkesin birer birer gittiği bir şehirmiş gibi söz ediyor. Bu sevincin acı olduğuna ve geri dönüş olmadığına dair hiç kimsenin ağzından bir tek söz bile duymadım.

Henüz tıraş olmamış tüylü yanağı ile esmer bir delikanlı bağırdı:

— Ulan, artık ölüleri bırakın be! Kaldırın ortadan sandalyaları! Sen şarkı söyle, Carlito! Ben oynayacağım.

Çikolata renginde, halis bir Fash, kocaman ağızını açtı ve Endülüs'ün eski Arap şarkısı «Cante hondo» yu söylemeye başladı. Baş eğik, ter içinde, ataları Mauritan'ların patetik şarkısına kendini vererek okuyordu. Onun ağzından bütün Afrika tüm aşkı söylenmekteydi. Aşk, savaş, kadın, ölüm, hepsi onun kendinden geçmiş kasırgası içinde birleşiyor, tek oluyordu. Ayaklar karıncalandı, hepsi fırladı ve horona başladılar. Rengârenk başlıklarındaki püsküller sallanıp mendil haline saktukları alacalı örtüleri havada dalgalanırken ilkbaharda, orman içinde, dişilerinin karşısında oynayan püsküllü horozlara benziyorlardı... Savaşın bütün acısı birden yok oldu ve savaş yeniden, başlangıçtaki biçimini kazandı: Sarhoş, çetin ama kötü niyeti olmayan bir şey...

Avila'ya ancak akşam üzeri vardık. Yollarda tuhaf bir kaynaşma farkediliyordu. Bütün yüzler bir yangını yansıtmış gibi parlamaktaydı.

— Ne oluyor? diye sordum.

Karşılık verdiler:

— Bugün Franco geldi!

Aydınlanmamış, alevlenmemiş düzgün fizyonomiler, yanlarından ateşli bir ruh geçtiği zaman birden ışıldarlar. Onlar anlamadan kendilerini bir ateş (hayranlık, sevgi ve özellikle bir korku) sarar ve gözleri ateş alır.

Yemek için gittim lokantada bir dostumu buldum: Üstteğmen Hernandez'i. Ona askerlerin Ceberreros'da gülüşerek yaptıkları ölümle ilgili konuşmalardan söz ettiğim zaman güldü. Dedim ki

— Acıyorum sözünü hiç bir İspanyol'un ağzından duymadım. Dahası var Günün birinde birisi bana: «İspanyollar için iç savaş, Tanrı'nın bir armağanıdır» dedi.

Hernandez gülerek cevap verdi

— Evet, biliyorum. Bu acı sözü yalnız İspanyol anlayabilir. Ama, muhakkak ki, siz de İspanya'ya girerken, anlatılması imkânsız bir sevinç ateşini görmüşsünüzdür. İşte, en sonunda bütün İspanyollar gibi, sağcılar ve solcular da aradıklarını buldular.

— Şiddet hareketlerini, kanlı manzaları ve savaşı mı?

— Evet, boğa güreşinin büyük anlamını... Ben şu üniformayı giyip savaşmadan önce, başka bir iş yapıyordum. Asturia'nın bir köyünde öğretmen dim. Bakardım, dinlerdim... Halkla konuşurdum, onunla beraber yer içer ve onu severdim. O da beni

severdi. Sık sık işçiler gelip beni bulur, dertlerini anlatırlardı. Çoğu artık kiliseye gitmiyordu, ben onların sanki manevî danışmanları olmuştum. İspanyol ruhlarının önümde günah çıkardıklarını hayretle görürdüm. Böyle yavaş yavaş, bu kadar canlı hamleleri ve böylesine deva bulmaz, hırsile ırkımızın ne olabileceğini düşünmeye başladım. Ve sonuca vardım...

Subay bir an durakladı. Sonunda:

— Haklı olup olmadığımı bilmiyorum ama, dedi, fikrim şudur: İspanyol'un içinde bir çok ruh vardır. O, içinde mücadele eden ve kendisine rahat vermeyen zıt istekli bir sürü ırkın henüz durulanmamış bir karışımıdır. Hayatı aşırı derecede, sever, bunun yanında da içinden bir çığlık fıskırır: «Bunlar hiç bir şey değildir!» Ve birden, hiç bir yere sığmaz, ölüme özlem duyar. Ruhu bile bir iç acısı çeker. İçini görmemek, duymamak için de, çetin kanlı patlamalara karşı organik bir ihtiyaç duyar. Kendisinden kan alınan çok kanlı bir adam gibidir. Şu iç savaş ve onun bize verdiği aşağılık sevinç, işte böyle açıklanır! Evet, şüphesiz ki, ekonomik nedenler de önemli bir rol oynar, bunu unutmuyorum. Ama bunlar İspanya için yalnızca araçtır. Bunlar onun içindeki canavar yemliğini açan anahtardır. Ama, yüzyıllar öncesi ihtiraslar dışarı vurduğu zaman, artık onun mücadelesine ne ekonomik nedenler, ne de büyük fikirler egemen olmaz. İhtiras hükmeder ona... Ve İspanyol ihtirasının çok acı bir kökü vardır: Umutsuzluk!...

Onu şaşkınlıkla dinliyordum. Bir türlü açıklayamadığım bir yığın karanlık şeyler, şimdi uğur-

suz ama yine de ışık olan bir ışıkla aydınlanıyordu. Odama çıktım, yalnız kaldım, uyuyamıyordum. Aklim araya girmek zorunluluğunu duyduğu ve memnun olamadığı izlenimler bu kadar çok, beklenmedik ve dağınıktır. Ve artık şu acı maceram sona erip buradan giderken, yaşadığım olayları yerli yerine oturtmaya ve kaosu düzene sokmaya çalışıyorum:

1 — İspanyollar çok eski düşmanlar gibi bir birlerini öldürüyorlar. Sanki göğüslerinin üstünde yüzyıllardanberi kinler ve vendeta'lar birikmiş de, şimdi onların korkunç, açığa vurulmaları ânı gelmiş ve ruhlar rahatlıyorlar.

2 — Onların bugünkü nefretinin nedeni iki mukaddes söz, «kızıl» ve «faşist» değildir. Bunlar, yalnız İspanyolların patlayıp rahatlamak için her zaman buldukları tarihsel vesilelerdendir.

3 — Onları yiyen karanlık kuvvet nedir? İspanyollar, her şeyden önce bir Afrika ırkıdır. Yıllarca kımıldamadan bakar, dinler, özlem duyarlar; yürekleri sarnıç olur ve birden taşar. O zaman savaş, tehlikeli maceralar, iç gırpınma, rahatlasınlar diye kan içen bir tanrının armağanı gibi gelir. Rahatlarlar, fazlalığı atar ve yine tabii hareketsizliklerine dönerler.

4 — Şüphesiz araya başka karanlık güçler de girer. Özellikle iki tanesi: Açlık ve haksızlık. İspanya'da toplumsal haksızlık dayanılmaz bir şeydir. Çiftçiler yüzyıllarca asillerin çiftliklerini sürer, terleriyle kanlarını toprağa dökerlerdi ve yine de açtılar.

5 — Ama bir gün, bütün haksızlığa uğrayanlar,

geçen yılın Şubat'ında ayaklanarak otoriteyi ellerine aldılar. Zafere karşı büyük, aşırı umutlar bağladılar. Ama ortak düşmana karşı savaşırken birleşmiş olan galipler, zaferden sonra hemen birbirleriyle kavgaya başladılar. Bunlar komünistler sosyalistler ve anarşistlerdi.

6 — Anarşistler galip geldi ve bu İspanya için normaldi. İşsizlik, cinayetler, yangınlar başladı. Bir çok taşra illeri başkaldırdı, ayrılıp bağımsız olmak istediler. İspanya paramparça olma tehlikesiyle karşı karşıya geldi.

7 — Merkezîyetçi karşıt kuvvetler (Katolikler, monarşistler, askerler ve millîyetçiler) örgütlendi ve 18 Temmuz'da İhtilâl patladı, öldürücü çatışma başladı.

8 — Acaba kim kazanacak? Kazanan kim olursa olsun, zaferini hâkim hale sokmak için, özellikle İspanya'ya basit bir şeyi getirmesi ve yürütmesi gerekir: Disiplin. İster zorla, ister iyilikle; nasıl yapabilirse... Sosyal adalet: Çiftçinin derebeyinden kurtulması ve karnının doyması: işçi yararına olan yasaların çıkarılması; papaz sınıfının din dışındaki her türlü alandan uzaklaştırılması ve halkın eğitilmesi.

9 — Geleceğin galipleri bunu yapmayı isteyecek, ya da yapmaya vakit bulacaklar mı? Eğer benim kişisel görüşümün söylenmesinde bir fayda varsa hiç tereddütsüz söyleyebilirim. Hayır!

Avila'nın bu ıssız köşesinde tek başıma oturuyor, düşünüyorum ve bu kana bulunan, fazla acı

çekmiş sevgili ülkeden ötürü dayanılmaz bir acı sarıyor beni... Onun şehir ve köylerini dolaştığımdan bu yana üç yıl bile geçmedi; ilkbahardı, «bütün hava kuş idi» ve Argentina (1) karga gibi siyah saçlarında kırmızı bir gülle dansediyordu. Argentina şimdi Pasionaria oldu ve gülü de derin bir yara halini aldı. Ve o zaman güleç, alaycı ve sağlam olarak tanıdığım Azanya şimdi, dumanların arasında caniyane bir trajedinin huzursuz kahramanı olarak solgun dolunay halinde bir maske gibi yükseliyor Onu son olarak gören biri şöyle demişti: «İhtiyarladı, ihtiyarladı. Son aylar yedi onu. Beyni bütün hataları apaçık görüyor, bağırıyor ama dinleyen kim?» Karanlık, korkunç demir parmaklıklar arasında olan 20. Yüzyıl'a girdik ve zavallı Azanya eski devrin cumhuriyetçisi olmakta devam ediyor. Cumhurbaşkanı olarak trajik rolünü devraldığı zaman şöyle demişti. «Ben, hiç bir zaman ne sağ, ne de sol ucun sürüklemeyeceği bir Başkan olacağım...» Kötü bir iddia. Yalnız, kişi olarak bu kadar bir güce sahip olmadığından değil, her şeyden önce hiç bir insan gücünün, bugün bizi sıkıştıran ve sağ ya da sol uca iten tarihsel akımı durduramayacağından da... Gerçek politikacı rolünün tarihi durdurmak değil, onunla işbirliği yapmak olduğunu unutmuştu. Çünkü hayat ve manevî bir teşebbüstür, ne de liberal veya antiliberal bir ideoloji... O, kandan korkmayan korkunç bir kuvvettir...

Neredeyse sabah olacaktı. Bir ara, âdeti üzere

(1) II. Dünya Savaşından önce İspanya'da dünyaca tanınan kadın artist İmpeperio Argentina. Bizde Endülüs Geceleri filmi ile tanındı. (Ç.)

günün sıkıntı ve mücadelesinden sonra yaptığı gibi uyku alıp götürdü beni... Ve korkunç bir rüya gördüm: Argentina başı yerde, çılgınca danseriyordu. Farbalaları havaya atıyor, küçük topuğunu taşlara vuruyor ve boğuk sesle bağırıyordu: «Ole! Ole! Ole! ve birden başını yukarı kaldırdı: Yüzü bir ölü kafası idi...

Yatağımdan fırladım. Sabah oluyordu. Avila'nın horozları ötmeye başlamıştı. Argentina'nın hayali dağıldı. Sonbaharın soluk, ama neşeli ışığı camlarda gülüyordu. Yüreğim toparlandı. Artık ne ölmüş Argentina'lar, ne de Azanya'nın umutsuz kade rilerle ilgileniyordum. Otomobile bindim, Kuzey'e doğru çıkmaya devam ettim ve Madrid'li bir ozanın, Beraldo Diego'nun erkekçe mısraları dudaklarımda sıralandı:

«Yeniden kuralım dünyamızı
kırık tahtalarla;
aynı tuğlalarla
ve yıkılmış taşlarla kuralım!
Sayfa beyazdır
başlangıçta...»

Sayfa beyaz değil, kıpkırmızı. Ama Tarih'de ilk sayfaların rengi her zaman böyledir.

Avila'yı arkamızda bırakıyor, Salamanca'ya varıyor, Valladolid'e doğru ilerliyoruz. Biz ilerledikçe gökyüzü kararıyor... Yağmur başladı, köyleri, yıkık kuleleri, köprüleri, geçiyoruz. Köylerde, şehirlerde erkekler, kadınlar, çocuklar duvar ilânlarını okuyor, radyo dinliyor, gazetelere eğiliyorlar. Doymak bil-

mez, huzursuz ve hep tetikteler. Bir zamanlar bu halk uyuyordu, karnı açtı ve susuyordu, kahvelerde sürünüyor, esniyordu. Şimdi (sağ olsun şu acı savaş) bütün İspanyollar, sağcısı ve solcusu uyandılar. Artık alışkalmk ve günlük hayat İspanya'nın kaderini belirlemiyor. Araya bütün İspanyollar girerek sorumlulukta yer almak istiyorlar. Zaman ağırlık ve değer kazandı...

Birkaç yıl önce, bir gün Sevilla'da yirmi yaşlarında, solgun benizli, kapkara sakallı bir genci güneşte uzanmış gördüydüm. Yarı kapalı gözlerle gelip geçenlere sâkin, tath ve duygulu bir tavırla bakıyordu.

İspanyol arkadaşım bana gülerek:

— Bu Manola'dır! dedi. Bütün gün güneşte yatar. Açlıktan ölse çalışmak istemez.

Yaklaştım:

— Ey, Manola! dedim. Bana karnın aç olduğunu söylediler; neden çalışmıyorsun? Utanmıyorsunuz?

Manola gevşeklik içinde biraz sallandı, kırıllara yaraşır bir gururla elini kaldırdı:

— En el ambre mando io! diye karşılık verdi. Ben açlığın kırıltım!...

Sanki açlık, aşılması imkânsız bir kırıllıkmış da Manola'nın karnı acıktıkça bu kırıllıkta bir üstünlüğe sahip olurmuş gibi... Biraz çalışıp biraz yerse kırıllığını kaybederdi.

Dostuma sormuştum:

— Hayatı böyle boşuna mı geçecek?

Dostum güldü:

— Eğer, dedi! Manola ayağa kalkarsa, vay halimize!

Manola, yani Caliban (1) ayağa kalktı. Artık açlık kendi tâcından bıktı. Asker elbisesi giydi: Komünistlerin, falanjistlerin, requete'lerin, regulares'in elbisesini... Hayatın temposu değışti. Açlık, haksızlık, kötü âdetler, oldukları, yerde korkunç patlayıcı güçler halini aldılar. Geçiş devrinin sırf denemeler, heyecanlardan ibaret acı, tehlikeli ve uzun ömürlü kararsızlığını geçirmekteyiz. İnsanlık her zaman politik ve toplumsal hayatın şeklinden diğerrine böyle geçmiştir. Şimdiki ânın acısına katlanmak (yalnız katlanmak değil, aynı zamanda hak vermek) isteyenin, şimdiki andan ötede gelecek âna bakması gerekir. Duygululuğunu yenmesi ve ruh adını verdiğimiz şeyin daima dünyada bu şekilde ilerlediğini anlaması. Onun ayakları her zaman kan ve çamurun içindeydi...

Artık Burgos'tan yukarı çıktık. Vahşi bir çevre, yapraksız meşeler, gri renkli dik kayalar. Üzerlerine kırbaç gibi yağmur yağıyordu ve parlıyorlardı. Güneş kanlı bulutların arkasında batıyordu. Havaya ürpertici ve insanlıktan uzak bir şey yayıldı. Ve birden aklıma vahşi bir anı geldi: Toledo yakınındaki yağma edilmiş köyde, alanda kitap, gazete ve fotoğraf yakıp onların etrafında, canlı insanları yakıyormuş gibi danseden askerlere rastlamıştık. Renkli

(1) Shakespeare'in Fırtına adlı eserinin hayali kahramanı. Bir yeraltı canavarı olup üstün bir güce uymak zorunda olan kaba kuvveti temsil eder. Her zaman isyan halindedir. (Ç.)

kazancakis İSPANYA yaşasın ölüm

Yazmağa teşebbüs ettiğim şu anda, tanığı olduğum olayların tüm sorumluluğunu duyuyorum. Gördüğümü, en açık bir biçimde dürüstlükle söyleyeceğim. Çünkü ister bilinçsiz olsun, amacım şu ya da bu ideolojiyi savunmak, şu ya da bu kampın kahramanlığını açıklamak ya da gizlemek değildir. Amacım başkadır benim : Ne gördüm, ne duydumsa , tanığı olduğum olayları anlatmak, bugün İspanya adını taşıyan şu insanlık yarasını size göstermek. Yarın bunun adı belki Fransa, belki de bütün dünya olacaktır...

NIKOS KAZANCAKİS

TEL YAYINLARI

FİATİ 15 LİRA